

K. n. VII-VIII.

T/587.

N° 910

M. J. Eisen

Näkiraamat

Arutused ja jutud näkist

Teine täiendatud trükk

Kirjastusühisus „Kool“ Tallinnas

1922

TARTU ÜLIKOOLI
RAAMATUKOGU

Trükikoda Ed. Bergmann Tartus.

— Esimene jagu.

Arutused näkist.

1. Vee vaimlised kodakondsed.

Meie esivanemate arvamise järele kubises kogu loodus vaimudest. Vaimud asusid metsades ja majades, vaimud asusid väljal ja vetes. Vees asuvate vaimude kohta kuuleme mõnesuguseid nimesid. Pea räägitakse veejumalast, pea merejumalast, pea veekuningast, pea merekuningast, pea veevalitsejast, pea Ahtist. Pilistverest on kord korjanduses jõe-isa nimetatud, aga ei teatast midagi lähemat ütelda. Selle kõrval ilmub vete-ema, mere-ema, Vellamo. Neitsilikud veevaimud kannavad vete-ema tütarde, mere-ema tütarde, ka mere- taadi tütarde nime, aga niisama kuuleme vesineit-sitest, veeneiuudest, mereneiuudest. Kõige roh-kem räägitakse veevaimude hulgast aga näkist ja näki-neitsist ehk näkineiuust.

Näki tahan alamal oma arutamisaineks võtta ja pä-rast muidki veevaimusid, vee vaimlisi kodakondseid vähe tähele panna.

2. Näki sünd.

Käisin mullu Läänes. Talusse sisse ma sammusin. Ta-lurahvas mind ei tunnud. Talurahvas kohe küsima: „Kau-

gelt võõras on?“ Nagu tuttav, ei taheta kohe küsida: „Kes sa oled?“ ja sellepärast pannakse teine küsimus kauguse kohta ette, teine küsimus, mis aga õieti esimese juurde peab viima. Tahtmata tuli mul seda küsimust kuuldes Homeroose küsimus meelde: „Kes ja mis seltsi meestest? Kus elad? Kus vanemad?“ Mõlemad küsimused juhtusid jälle ühtlasi meelde, kirjeldust näkist andma hakates. Mis? Kui siingi säärase küsimusega algaksime.

Ilmaaegu, täiesti ilmaaegu! arvab mõni. Näkk on meie vana tuttav, pole meil sugugi tarvis tema kohta niisugust küsimust ette panna. Oleks ta mõni võõra maa elukas, jah, siis oleks teine asi. Nüüd on ta aga meie oma silma all sündinud ja üles kasvanud ja see teeb järeleuurimise asjatuks. — Kes teab! Too mulle enne tunnistus, et näkk tõesti meie silma all on sündinud ja üles kasvanud. Mina aga ütlen, et ta päris võõra maa elukas on, kelle meie esivanemad, ma ei tea mis kasu pärast, enestelegi laenanud. Näkk on germaanlaste sünnitus. Näki nimi on germaani sugu rahvaste seas tuttav igal pool kuni Inglismaani. Neilt on meie esivanemad näki laenanud, nimelt skandinaavlastelt, kes seda veevaimu „näck en“ nimetavad. Võrumaal hüütakse näkki „näksiks“. Näks näkse enam saksa nixe'ga sugulane olevat. Saksa nixe ja skandinaavia näcken on aga täiesti sama olevus. Rootsi näcken näkse sagedasti ometi parema iseloomuga olevat kui eesti näkk. Soome rootslased arvavad vahel, et näkineiuud järvedes, muud näkid aga meres asuvad. Roots lased tarvitavad näki sõna ometi vahel vandesõnana. „Näcken tage! — näkk võtku!“ öeldakse „pagan võtku!“ asemel. Näki tundmine ulatab eesti sugurahvastegi sekka. Ingeri rahvas teab näkist mõnda lugu; „näkki“ esineb niisama Soomes. Me võime näki „suure valla valitsejaks“ lugeda, kes meiegi maa juba ammu oma valitsuse alla võitnud. Eestis kõneldakse vahel ka metsanäkist, maanäkist jne., aga seesuguses kõneviisis on veenäkk sinna paigutatud, kuhu ta ei kuulu.

Ennemalt nimetasin näkki laenatud elukaks. Seda üt-
lust ei tule ometi nii mõista, nagu oleks näkk seega meie
täiesti võõras. Sugugi mitte. Kõle elukas laenati küll ger-
maanlastelt, aga meie esivanemad oskasid teda nii oma loo-
muga kokku sulatada, et näkk nii-ütelda meie kodakondseks
on saanud. Pane pääsukest tähele. Ütle kellelegi, et pää-
suke on võõra maa lind. Ta naerab su välja. Mis võõra
maa lind on pääsuke? Eks lenda ta iga päev meie õuedel?
Ei, pääsuke on meie oma lind! Aga luba küsida: Kui
kaua lendab pääsuke meie õuedel? Maikuust septembrini!
Suurem jagu aastat ei näe meie silmad teda: ta viibib võõ-
ral maal. Võõralt maalt tuleb pääsuke meid kevadel vaa-
tama. Samasuguse teekonna võõralt maalt meie juurde on
ka näkk ette võtnud ja meil pikapeale kodakondse õiguse
päerinud. Näkk ei ole pääsukese viisi tänini veel kodu-
maale tagasi rännanud. Jõuab aga haridus ikka enam edasi,
küll siis kord aeg edaspidi kätte tuleb, et näkk nii-ütelda
riistad kotti peab pistma ja meie rahva jäädavalt jumalaga
jätma.

Praegu seisab näki aujärg veel üsna kindlasti. Suurem
jagu vanemaid inimesi küll enam hästi ta sisse ei taha us-
kuda, olgu siis, et mõni tast räägib, kui keegi osav ujuja
ujumisel äkisti ära uppunud. Siis katsub mõnigi, kes muidu
näki olemises kahevahel oli, patu näki selga veeretada.

Mida rohkem näkk vanemate inimeste seas austajaid,
kui luba on nii ütelda, kaotab, seda kindlamini seisab ta va-
litsusekepp laste seas. Lastele teeb näkk praegu veel nii-
samasugust kolli kui saja või paarisaja aasta eest. Laste
südamesse istutab suurem jagu vanemaid näkiuskku juba aeg-
sasti. Näkiusk peab vanematel otse nagu vahimeheks olema,
kes lapsi vee ääres juhtuvate õnnetuste eest hoiaks. Õel-
dakse, et suurema vee ääres asub tõesti kuri näkk, kes lap-
sed kohe vette viib; kui need jõe, järve, kaevu ehk muu
seesuguse koha kaldale tulevad, siis hoiab hirm lapsed kurja
eluka eest kardetava vee äärest eemale. Mäletan enesest,

et ma lapsepõlves vanematelt kuulsin, et mingisugust näkki ei olevat. Muud inimesed seletasid ometi, näkk olevat tõesti olemas ja viivat vette kõik lapsed, kes sügava vee ääres mängivat. Ma ei uskunud. Minu kodu ligidal oli suur, sügav auk, täis vett. Selle augu ääres käisin tihti. Keegi tuttav nägi seda. Kartes, et ma võiksin vette kukkuda, läks ta salaja põõsa taha ja hüüdis sealt: „Lapsed auku!“ Ei mul nüüd enam püsi. Kodu poole kohe, nii ruttu kui aga jalad jaksasid. Sest saadik uskusin, et näkk ometi olemas ja et näkk augu ääres hüüdis: „Lapsed auku!“ Pisut hiljemini käisin kord jõe ääres ja nägin, et kala äkisti veest üles kargas, tüki maad vee peal edasi läks ja siis jälle vette kadus. Nüüd pidi niisugune kala vee peale tõusminegi näkki tähendama. — Paar aastat hiljemini jutustas näki tegija mulle, kuidas ta „lapsed auku“ hüüdnud. Sest saadik kadus mu usk näki sisse. Pealegi sain juba ise ikka enam aru, et vanematel õigus oli olnud üteldes: näkki ei olegi.

Näki asemel hakkasin sedaviisi iseenesest rääkima. Läki aga tagasi näki juurde.

Kui me näkki tähele panes läänlase viisi küsiksime: „Kaugelt võõras on?“ siis kuuleme, et ei sugugi mujalt kui otsekohe taevast. Wiedemann kõneleb, et kui pea-ingel Miikael lendava maoga võidelnud, siis 40 päeva kurjad vaimud taevast maa peale sadanud. Neist, kes vette sattunud, saanud näkid. Säärast näkkide sündimise lugu olen isegi rahvasuust kuulnud. Rahvas teab, et näkid vees kohe hakanud kurja iseloomu avaldama: merel laevu kivide otsa ehk madalikule juhtima, ülepea igal pool püüdma inimesi uputada. Selle seletuse järele võime väga hästi näki tigidat loomu mõista: pole teine ju keegi muu kui kurivaim. Kurivaim püüab alati oma riiki kasvatada ja seega ka näkk, nimelt sedamoodi, et inimesi katsub ära uputada. Selle seletuse järele on üsna arusaadav, miks Kalevipoeg vanapagana enese laseb veevaimu nimel vees asuda.

Näki sündimine kurjadest vaimudest võitlemise järele

Miikaeliga kannab selget uuema aja, nimelt ristiusu pitseri märki, ei või siis juba sellepärast algupärane olla, seda enam, et näkk ise ju paganuse tootena ilmub. Näki sündimise kohta kuuleme rahvasuust veel muidki arvamisi.

Rahvas kõneleb, näkid ja kõik veevaimud tekkinud vaarao sõjaväest, kes Iisraeli lapsi taga ajades Punases meres ära uppunud. Ühest osast saanud hülged, teisest näkid. Punasest merest on näkid aegamööda igasse vette asunud. Et näkid vaarao sõjaväest tekkinud, hüütakse neid ka „vaarao inimesteks“. Räägitakse, et näkid endid vahel rinnani veest välja hoiavad ja ise hüüavad: „Vaarao!“ Inimesi nähes kaovad nad kohe vee alla. — Kuusalus kõnelakse, hülged olla vaarao sõjaväest tekkinud. Teisal jälle räägitakse, et ulgul ehk mereseljal olla ühes kohas üks niisugune elukas, kes küll kisendavat, aga keegi teda ei nägevat. Mitmed ütlevad teda kuulnud olevat, aga näinud ei mitte keegi. Missugune ta on, selle kohta ei ole ma kuulnud rahrahvast mingisugust arvamist avaldavat, rohkem kui ühe korra kuulsin, et üks mees nimetas teda haldjaks.

Tartu pool teab rahvas küll ka näki pooltaevalikku august, ei tee teda aga taevas ometi ingliski. Vanataadil olnud muiste, näe, poiss ja tüdruk. Kui need korra ta käsu vastu pannud, nuhelnud ta neid sellega, et tüdruku vetevalla valitsejaks näkiks ja poisi tuuleks pannud. Vanataadi tahtmise järele pidada see nuhtluse-aeg seni kestma, kuni näkil korda on läinud seda vett, kus ta asub, auruks muuta. Vee ärakadumise järele tulla päästmistund. Mis näkist siis saab, selle kohta rahvasuu aru ei anna.

Kolmanda seletuse näki sündimise kohta kuuleme Pärnumaalt. Üks rikka krahvi tütar satub pettuse läbi eksiteele. Neiu võtab selle eksisammu nii südamesse, et esmalt lapse tapab ja siis iseenese jaaniõhtul ära uputab. Uppunud krahvitütrest saanud esimene näkk. Jaaniõhtuti tõusta ta veest välja lapse hauda otsima, ilma et seda ometigi leiaks. Sellepärast siis vanad jutud näkineiu ilmumisest just jaani-

ööse nii sagedasti räägivadki. Et inimeste pettuse läbi neiu näkiks pidanud saama, kanda ta nende vastu kustumata viha ja katsuda neid hukata, kus ja millal iganes võimalik.

Veel teatakse näkkide kohta, et kõik need lapsed, keda nende emad ära uputavad, pärast surma näkkideks saavad. Niisama saavad näkkideks kõik need, kes iseendid ära uputanud või keda näkid ära uputanud. Nad käivad pärast uppumist kolm aastat veest väljas. Kui keegi neid kolme aasta jooksul ei juhtu nägema, peavad nad vette näkiks jääma. See seletus on muidu hea küll, kuid jätab ütlemata, kes ja kust esimene näkk on tulnud. Ta annab ainult aru näkkidelegioni kasvamisest uute nekrutite poolest, aga peamehe iseloomu kohta vaikib ta täiesti.

Üleüldiselt seletab rahvas, näkid tekkinud uppunute hingedest, kes vette jäädes enestele seal oma soovi järele ühe või teise kuju võtavad. Uppunud naisterahvad ilmuvad tavaliselt naisterahva, meesterahvad aga meesterahva kujul, nad võivad ometi enestele ka muu kuju võtta. Näkkide enamuse moodustavad igatahes naistesugu näkid; meestesoo järele tunda nad igavust ja püüda noori mehi enestele seltsilisteks meelitada.

Kõik seletused juhatavad meid ikka selle juurde, et näkk on paha veevaim, kes inimeste vastu alalist sõda peab. Niipea kui paras silmapilk tulnud, katsub näkk seda ikka oma võimuse suurendamiseks tarvitada. Kas juurdetulnud vägi, see on uppunute hinged, sinnasamasse näkiks jäävad, kuhu nad uppunud, kas nad endiste näkkidega ühesugusel võimuastmel seisavad, selle kohta ei anna rahvasuu selget vastust. Näib ometi, et näkk ei ole selle koha külge köidetud, kus inimene, kellest ta tekkinud, uppunud; aga iseäranis kardetav on uppumiskoht muile inimestele ometi.

Näkid elavad meres, jõgedes, järvedes, kaevudes, tiikides, lühidalt — igas sügavamas veekogus. Väikestes allikates puuduvad nad vist, küll leitakse neid aga suuremais allikais. Wiedemann räägib „allika-alustest“; küllap need

suuremate allikate näkid ongi. Saarlased kõnelevad paiguti, et näkk meres puududa, aga üleüldine arvamine kõneleb selle ütluse vastu. Kus vesi iseäranis keerleb, seal öeldakse tihti näkk asuvat. See ei tähenda ometi, nagu peaks näkk ainult nimetatud kohas aset. Palju enam ilmub näkk igale poole, kust aga saaki loodab saada.

Mõnikord kõneldakse, näkk elada järves või meres toredas mõisas, kus muidu elu nagu maa peal, kuid hämarus valitsemas. Enamasti ei teata ometi niisugusest näki mõisast kõnelda. Harukorral öeldakse näki loss klaasist olevat. Mõnikord viib ta inimesi sinna.

Iseäranis pehmeid paiku mere ääres, kuhu käies võib sisse vajuda, kutsutakse „näki-aukudeks“. Kui talvel vesi kahaneb ja jää kivide peal üles kerkib, siis üteldakse, et „näkk tõstab pea üles“.

„Vesinäki“ kutsutakse veest saadud paiseid; neid arstitakse „vesinäki“ (Tussilago farfara) lehtedega.

3. Näki moondumised.

Niihästi meie esivanemad kui ka germaanlased uskusid, et on olemas meeste- ja naistesugu näkkisid. Germaanlased teavad, et meestesugu näkid olla prisked, tugevad mehed. Meie rahvaluule seda otse ei ütle, palju enam kuuleme sagedasti, et näkk vanamehe näol ilmub. Suuremast jaost näkkidest räägitakse meile aga, et need endid naisterahva näol näidanud, seesugusel korral enamasti alati noore nägusa neiu näol, keda siis tihti „näkinieuks“ ehk „näkinieitsiks“ hüütakse.

Meestesugu näkk ilmub vahel halli vanamehena, lõuad lahti ja suured nagu külimit, otsekuu tahaksid kõik ära neelda, mis ette juhtub, vahel jälle halli habemega ujujana, vahel jälle halli mehena, kes mööda järve kõnnib, ilma et Peetruse lugu enesele kardaks kätte tulevat. Mõnikord öeldakse halli habemega näkk rohelist kübarat kandvat, teinekord mütsi.

Naisnäki ilu jäetakse enam harukorral kirjeldamata. Nimetatakse siis, et olnud tüdruk või naine, just niisama kui muud inimesed. Enamasti kuulutatakse näki ilu või ehteid. Vahel on näkk naisterahvana valges riides, vahel toredas ehtes, vahel uhkes olemises. Kord kõnnib niisugune naisterahvas mööda järve, kord istub järvel tooli peal, kord vee ääres puu otsas, kord käib mööda kallast või mööda teed. Juustest jutustatakse, et need olla enamasti kullakarva kollased, vahel helekollased, harukorral punased või koguni rohelised. Roheliste juustega näkist tähendatakse veel, et ta sinist jakki ja punaseid sukki kannud. Alati tuntakse näkki inimesest selle läbi ära, et näkil on kas kala või koguni iseäralikud hambad.

Väga tihti ilmub näkk neiu näol kivi peal, laulab seal või mängib kannelt; väga tihti nähakse teda aga koguni alasti, niisugusel korral ennast tavaliselt ometi pesemas. Alasti ilmuval näkineiuil öeldakse väga suured nisad olevat. Alasti ei taha naistesugu näkk ennast ometi inimestele häbeliku neiuna näidata. Näeb teda keegi alasti, siis sünnib niisugune nägemine juhtumisi. Saab alasti näkk aru, et teda varitsetakse, kaob ta kohe nagu tina tuhka.

Kreutzwald annab oma „Ennemuistsetes juttudes“ näki-neitsile inimese keha ja kala saba. Säärase välimusega näki-neitsisid esineb harukorral ka mõnes muus jutus. Üleüldse on niisugused meile võõramad; küll aga tunnevad neid rohkesti germaanlaste vanad jutud, osalt ka slaavlaste omad. Tervel Kreutzwaldi näki-neitsil on kange võõras lõhn juures. Minu arvamise järele ei tohiks sel jutul meie juttudega midagi tegemist olla ega sel põhjusel see jutt meile näki-küsimuse arutamises mõõduandvaks saada.

Kalasabaga neiust teavad rootslased Läänemaa rannas üht ja teist rääkida ja ütlevad Kärla jões teda nähtud olevat. Kui mõni jutt näkile kogemata kala saba taha paneb, siis on see ikka rootsi või saksa saba. Meie esivanemad poolt kala ei armastanud: kas terve kala või kalast ei midagi.

Näkk näikse aga nagu „Tuhat ühes öös“ koolis käinud ja sealt kõik moonutused kätte õppinud olevat. Näkk sõidab vahel tõllaga, vahel jälle vankriga ja kaob siis korraga vette. Näkk näitab ennast vahel poisi, vahel väikese tütarlapse näol, istub ja nutab, vahel koguni sülelapsena.

Näkk ei jää aga ainult inimese loomuga rahule. Nõu kordasaatmiseks tarvitab ta koguni loomade kuju või moon-dab jälle nägijate silmi, et need teda niisuguseks ja niisugu-seks loomaks peavad. Igal pool, isegi Färöri saartel, tuntakse lugu, mille järele näkk enese hobuseks moondanud, et hobusena lapsi seljas vette viia. Ja missuguse hobusena veel? Niisugusena, kes sedamööda pikemaks kasvab, mida rohkem lapsi ta selga tuleb. Astugu neid ka kas sada selga, ruumi ei puudu. Säärasel laste petmise korral avaldab näkk väga väga loomu, et lapsed ta kavalust ei märkaks. Vahel aga jookseb näkk niisuguse hobusena, et maa jooksmisest üsna väriseb.

Eestist ei ole mul niisugust lugu silma puutunud, küll aga saksa juttudest, et hobusena maale ilmuv näkk laseb enese adra ette rakendada; ta künnab virgalt, viib aga kündja ja adra viimaks tormates enesega üheskoos vette. Färöri saartel kõneldakse, et kui näkile ta hobusena esinemise puhul saab risti selja peale lüüa, siis satub ta inimese võimu alla ja teda võib sundida suuri kiva ja kaljusid mägedest mujale vedama.

Rootsis võtab näkk enesele iseäranis hea meelega ho-buse kuju. Meie näki meelitamine, lapsed istugu ta selga, on Rootsis laialt tuttav. Ainult selles suhtes erineb rootsi jutt meie jutust, et meil näkk oma nime kuuldes kohe põ-geneb, Rootsis aga Jeesuse nime kuuldes. Äratundmise kartus inimeste poolt tohiks vanem joon olla kui kristlusesse näitav Jeesuse nime nimetamine (T. Tufvesson, Bäckhästen, l. 12). Rootsis püütakse näkk mõnikord kinni, kui ta ho-buste sekka hobusena tuleb, ja pannakse inimeste teenistu-sesse. Meil Eestis puuduvad sarnased jutud, ehk olgu siis,

et mõnes jutus veelehmad, veehobused inimeste karjaga ühinevad.

Vähe sagedamini astub näkk härja näol inimeste ette. Vahel on ta must, vahel hall, vahel punane härg, kes veest välja tuleb ja inimeste kallale kipub. Niisuguse härja vastu saada kas tuhat soldatit oma püssidega tuliseid ube andma, üsna ükskõik, ta raputab kuuliderahe enesest nagu hani vee maha. Pane aga ühele püssile hõbevalget kuuliks sisse, vaata, kohe on Musku päästetud ja kuri prantsus, kes tuhandete tuld ei kartnud, silmapilguga maa pealt kadunud: nagu kurja vaimu kihutab hõbevalge näki kus seda ja teist, kui näkk nimetatud looma kujul ehk linnu näol nähtavale tuleb. Hõbe mõjub niisama, kui näkk inimese kuju kannab. Inimesenäolist ei läinud aga muistsed kütid tavalisest mitte laskma; olgu siis, et nad selgesti inimesenäolise vanapagana või näki loomu tundsid. Vanapagana loomule oli aga hõbevalge alati nagu kuke laul seedimata kihvtiks.

Harukorral tarvitab näkk muudegi loomade kuju. Isegi argliku jänese kuju leidis ta silma ees armu; tihti moondab ta ennast just jäneseks ja meelitab ennast kinni püüdma, et siis kinnipüüdjat uputada. Mõnikord nähakse korraga mitut jänest vees. Enam kui vähemate loomade kuju võttis näkk enesele linnu kuju. Pea oli luik, pea hani, pea part, pea muu lind. Jah, vahel näitab ennast koguni esmalt inimesena; inimene kaob, luik, hani, part ehk muu lind astub asemele, kuna näkk heaks arvab vette hoopis ära kaduda. Pea jälle nähakse näkki kala näol, mõnikord kuival maal. Kord läks mees kaldalt kala võtma. Kala löi saba ümber mehe, viis mehe vette, uputas ära.

Näkk kardab vist, et ta hingeliste hulgast ära tuntakse ja tema eest ennast eemale hoitakse. Sellepärast moondab näkk ennast mõnikord asjadekski. Iseäranis hea meelega armastab näkk enesele sõrmuse kuju võtta. Vahel viibib ta sõrmusena, kas kuld- või hõbesõrmusena kaldal, vahel jälle jões. Kes ennast laseb eksitada ja sõrmust veest läheb ära

võtma, selle uputab näkk alati ära. Vähe õnnelikumateks tuleb neid arvata, kes sõrmuse kaldalt leiavad. Neid katsub näkk, kui nad sõrmuse sõrme panevad, küll ka kohe vette kiskuda, aga ikka ei õnnestu see ta käes hästi. Sõrmuse leidja ei pääse veest eemale, kuidas ta ka püüab; imelik vägi kisub teda palju enam ikka vee poole. See imevägi ei lahku tast enne, kui ta sõrmuse enesest eemale visanud.

Muudekski ehteasjadeks moonstab ennast näkk. Nii näituseks sagedasti preesiks ja sõleks. Suuremalt jaolt püüab näkk noori tütarlapse iluasjadega võrku saata. Ta tunneb vist nende iluasjade armastamist ja sellepärast katsub ennast neile just niisugustena näidata, et need seda enam ta küüsi langeksid.

Mõnikord ei võta näkk vaevakski enesele iluasja kuju anda. Ta ilmub üsna lihtsa, halva asjana. Ta näitab ennast vahel näituseks hobuserauana. Teinekord hakkab näkk koguni sarviliseks saiaks ehk leivatükiks.

Mõni teine kord ei himusta näkk enesele mingisugust kindlat kuju. Ta lamab ainult musta kogu ehk lasu näol vee ääres kivi peal, vahel nagu kõntsa- ehk mudatükk. Viimne moonusus saab seda kardetavamaks, et inimene ennast säärase vaenlase eest vaevalt võib hoida. Ilmub näkk muul näol, võib teda ikka veel kuidagi ära tunda ja ennast temast eemal hoida, aga ilmub ta puru, muda, kõntsa, puhma näol, siis läheb äratundmiseks küll Argose sada silma tarvis, mida Argos aga tänini kellelegi veel, kahju küll, pole laenanud. Sellepärast ei või inimene vee ääres iialgi näki kalla-lekippumise eest julge olla.

Ainult ühe looma näol ei või näkk ennast näidata. See loom on haug. Haviks ei või näkk ennast sellepärast moondada, et haug risti kannab. Näkk kui kurja vaimu ligidalt sugulane kardab risti. Seega mõistame juba iseenesest, et näkk enesele ka risti kuju ei või võtta.

Näidaku nüüd näkk ennast missugusel kujul tahes, iga võõra kuju võtab ta enesele ikka alati seks, et inimesi kergemini võrgutada ja uputada.

Tavalisesti kuulutab näki ilmumine õnnetust ette. Ei upu ikka see, kes näkki näeb, upub ometi pea selle järele keegi muu. Mõni järv kohiseb ja lainetab enne uppumist kangesti, upub aga keegi ära, jääb järv kohe vagusaks. Enamasti tuleb õnnetus kolm päeva pärast näki ilmumist, kui nimelt ilmumise korral näkil korda ei läinud kedagi ära uputada.

Viimaks olgu veel nimetatud, et näkk neile, kes mõnda kaevu, laugast, järve jne. mõõdavad, kus näkk asumas, nõõri või ridva otsa mõne verise pea seob ja seega mõõtjaid mõõtmiselt ära hirmutab.

4. Näki püüd uputada.

Vanapaganast räägitakse sagedasti, et ta väga rahul oli, kui inimese hinge kätte sai. Kehast ta lugu ei pidanud, sellega võisid inimesed teha, mis ise tahtsid.

Just sedasama kuuleme vanapagana sugulasest näkistki. Näkk ihaldab niisama alati hinge; keha ei maksa ta meelest midagi. Inimese hinge kättesaamiseks meelitab näkk inimesi sagedasti ujuma, iseäranis lapsi ja noormehi. Alati ei uputa ta ujujat kohe, vaid annab aega ujuda, siis aga sasib ujujast, sagedasti ujuja jalast kinni ja kisub ujuja vee alla. Tihti ei lepi ta ühe ohvriga, vaid nõuab mitut. Ruttab keegi upujat päästma, katsub näkk päästjatki enesele ohvriks saada. Mõnikord tõmbab näkk vette kohe vee alla. Vanemad hoiatavad sagedasti lapsi ujuma minemast: „Ärge minge sügavasse vette! Seal on näkk! Näkk uputab teid!“

Harukorral näikse näkk siiski ka keha ihaldanud olevat, sest räägitakse, et näkk inimese ära uputanud, uppumise järel aga inimest kohe üles ei leitud. Saksamaigulised jutud lasevad inimese kõige kehaga veteriiki minna, seal tüki aega viibida ja siis jälle maa peale tagasi tulla. See sugune juhtumine võiks inimeste meelest küll keha ärakadumist meelde tuletada. Mõnikord kaotab näkk aga uppunud

inimese keha selge tigiduse pärast ära. Ta ei taha, et inimesed ujuja kehagi üles leiaksid ja kätte saaksid. Kord otsiti, otsiti uppumat, aga ei võidud kätte saada. Pika otsimise peale läks meestel viimaks korda surnukeha vee alt üles leida. Näkk oli surnukeha kõvasti vaia külge kinni sidunud, kust uppunud inimene ainult suure vaevaga lahti võidi päästa.

Tavalisesti jätab näkk surnukehad sinnasamma paika, kuhu ta nad ära uputanud. Mõnikord ujuvad surnukehad nagu puuhalud vee peal, teinekord jäävad nad aga põhja. Tihti ei leita uppunuil muud märki kui ainult sinine plekk südame kohal. Sealt on näkk hinge välja imenud ja see imemine on sinise märgi järele jätnud.

Juhtub ometi niisuguseidki kordi, et näkk surnukeha nõnda tervelt käest ära ei anna. Kord leitakse Saaremaal poiss jõest, kellel näkk nina peast ära hammustanud. Wiedemann räägib Virtsu tüdrukust, kellel näkk palged ära söönud. Jälle mõni muu on näki läbi mõne muu liikme ära kaotanud.

Holzmayr teatab, et näkk veest vahel hõbekirveid, vasknuge ja muid kalleid asju pakkuda. Minna keegi neid võtma, siis kiskuda näkk võtja kohe vette. Ei saada näkk aga võtjat täiesti oma kätte, siis hammustada näkk võtjal kas nina peast või mõne muu liikme otsast ära. See näki hammustamine elusa inimese küljest on mulle uus. Küll tunnen palju lugusid, kus näkk uppunule sedaviisi teinud, aga ma ei ole kuulnud, et näkk elusa inimese küljest liikmeid ära oleks hammustanud. Mis peaks ka näkk palja liikmega tegema? Nagu tähendatud, käib näki püüd hinge kättesaamise peale; paljas liige ei saada talle kõige vähematki kasu. Ainuke põhjus liikme ärahammustamiseks oleks veel näki püüd inimesele kõige vähemalt väikestki kahju teha. Väike kahju näikse aga näki meelest liiga tühine olevat.

Palju enam katsub näkk inimestele alati suurt kahju teha. Et see ettevõtte võiks korda minna, oskab ta veel pa-

remini meelitada kui juudi kaupmees ostjaid oma poodi meelitab. Lastele lubab ta kõiksugust head ja pakub parajat; viskab neile ube ja õunu, pähklaid ja saiu ja mõnesugust muud maiust. Ei aita meelitamine, katsub ta lapsi taga ajades kinni püüda. Mõnikord hakkab näkk koguni kiunuma ja sõimama, kui meelitamine pole vilja kannud. Ehk aga näkk soiub ja ägab vee ääres. Minnakse soigujat, ägajat otsima, kisub näkk otsija vette. Mõni arvab ometi, et näkk soigudes oma pahade tegude pärast südamevalu tunneb ja see südamevalu sunnib teda oigama.

Lapsi meelitab näkk ligemale, aga kui kari jõe või järve äärde tuleb, kihutab näkk karja varsti oma teed. Näkk seda ei salli, et kari ta valla piiridesse tuleb. Et näkk karjale kurja teeb, seda juhtub enam harukorral. Küll tõendavad mõned, et näkk looma näol veest välja tulnud ja siis terve karja enese järele vette viinud, kui ise ees vette jooksnud. Holzmayer teatab, et Muhumaal kord terve lambakari vööra jäära järele merde jooksnud, kui see ees merde läinud. Helmes jälle tulnud Valgjärves lehm välja karja sekka ja jäänud sinna. Peremees saanud seitsme aasta jooksul järvest tulnud lehmast terve karja loomi. Seitsme aasta pärast läinud aga järvest tulnud lehm järve tagasi ja terve kari temaga kaasa¹⁾. Sarnaseid merest tulnud lehmi on veel Saares, Hiius, Vormsis ja mujal nähtud. Vormsis tulnud kord 7 lehma merest välja; 5 läinud varsti tagasi, 2 aga jäänudki maale²⁾. Neist viimastest ei räägita, et nad edaspidigi merde tagasi oleksid läinud ja muid loomi enestega kaasa viinud. Kõiki merest tulnud loomi kiidetakse väga rammusaks, ilusaks ja tugevaks.

Neid merest ehk järvest tulnud loomi ei või näkkideks tunnistada, kui need loomad ainult inimeste loomadega seltivad ja inimestele ei püüa kahju teha. Iselugu on loomadega, kes endid ainult natuke aega näitavad ja siis inimestele

1) Kodused jutud nr. 28.

2) Eibofolke 381.

kahju teha püüdes jälle ära kaovad. Mis häda peaks näki näituseks seitsmeks aastaks lehmaks muutma, et siis kõige oma poegadega jälle järve tagasi minna. Ehk mispärast peaks näkk lehma näol jäädavalt maale elama jääma? Usun kindlasti, et näkk paremaks peab veevaimuna vees elada kui maa peal lehm olla. Kui siis vahel loomad veest maale tulevad, pole need muud kui mere- ehk järveloomad, sest esivanemad uskusid ju, et meres ja järvedeski oma loomad asuvad. Kihelkonna poisi jutust kuuleme peale selle, et loomadega ühes poiss ja tüdruk merest välja tulid. Pärast jälle kuuleme, et mereneitsi veealustest karjalautadest räägib. Sellepärast ei ole minu meelest veest välja tulnud loomad, kes maal ainult loomadega seltsivad, ilma inimestele paha tegemata, midagi muud kui mis nad tahavad olla, see on, just loomad, mitte aga loomadeks moondatud näkid. Need on mere- ehk järvelehmad, kellel näkiga midagi tegemist ei ole. Sarnaseid mere- ehk järvelehmi tunnevad eestlased, tunnevad mitmed muudki rahvad. Ikka tulevad need lühemaks või pikemaks ajaks veest välja, kaovad aga hiljemini alati vette.

Mitte ainult vees ei püüa näkk inimest uputada, vaid ka vee peal, nimelt lootsikus ehk paadis, parvel jne. Näkk moondab enese mõnikord lootsikule salakiviks ette. Lootsik jookseb kivi otsa, läheb ümber ja lootsikus olivad langevad näkile ohvriks. Laevameeski peab näki ees värisema. Küll ei ole ma seda kuulnud, et näkk ennast kaljuks oleks moonandanud ja nii suure laeva ära lõhkunud, küll aga seda, et näkk laeva vahel sinna kutsub, kus kaljud või madalik ees. Seal läheb laev hukka ja mehed satuvad näki saagiks. Sel põhjusel hüütavat üht paika meres ka „Näki madalikuks“. Näki tembutamisest laevadega ei tea ma ometi pikemalt kirjutada; seks puuduvad mul tarvilikud ained.

Uputamise kõrval püüab näkk mõnikord ujumise ajal ujujale üleüldist haigust ehk nahahaigust, nagu maa-alused, saata.

5. Näki mõju inimese kohta.

Tahtsin praegu edasi kirjutama hakata, aga mis sa kirjutad: sulg puudub. Võtsin just uue sule karbist, panin lauale, tõmbasin vana sule varre otsast ära, tahtsin uue asemele panna, aga mis sa paned, ei panna midagi. Selle aja sees, kui vana sule ametist lahti päästsin, uus sootuks kadunud. Ega ta ometi nagu mõni noormees olnud, kes kroonu teenistust kartes metsa põgenenud? Või koguni näkk, kes enese suleks moondanud? Kuuldes, et ma näkist hakkas kirjutama, põgenes suleks saanud näkk nägemata viisil laua pealt vette? Esivanemate seisukohalt vaadates oleks niisugune oletamine kõige ligemal seisnud. Mina aga kuulun näkiusu eitajate kilda ja sellepärast ei võinud suleks saanud ja nüüd ärapõgenenud näkk mu meeli oma küttesse köita. Palju enam kippus lugu mulle mõistatuseks minema. Otsisin, otsisin õige hoolega laua pealt, aga mis kadunud, see kadunud. Viimaks tõstan noa üles, mis laua peal seisis. Ja kas näe imet, kuhu jooksis läinud! Tahtnud vist teine seni, kui ma talle silmapilgu priiust annud, noaga paari minna, nagu mõni poiss ja tüdruk, kes ei jaksa kolmekordset maha kuulutamist ära oodata, vaid ühel pühapäeval kaks või koguni kolm korda paluvad endid maha kuulutada. Sulg ripus nuga-peiu kaelas kinni ega tahtnud ennast milgi kombel kallimast lahutada, või oli see nuga-peiu, kes sulg-pruudist kinni hoidis, seda ma selgesti ei tea, aga seda ma tean küll, et nuga ja sulg teineteisest kõigest väest kinni hoidsid.

Niisuguse vingerpussi mängis mulle mu magnetiline nuga. See praegu nähtud noa ja sule lugu tuletab mulle uuesti näkki meelde. Mis sulele magnet ehk siin magnetiline nuga, seda näkk sellele, kelle ta ohvriks valinud. Nagu magnet tõmbab näkk ohvri tihti enese poole, tahtku ohver või mitte. Näkk laulab: „Tund on tulnud, meest on vaja!“ ja kohe jookseb mees nagu hull vee poole. Kipub

vägisi ujuma. Kelle näkk sedaviisi ära valinud, peab salasuuni tõttu näki juurde minema.

Algab näkk laulu ja kuulab keegi näki laulu pealt, siis käib vaese kuulaja käsi tavalisest nagu sireenide juurde jõudjate käsi: laul sulatab südame, röövib rahu. Kuulaja tahaks ikka rohkem kuulata, ta ligineb näkile ja jõuab hiljem või varem näki võrku. Meevaha kõrvapanemist Odysseuse viisi läheks küll tarvis, et niisuguse laulu ja mängu vastu leigeks jääda. Ehk jälle: kui näki poolt on midagi uudist näha, tõmbab see uudis nägijat salaväega ennast vaatama, nägija läheb ja jääb.

Haapsalu ümberkaudu paneb näkk lauldes ehk mängides kõik inimesed ja loomad tantsima ja viib tantsijad viimaks merde. See tantsulugu tuletab meile rootslaste „Strömkarli“ meelde, kes 11 lugu mängib ja kelle 11 lugu tantsutuhina hingelistesse ja asjadessegi saadab. Nagu näha, arvatakse sealpool rootslaste „Strömkarli“ tembud näki tegudeks. Strömkarl = jõemees ei ole aga muud kui näkk teise nime all. „Strömkarlilt“ näikse noor Tõllgi maagilise mängu olevat õppinud: paneb inimesed ja loomad tantsima.

Sasib näkk uppujast kinni, siis kisub ta uppujat nii kange jõuga, et päästja uppujat näki käest ei jaksa päästa. Vahel lähevad kaks meest päästma, aga nendegi asi ei aita midagi. Mõnikord jõuavad alles mitu meest ujuja näki küürist lahti kiskuda. Nii imekange väega kisub näkk inimest vee alla.

Päris silmamoondajana astub näkk, kas nähtavalt või nägemata, oma ohvri juurde. See, kelle silmad näkk ära moondanud, ei näe ega kuule enam õieti. Näkk moondab tuttavad paigad silmade eest tundmata kohtadeks. Uuemõisa mees eksib suvisel õhtul tuttavatel teel ära ja läheb kümme versta jõe äärt mööda edasi. Seal heidab üsna jõe kaldale magama, kus ainult väike põõsas teda keelab jökke sattumast¹⁾. Teine mees magab üsna otsitavate hobuste juu-

1) Eesti muinasjutud lhk. 96—97.

res järve kaldal, aga ei näe hobuseid ega kuule hobuste kella häält.

Kord jälle tahab näkk meest uputada ; katse läheb ometi nurja ja näki särk jääb mehe kätte. Seda särki kannab mees seitse aastat. Alles siis, kui mees juhtunud lugu kõneleb ja näki nime nimetab, laguneb sinnamaani tugev särk silmapilguga. Imevägi ei anna mehele enam püsi ; mees kaob varsti selle peale ja leitakse uppunult jõest. Seal on aga näkid tal nina peast ära söönud.

Jälle teisal on näkk nagu seaduseks teinud, et määratud aja pärast keegi talle ohvriks peab langema. Selja rannas nõuab näkk iga 10 aasta takka enesele hinge, Valgejões iga 5 aasta pärast, mujal jälle iga 3 aasta järele, jälle teisal igal aastal, õigem igal suvel. Paiguti katsutud vanasti sedagi, et vahid uppumise keelamiseks teataval ajal välja pandud. Vahtide peale vaatamata osanud näkk määratud ajal sellegi pärast enesele hinge saagiks nõuda.

Harukorral teatakse, et näkk inimesele mingisuguseks vaevapalgaks midagi kingib ; niisugune kingitud asi on väga vastupidav.

6. Võitlemine näkiga.

Vanad jutud teavad, et muiste vaenlased Haapsalu alla tulnud. Linnarahvas katsunud vaenlaste vastu sõdida, aga tunnud pea ära, et vaenlaste jõud neist kaugelt üle käinud. Sellepärast taganenud nad oma kantsi ja teinud selle hästi kindlaks. Kui vaenlane müüride taha tulnud, pannud nad ruttu raudväravad kinni ja hakanud ülevalt müüridelt tuld ja tõrva vaenlastele kaela kallama. Kõvale kindlusele ei võinud vaenlased midagi teha, vaid pidid kaugemale taganema, et kahjutegeva tule ja tõrva eest pääseda. Teinud Haapsalu rahvas linna väravad lahti, tulnud vaenlased rahvast uuesti taga ajama. Jälle pandud aga linna väravad kinni ja jälle alganud endine mäng. Maa-alust teed mööda võinud Haap-

salu rahvas moona ja abilisi alati juurde tuua, nii et nad vaenlaste ümberpiiramisest midagi ei hoolinud. Mitukümmend aastat katsunud vaenlased linna ära võita; küll varitsenud nad linna ligidal, aga kõik asjata. Viimaks mitmekümne aasta pärast pidanud vaenlased häbiga taganema.

Sôja-seisukorral asuvad näkk ja inimesedki. Näkk on nagu vaenlane, kes linna kõige inimestega tahaks hävitada. Aga inimesed on mônused raudväravad ja kilbid muretsenud, mille taha nad endid näki kiusatuste eest võivad peita. Sôjariist, mis näki eest mitte üksi ei varja, vaid mille eest näkk koguni põgeneb, on näki oma nimi. Oma nime ei või näkk kuulda. Terve sõjaplaani inimeste vastu põhjendab näkk pettusele. Näkina ei taha näkk enesele iialgi ohvrit pärida, vaid ikka kellegi muu varju all. Sellepärast näki tuhanded moondused. Nimetab keegi näki nime, siis vihastab või häbeneb näkk sellest nii hirmsasti, et ta silmapilk vette tagasi läheb. Iseäranis hea abinôu näki vastu on ütelda: „Näkk, näkk, nôelavaras!“ Kuid sedasama abinôu tarvitavad rootslased, kes seesugusel puhul hüüavad: „Näkk, näkk, nâlatjuf!“ Ülepea ei tule näkk vees olija kallale, kui see näki nime nimetab, ilma et see teda iga kord nôelavargaks sõimaks. Mônikord on näki püüe igapidi täide minemas, kõik takistused kõrvale saadetud; nimetatakse aga korraga näki nime, siis tabab see sõna näkki nagu väik selgest taevast. Otsekui oleks toober kuuma vett kaela kallatud, nii põgeneb näkk tuuletiivul kohast, kus ta ära tunti. Keda siis näkk iganes taga kiusab, sel pole muud tarvis kui oma vaenlast nimepidi nimetada, ja silmapilk kaob see kus seda-teist. On juba näkk kedagi vette viimas ja jõuab äraviidav veel näki nime nimetada, siis ilmub talle seega kohe päästja ingel.

Aga ka Jumala nime nimetamine paneb kolli põgenema, niisama ka „Issa-meie“ lugemine. Keegi, keda näkk juba vee alla vedas, jõudis vee all veel „Issa-meiet“ paluda — ja kohe pääsis ta õnnelikult tigeda vaenlase küüsis. Sage-dasti ometi kohutab näkk vette vedades inimese nii ära, et

sel enam meelde ei tule näki nime nimetada ega Jumalat appi hüüda. Säherdusel korral peab inimene uppuma.

Ujuma minnes katsuti vanasti ennast mônikord selle läbi näki eest hoida, et kabjused ehk sokid jalga pandi, tihti mitu paari. Kui näkk ujumise ajal kedagi tahtis uputada, hakkas ta ujujale enamasti ikka jalga kinni. Ujuja jalast kinni hakates tõmbas näkk sellel ainult suka jalast, ujuja ise aga pääsis õnnelikult edasi.

Näki poolt ähvardava hädaohu kõrvaldamiseks anti juba muiste näkile ohvreid. Mõned näpunäited tähistavad sinna- poole, et näkile lapsi ohverdati. Vähemalt tehakse peidetud varanduse kättesaamise tingimuseks paaril juhtumisel, et väike laps tuleb jökke heita.

Kalamehed ja randlased katsusid näkki enestest seega eemal hoida, et talle muid ohvreid andsid. Tahtis näkk paati kellegi kallale kippuda, siis polnud muud vaja kui talle paa- dist mõni asi kätte visata ja kohe leppis näkk sellega. Hara saarele sõudvad tüdrukud viskavad tagaajavale mehele mi- dagi kätte ja sedamaid kaob mees vette. Sõrvlased lähevad jõulu-laupäeva õhtul merele. Lubavad palju kalu tuua, ei saa aga midagi. Tahavad koju sõuda; sõuavad, sõuavad, ei saa sam- mugi edasi. Mehed paluvad mis mõistavad; ei aita. Vii- maks visatakse kõik asjad merde ja nüüd lasevad need, kes paati alt kinni hoiavad, paadi lahti ja paat jõuab õnnelikult maale. Kas aga just näkk paati kinni hoidis või mõni muu veevaim, seda selgesti ei ütelda.

Hiius ohverdab iga merelemineja enne mereleminekut näkile. Aga hiidlane on liiga ihnus, kui et näkile midagi hin- nalist asja raatsiks anda. Vaene näkk peab niisuguse ohvriga leppima, mis hiidlasele mitte midagi ei maksa, jah, mille üle hiidlane koguni rõõmu tunneb, kui ta seda tõugu jõuab vä- hendada. Hiidlane, näe, võtab rannast väikese kivi, sülitab peale, viskab merde ja ütleb ise: „Näkile kaku!“ Kena kakk, mille närimisel näkk niisama võib hambaid ära murda, nagu vanapagan Hansu käest saadud kivi-pähklaid närides.

Kassaares sünnib seda praegugi tihti veel, et näkile kakku visatakse. Lähevad külanaised mere äärde lambaid pesema, siis enne keegi merde ei astu, kui näkile kakku ei ole annud. Kaku andmise järele ei pruugi naised ega lambad näki poolt enam midagi paha karta¹⁾). Näkk on ohvri saanud ega tule ohverdajat enam tülitama.

Saarlased jälle viskavad kevadel esimest korda merele minnes soola merde. Üks heidab peoga soola merde, kõik teised võtavad mütsid peast ära. Wiedemann teatab veel, et kuskil kivi otsast linu leitud. Neid arvatud näki linadeks. Viidud koju, kedratud lõngaks ja viidud siis jälle näkile kivi peale tagasi.

Müristamise ajal kardetakse näkki vähem. Arvatakse, et näkk välkusid kartes enese sügavatesse haudadesse ära peidab ega sealt julge välja tulla inimest tülitama.

Peale selle ohverdavad saarlased merele minnes veel, aga neist ohvritest ei tea nad isegi enam, kas need näkile, mere-emale või veevaimule peavad saama või koguni kõigile ühtekokku. Kõrgel laiul kasvanud vanasti suur tamm, millest nüüd veel känd-järele jäänud. Kes iganes kaugemale merele läheb, see käib seal tamme või kännu juures ohverdama. Ohvriks viiakse raha, aga ka toiduaineid ja vilja. Kõik ohvrid põletatakse ära. Ohverdajad võtavad kottu puud kotiga kaasa, teevad tammekännu peale tule ja põletavad ses tules oma ohvrid. Ka raha põletatakse tules. Kui paras jagu põletatud, kustutatakse tuli ära, et känd üsna ära ei põleks. Läheb meremeeste teekond hästi ja jõuavad nad õnnelikult koju tagasi, lähevad nad uuesti Kõrgel laiule ohverdama. Aga nüüd ei ohverda nad raha, nagu enne teeleminekut, vaid toiduaineid. Nüüdki põletatakse toidudained ära. Kui ohverdajad oma teed läinud, ruttavad poisid Kõrgel laiule ja võtavad mustaks suitsunud raha enestele. Inimesi Kõrgel laiul ei ela²⁾).

1) F. Vahe teated.

2) J. Angeri teated.

Mööda minnes olgu niipalju mereleminejate ohvri kohta, kui selle selge siht meile ka küllalt tuttav ei ole. Igatahes tahtsid mereleminejad nende ohvritega mere valitsejaid oma nõusse meelitada ja õnneliku kordamineku järele pidid need ohvrid merevalitsejale jälle tänu üles tunnistama.

Ingeris ohverdati vanemal ajal näkile mitte kivi, nagu meil uuema ajani, vaid loom. Taga Narva, Lauka jõe ääres ohverdati näkile iga aasta eeliapäeval lammas. Rahva seas oli niisugune komme, et kelle lammas küla karjamaalt õhtul kõige esimene oli koju tulema, see sai näkile ohvriks. Lammas võeti kinni, tapeti palvemaja juures. Liha keedeti ja söödi, sisikond aga visati jõkke näkile, hüüuga: „Kirlouks!“ Ei ole selgesti teada, mida sõna „Kirlouks“ tähendab, aga arvatakse, et näki nime. Lamba ohvriks saanud näkk ei uputa rahva arvates enam inimesi, kuna muul juhtumisel teda alati tuleks karta.

Lõpuks olgu veel tähendatud, et mõni julge mees on julgenud avalikultki näki vastu välja astuda. Keegi pannud kolmed hõbesõrmused sõrmede ja varvaste otsa ja läinud, toonud näki jõest välja¹⁾). Hõbesõrmused näikse talle sealjuures nagu kilbiks olnud olevat, nii et näkk talle midagi viga ei võinud teha. Näkk ise olnud põrsataoline elukas. Tüki aja pärast lasknud mees näki jõkke tagasi. See vägivaldne veest välja toomine mõjub näkki nõnda, et näkk ennast kurjest tegudest katsub ära võõrutada.

Sagedamini minnakse näki vastu teisel viisil sõtta ja võidetakse ta ära, nii et tal Punapardi päevad Muskus kätte jõuavad. Võetakse nimelt tuline raudlatt ehk mõni muu tuline asi ja minnakse sellega näkki taga ajama või visatakse tuline raud näkile vette pähe. Niisuguseid tuliseid raudasju kardab näkk kangesti ja põgeneb sealt kaugele, kus teda sedaviisi taga kiusatakse. Säärase tulise sauna saamise järel on inimestel tükk aega näki poolest rahu.

1) J. Vaine teated.

Veel katsutud mõnesse jõkke rohkesti haugisid sigitada, et seega näkki eemale peletada. Haugi kardab näkk nimelt ta risti pärast, niisama kui ta kolmekandilist nõela selle kolme külje pärast kardab, mis kolmainust Jumalat meelde tuletab. Näki vastu tarvitataavad abinõud haug ja kolmekandiline nõel langevad aga mõlemad ristiusu ülesleitud sõjariistade sekka.

Nagu linde hernehirmutised peavad eemale peletama, nii katsuti vanasti näkkigi vee ääres inimeste juurest eemale peletada. Tehti umbes niisamasugused kujud nagu lindude peletamiseks ja pandi jõekaldale üles. Niisugune „näkinukk“ peletas päris näki sellelt kohalt eemale. Sinna, kuhu niisugune näkihirmutis kaldale üles pandud, mindi julgelt ujuma, oletades, et näkk seal ei julge kallale tulla.

7. Näkineitsi, näkineiu.

Wiedemann teeb vahet näki ja näkineitsi ehk näkineiu vahel. Minugi poolest. Vahe olevat nimelt selles, et näkineitsi vähem kurjust avaldada kui näkk. Wiedemanni poolt seletuseks selle kohta antud jutukesed näivad seda küll tunnistavat. Hiiumaal ajab näkineiu tihti halli karja maale sööma. Kui osa karjaloomi aga ära varastati, läks neitsi nuttes järve tagasi. Teinekord näeb noormees ühe näkineitsi ennast pesevat. Näkineitsi keelab sest rääkimast ja annab suupidamise palgaks noormehele koguni särgi. Viimaks tähendab Wiedemann veel Kreutzwaldi „näkineitsi“ nimelise jutu üles. Kõik need jutud on vabad näki tigidusest. Tuleb aga tähele panna, et Wiedemann oma näkineiuile ka „vee-ema tütar“ nimeks annab. Olid tähendatud tegelased (vee-ema tütreid, veeneitsid ehk mereneitsid, siis võime lugu kergesti ära mõista.

Muidu aga kuuleme näkineitsist ehk näkineiuist ka karutükka küllalt, mis kõike muud kui ta heldet südant tunnista-

vad. Neiu jätab kandle kivile; poiss läheb kannelt võtma, neiu tõmbab võtja vette. Neiu palub enesele päästjaid; noormehed lähevad päästma, neiu uputab nad ära. Poiss läheb paadiga neiu ligemalt vaatama, neiu laseb paadi kummuli minna ja poisi uppuda. Poiss kuulab neiu laulu; neiu tuleb, võtab poisi kinni, veab vette. Poiss läheb neiu kätte andma, neiu moondab poisi silma, nii et poiss isegi vette neiu järele läheb. Niisuguseid näkineitsi kuritegusid võid uputusi leiame hulgakaupa.

Harva juhtub ometi mõni heategugi kurjade tegude sekka eksima. Kaevu-näkineiu pakub ennast vaderiks ja annab oma ristilapsele häid kingitusi. Kui aga näki käsu peale ristilapse tütar hiljemal ajal näkki tuleb teretama, hakkab näkk tüdruku käest kõvasti kinni ja — viib kaevu. Seal tuleb tagatipul sikusarv ja hobusejalg ometi nähtavale, nii väga kui need ka esiotsa nagu kullahunniku alla olid peidetud.

Kord jälle kuuleme, et näkineiu hoiatab üle jõe minemast. Kes seda hoiatust tähele paneb, pääseb õnnelikult ära, kes aga sest ei hooli, upub jõkke. See näki tegu on muile näki tegudele nagu rusikahoop vastu silmi. Aga me saame asjast paremini aru, kui kuuleme, et näkk alles hiljuti, 20 aasta eest uppunud inimene on, kellele pealegi siis päästmist lubatud, kui keegi temaga rääkima hakkab. Mees alustab näkineiuiga juttu. Rõõmuga kuulutab neiu kohe, et tal nüüd pääsmistund käes. Kuidas see pääsmine tuli, sellest vaikib jutt.

Mõnikord ilmub näkineiu tavalise inimesena inimeste sekka ja viibib kauemini nende juures. Üks tunnismärk on tal ometi juures, mis ta vetevalla-elaniku iseloomu avaldab: ta kleidisaba, seeliku alumine äär, on märg. Mõnikord nimetatakse ka ta külmi käsi ja iseäralikka hambaid.

Veel kuuleme, et mõni mereneiu maal mehe naiseks saanud. Niisugusel korral jääb tavalisest kahtlaseks, kas kositud neiu tõesti näkineiu olnud. Noormees päästis ühe

nutva neiu, aga sellele näkineiuale antakse ühtlasi ka „veeneitsi“ nimeks. Kihelkonna poisi merest saadud naisest üteldakse selgesti, et see mere-ema tütar olnud. Ehasalu mehe Soome lahest leitud niust ei ütelda selge sõnaga, kas neiu oli näkk, vesihaldjas, veeneitsi või mõni muu veevaim. Kus näkineiu iganes heategijana ilmub, sinna ilmuvad tihti ka teised olevused, kes heategemise au enesele nõuavad.

Lühidalt: näkineitsi heategemised sulavad peaaegu põrmuks kokku, neid peab otse Aisopose viisi laternatulega päeva ajal otsima. Ma ei taha neid hoopis ära salata, küll aga seda tähendada, et neid palju vähem leitakse, kui tavalisest ustakse.

Näkineiuud ilmuvad enamasti jaaniööl. Võõrastel rahvastel käivad nad vahel maa peal tantsimas; meil ei tunta niisugust tantsu. Venelaste näkineiuud „russalkad“ ilmuvad nelipühil ning nelipühi-nädalal ja lähevad oma esinemise poolt meie näkineiuudega ühte. Venelased punuvad nende auks pärgi ja viskavad vette.

Viimaks ei või me ühest juhtumisest vaikides mööda minna, juhtumisest, mis näkineiusse sugugi ei puutu, vaid ainult näkki. Aga et see heategemisest räägib, sündigu sellesse asjasse puutumine siingi. Ühes Pärni üleskirjutatud jutus ilmub vana näkk ise heategijana: juhatab mehele hea kala-saagi kätte ja nõuab siis pooled saadud rahad enesele. Seda viisi kestis lugu kaua aega; mehe käsi käis väga hästi, mees sai rikkaks. Mees ei tahtnud enam kõike raha näkile anda, võttis suurema osa enesele. Kohe kadus mehe kala-õnn. Varsti ütles näkk mehele, et mees näkki petnud. Näkk võttis mehe kraest kinni, viskas mehe merde ning uputas ära.

Ses jutus ilmub näkk esmalt suurema heategijana, pärast aga avaldab ta ometi oma õiget loomu. Kuid sel jutul on kange saksa maik juures. Saksa juttudes pakub näkk inimestele mõnikord oma varandust. Teeb inimene aga kõige vähemat kõverust, murrab näkk kõverusetegijal kohe

kaela. See saksa motiiv ilmub tähendatud jutus, mille teiseid mulle muidu pole silma juhtunud. Seega kaob näki heategemise tähendus.

8. Näkk ja kellad.

Muru hõlma, mulla rüppe,
Põrmu põue peitevale
Maeti meie mälestused,
Muistse põlve pärandused,
Muistse õnne õilmekesed!

laulab Kreutzwald juba Kalevipoja sissejuhatuses, ja see sissejuhatuses antud toon heliseb läbi terve „Kalevipoja“, ja „Kalevipoja“ lõpul seltsivad selle tooni juurde tuhanded hääled ja kõlavad täies kooris ikka uuesti: „Muru hõlma, mulla rüppe! Muru hõlma, mulla rüppe!“¹⁾

Siiski mitte üksi muru hõlma, mulla rüppe, vaid ka vete hõlma, lainete rüppe maeti meie mälestusi. Jõgedesse ja järvedesse maeti vanasti sõja ajal hulk kirikukellasid, aga ka kulda ja hõbedat varjule. Suurest osast meie maa kirikutest teatakse nimelt niisuguseid kellalugusid kõnelda. Endine kell või kellad olnud ütle mata ilusa häälega, nüüdsed ei saada kaugeltki endiste vastu. Jõgi ehk järv näib sõja ajal vaenlaste eest kõige parem peitepaik olevat, sest seal ei näinud vaenlased varjatud varandust ega teadnud teda sealt otsima minna.

Siiski oli jõgi ehk järv just kõige pahem peitepaik. Nii mitmekümne kaupa kui sõja ajal kirikukellasid ka jõgedesse ja järvedesse varjule pandi ja nii hästi kui need seal ka maad mööda laastavate vaenlaste eest varjul seisid, ei saanud ometi üksi kogudus oma armast kella enam kätte.

1) Isamaa kalender 1896.

Kellad ja ka muidu sinna peidetud kuld ja hõbe olid vees ja vette nad jäidki. Kas ei leitud neid enam veest üles või kui leiti, ei jaksatud neid jõest ometi mitte välja vedada. Mõnikord pandi kümme paari härgi vedama ja inimesi asus kas sadade kaupa appi kallale; kell tõusis ka põhjast pisut, vahel nähtigi teda juba natuke, aga ootamata juhtus midagi iseäralikku ja kell langes järve ehk jõe põhja tagasi. Hilisemad katsed ei õnnestunud paremini. Tihti ei saanud suur kella väljakiskujate hulk kella sugugi liikumagi. Nagu imelik vägi peab kella põhjas kinni. Samasugune lugu juhtub jõkke peidetud rahakateldega ehk rahakastidega. Neistki ei saadud ainustki kätte.

Tige näkk mängib siingi inimestele vingerpussi. Kell kutsub inimesi kokku pühakotta Jumalat paluma. Jumala nimi on aga näkile hirmus; näkk tahaks kõik kaotada, mis Jumala nime meelde tuletab. Kellaga on inimesed ise talle selle püüde kordasaatmiseks nagu kätt pakkunud. Mis näkil nüüd paremat kui kella vetevallas jäädavalt kinni pidada. Katsuvad ka mõnikord inimesed kella näki käest tagasi nõuda, näkk oskab ometi asja nii joonele seada, et kell talle kas vee põhja tagasi langeb või näkk hoiab jälle kohe algusest kella nii kõvasti kinni, et ei jaks inimesed kella põhjast liigutada. Mõnikord jälle viib näkk kella mujale, et inimesed teda sugugi üles ei leia. Kell igatseks küll veest välja pääseda ja kõrgest tornist heli kuulda lasta, aga näki võimuse alt ei jõua kell ennast kuidagi vabastada. Vangis vaenekene on ja vangi ta vaenekene jääbki. Mõni kell heliseb tasakesi ilusatel suvistel õhtutel järve või jõe põhjas ja lööb seal leinalugusid kadunud pealtmaailma elu järele, aga harva tungivad helid inimeste kõrvu. Mõnikord katsuvad kellad endid jõest ehk järvest inimestele näidatagi, aga ikka ajab näkk iga ettevõtte kellade päästmiseks nurja.

Varandust, see on kulda ja hõbedat näib näkk niisama armastavat nagu surelikud inimesed. Mis kord ta riigis, seda ei taha ta kätte anda. Inimesi vihkab ta ju muidugi;

ta on rõõmus, kui neile võib kahju teha. Kes neid käskis nii lollid olla ja oma kulla-hõbeda näki valda varjule panna. Seal see nüüd seisab, ja kui inimesed seda sealt mõnesuguste kookudega ka katsuvad välja kiskuda, näkk tõmbab varanduse viimsel silmapilgul ometi oma sülle tagasi. Vete hõlma, lainete sülle maeti meie varandused ja seal vahib näkk nagu Kerberos või sajasilmaline Argo neid praegugi veel. Sedaviisi võiksime näkki küll kella vargaks, ka raha vargaks nimetada. Kust näkk enesele aga sõimunime „nôelavaras“ pärinud, seda pole mul korda läinud teada saada. Palju enam kardab näkk just nôela, mitte küll iga nôela, vaid kolmekandilist nôela, nimelt sellepärast, et see Kolmainust meelde tuletab. Mõnikord lisatakse nôelavargale veel juurde: „Kuue kinganaela varas!“ Puuduvad teated, millal ta seda või teist varastanud.

9. Vesihaldjas ja näkk.

Ühest vaesest härrast kõneldakse, et härra heal meelel suurel viisil püüdnud elada, kuid jõud pole kannud. Härra jõudnud kõigest ühe tüdruku pidada. Tahtnud aga, et teised arvaksid tal vähemalt kaks tüdrukut olevat. Sellepärast võtnud enesele tüdruku, kelle nimi Anna Maria olnud. Nüüd hüüdnud härra tüdrukut vahel Annaks, vahel Mariaks. Võõrad seda kuuldes arvanud härrat tõesti kaht tüdrukut pidavat.

Oma kohast sobib see jutuke näki ja vesihaldja kohta, kuid mitte täiesti. Iga võrdlus lonkab natuke ja nii seegi. Selle jutu järele võiks arvata, et ma näkki ja vesihaldjat täiesti üheks olevuseks pean. Sugugi mitte. Küll on praegu lugu nii, et mõlemad rahva arvamises üheks olevuseks kokku sulavad. Vesihaldjaid tuntakse õieti Virumaal, vähem ka Järva- ja Harjumaal. Muude maakondade rahvas ei tunne vesihaldjaid, niipalju kui mina tähele olen pannud. Igal pool mujal räägitakse vesihaldja asemel ainult näkist.

Üleüldiselt peab tunnistama, et esivanemad alguses ainult vesihaldjat ehk muud sarnast nime on tarvitanud ja alles hiljemini germaanlaste näkk selle asemele astunud. Professor L. v. Schröder (Germanische Elben) on näidanud, et sõnakuju näkk Eestis väga vana ei või olla. Nimi on vist alles sel ajal laenatud, kui eestlased juba Eestis asusid.

Vesihaldja kodumaal ilmuvad vesihaldjas ja näkk kõrvuti. Pea kõneldakse sedasama sündmust vesihaldjast, pea jälle näkist. Kord uputab vesihaldjas sama inimese ära, kord jälle näkk. Kord ilmub vesihaldjas niisugusena ja niisugusena, kord jälle näkk. Ma ei ole aru saanud, et Viru rahvas katsumaks raja tõmmata vesihaldja ja näki tegevuse vahele. Vaheldumisi pruugivad nad pea üht, pea teist nime.

Siiski leidub ka lugusid, mille tegelasena ma ei ole kuulnud näkki ilmuvat. Järve- ja jõehaldjate tegevuse kirjelduses pole mulle vahet nende ja näki vahel silma puutunud, küll aga merehaldjate tegevuses. Siin kuuleme rohkem heategusid, kui me näkist oleme kuulma harjunud. Vaindla saarel ilmub Selja rannameestele vesihaldjas ja käsib koju minna. Sõnakuulvad mehed pääsevad õnnega koju, vesihaldja jutu naerja vajub aga kõige paadiga mere põhja. Tallinna ja Helsingi vahel kuulevad meremehed, et nad „päalemaks“ (paremat kätt) purjetaksid. Kolm korda korratakse hüüdu; laevamehed purjetavad „päalemaks“ ja leiavad sealt ühe hukkaläinud laeva madrused, kelle nad ära päästavad. Kahala külas seltsinud koguni üks järvehaldjas peremehega. Tulnud alati männituka sisse järve kaldale peremehele vastu. Muidu olnud haldjas nagu muud naisterahvad, ainult katsudes vähe külm. Viimaks tüdinud mees vesihaldjast ära, kelle nuttu nüüd iga ööse kuulnud.¹⁾ Ehasalu mees leiab merelt neiu = vesihaldja ja kosib enesele naiseks. 7 aasta pärast lugu mehelt kuuldes kargab naine lainetesse ja kaob sinna. Lugu siis teisend luupainajast saadud naisest.

1) Eesti Üliõpilaste Seltsi Album III, lhk. 85—88.

Säärased sündmused panevad vesihaldjatele nagu pitsirimärgi iseäralikuks tunnuseks peale ja lahutavad neid näkkidest, kui nad viimastega muidu ka üheks sulavad. Seega peaksime õiguse pärast ometigi vahet tegema vesihaldja ja näki vahel, kui ka rahvas vahetegemise enamasti on unustanud.

Minu arvates oli vesihaldjas algupäraselt palju parema loomuga kui näkk; tegi kurja, tegi head, nii just, kuidas nägi tarvis olevat. Minu meelest nõuab vesihaldjas enesele ka palju pikemat iga kui näkk. Vesihaldjas on meie oma elukas, kuna näkk alles hiljemini võõrastelt laenati. Vesihaldjas on Soomes veel igal pool tuntud, meil aga ainult seal, kus soome keele mõju rohkem tunda, nagu näituseks Soome lahe rannad. Mujal kadus haldja sõnagi, ainult ranna ligikonda jäi ta veel alale. Näkk tungis haldja eest kõrvale, näkk oma tigateda loomuga, näkk, kes ju just hävitusetööd teeb. Näkk võttis kõik vesihaldja tegevuse oma hooleks, ta astus paraja vesihaldja asemele nagu vali Dionysius oma hirmukeppi välja sirutama.

Missugusel kujul näkk ka esinegu, ikka on ja jääb ta kardetavaks olevuseks, kelle nägemine mingisugust paha ette kuulutab.

10. Ahti.

Wiedemann teab veel Ahti st rääkida ja nimetab teda veejumalaks. Holzmayer jälle jutustab merejumalast, ilma et sellele muud nime teaks anda. Vanasti nõudnud merejumal Saaremaal Panga küla juures enesele iga aasta hingelise ohvriks. Merejumala vaigistamiseks ja lepitamiseks hakatud siis iga aasta ohverdama. Mindud merele teatavasse kohta ja valatud sinna õlut ning viina lainetesse. Kõrv oma vanade juttude kogus nimetab mitu korda „Ahtu“ nime. Mina oma poolt pean tunnistama, et ma vanadest juttudest, lauludest ega vana usu ülestähendustest kuskilt „Ahti“ ega „Ahtu“ nime pole tabanud. Truusmann nõiutab meile Kalevipojast

pikad Ahti lood ette. Kuldse mõõgaga astub merest vaskne vanamees välja, vaskkübar peas, vasksärk seljas, vaskvöö vööl, vaskkindad käes, vaskaapad jalas, vaskkeha, vaskkael, vasksuu, vasksilmad¹⁾. Seep see roheline habemega merevalitseja Ahti ongi. Ahti kosib merde uppunud piigat, kes aga vastab, et põllumehe tütar kuivalgi maal kosilase võib leida. Muidu arvab Truusmann veel, et ka rootsi kandle kõlistaja kaljupoiss keegi muu ei ole kui Ahti²⁾. Olgu vaskse mehega lugu veel kuidas on, aga rootsi kandle kõlistaja kaljupoisi Ahtiks tegemisel näikse küll toed puuduvat. Võiksin siin ehk mõndagi Ahti kohta unistada, aga et mul kindlad ained puuduvad, vaikin parem. Nimetan veel, et merejumala ega veejumala sõna rahva seas harva kõrva puutub. Olen enam vetevalitsejast, veevalitsejast, merevalitsejast, veekuningast, merekuningast, meretaadist jne. kuulnud. Harukorral olen ka küll jumala sõnu kuulnud, aga niisugusel vee- ehk merejumalal oli juba võõras maik juures, s. o. jäi küsitavaks, kas sõna rahvasuus sündinud.

Kõrv teab mitu lugu veejumalast. Ühes räägitakse, kuidas mehe kirves järve langenud ja kui mees kirvest taga kaevanud, veejumal mehele vask-, hõbe- ja kuldkirvest pakunud. Sedasama lugu räägitakse tavalisest aga veevaimust, keda ülepea enam heasüdameliseks olevuseks peetakse, kes vette sattunud asju tihti tagasi annab.

Saartel ja rannas hüütakse veevaimu ka merevaimuks. Viimasest ütleb Wiedemann, et ta merel sõitjatele vahel tulega veel ilmub. Muidu aga ei tea veeäärsedki elanikud sellest merevaimust midagi lähemat.

Ühes Kõrvi jutus paneb veejumal mehe, kes sügisel õige noore jää ajal üle järve sõidab, halli hobusega ja kuldjalastega saaniga jää all vastuoksa sõitma, et inimesed kerge-meelselt laia veevalla katust katki ei sõtkuks. Seal all järves veejumala juures on naise ja lapsi, noori ja vanu hulgana

1) Kalevipoeg IV, 632—643.

2) Kalevipoeg XIX, 828—866.

koos, üks seal, teine teal, mõned käivad ja toimetavad, kõnelevad ja naljatavad. Need on kõik need, kes aja jooksul ära uppunud. Veejumala asemel tarvitatakse ehk veevalitseja või veekuninga nime, kui ülepea mind mu Tooma usk jutu sisu poolest ei peta. Vastasel korral ei maksa ülepea ilmaaegu sõnu raisata.

Kui meil Ahtit veel tuntakse, siis peaks meie Ahti seesama olema, mis soomlaste Ahti või Ahto. Soomlased teavad temast palju rohkem kõnelda. Nende Ahti on rohuhamega, vahuse vaibaga vanamees, keda ka veeisandaks, lainetekuningaks, sajahaua-valitsejaks kutsutakse.

Kalevala ütleb Ahti kohta:

Ahto aaltojen kuningas,
Ve'en ukko ruohoparta (41, 133—134).
(Ahto, lainete kuningas,
Veetaati rohuhahe.)

Teisal öeldakse tast:

Ahto aaltojen isäntä,
Satahauan hallitseja (48, 135—136).
(Ahto, lainete isanda,
Saja haa valitseja.)

Soome nõiasõnades hüütakse tihti Ahtit appi ja palutakse teda appihüüdjale seda või teist anda. Kalevala nimede kõrval nimetatakse teda vahel ka rooghabe ja vahtvaip (Loitsurunoja, lk. 169).

Veejumalast ehk veevaimust räägitud kirvelugu tunnevad soomlasedki; kirveste pakuja on siin aga Ahti. Ahti abikaasaks arvati vete-ema ehk Vellamot. Muid vees asujaid hüütakse soome lauludes ahtolaisteks, veeväeks, Vellamo väeks, Aho lasteks, Vellamo neiudeks jne.; seega peeti siis muid veevaimusid Ahti ja Vellamo lasteks. Sotkottared viibivad hea meelega ranna ääres pilliroos ning rohus ja soevad seal juukseid kuldse harjaga, otsekui meie näkineid, ilma et laulud neist iseäralikku pahategu ometi kuulutaksid.

Eestis esineb mõneski kohanimes Ahi, näituseks Ahimaa Paistus, Ahijärv Rôuges, Ahi sadam Sagadis jne., Tarvastus veel kuulsad ahikotused. Kasinate andmete pärast on ometi võimatu otsustada, kas Ahti neile nimedele alguse andnud või on need lihtsalt ahi-sônast tuletatud. Ahijärv ja Ahisadam ometi tähistavad Ahti poole.

Aga olgu sellest. Neist pikemalt kõnelda ei puutu selle kirjutuse ülesandesse.

11. Vanapagan veevaimuks.

Veevaimust küll palju ei teata, aga mida temast teatakse, see tunnistab ta head südant. Veevaim, kaevuvaim on valmis hädalisi aitama. Koguni iseäralises valguses esitab aga Kalevipoeg meile veevaimu¹⁾. Seda Kalevipoja veevaimu peame paremini tähele panema.

Pahareti poegadel läheb nende endine eluase — järv — kitsaks. Uut kodu otsivad nad enestele K i k e r p e r a soost. Siiski tõuseb soo jagamisega uus tüli. Tülitsejad kutsuvad Kalevipoja appi enestele sood kahe peale ära jagama.

Kalevipoeg ei taha ise hakata sood pahareti poegadele kätte mõõtma, vaid jätab selle töö Alevipoja hooleks. Alevipoeg hakkas Mustapallil jõe kaldale mõõtmisvauu maa sisse taguma, kui korraga „vana vaenu vaimukene, kes ei raatsi ristilapsi kuskil jätta kiusamata, vete pinnalt pistis päada“ ja küsis, mis tööd seal tehakse. Kaval Alevipoeg kohe vastu, et jõe tahab takistada, nii et ükski loom enam sisse ega välja ei pääse.

Paharetil seda kuuldes hirm nahas. Vetevaim varsti paluma, et Alevipoeg jõe jätaks takistamata. Lubab selle eest niipalju maksu, kui Alevipoeg ise nõuab. Alevipoeg ei nõuagi rohkem kui kaapkübara-täie raha. Vetevaim lubab selle teisel päeval tuua. Seni valmistab Alevipoeg sügava

1) Kalevipoeg X, 58—703.

augu, alt laia, pealt kitsa, paneb kübara augu peale, lõikab kübarale enesele ometi augu põhja. Vetevaim toob mitu korda kulda, aga kübar ei saa täis. Vetevaim palub viimaks muist võlgu jätta. Sesse nõusse ei heida ometi Alevipoeg, vaid nõuab võla väljamaksmist sedamaid. Vetevaim Alevipoega koju kutsuma varanduse järele. Alevipoeg ometi ei läinud, vaid saatis Kalevi kannupoisi.

Enne tähendati, et vetevaim pea veest välja pistis, nüüd aga ei lausuta sest sõnagi, et Kalevi kannupoiss vetevaimuga vette oleks läinud. Kõndis ainult tundmata teed pimeduse piiril, kus elava inimese jalg enne ei käinud, kuni viimaks väravasse jõuti, kus sambas tõrvapütid põlesid.

Läksid vetevaimu talusse. Seal võtsid vetevaimu vennad võõra vastu. Kannupoiss arvas kõige paremaks suure putkamise ette võtta. Õnnelikult pääsis ta vetevaimu juurest jõe kaldale tagasi.

Kalevi kannupoisi kannul kihutas vetevaim. See kutsub nüüd rammu katsuma. Seni tulevad Kalevipoeg ja Alevipoeg nende juurde. Kalevipoeg astub kannupoisi asemel kohe ise vetevaimuga rammu katsuma. Esmalt algab kivi-viskamine. Kalevipoeg võidab. Siis võetakse vägikaika vedamine käsile. Kalevipoeg tõmbab. Vetevaimu sõrmed pääsevad vägikaikast lahti. Kange tõmbamise peale lendab vetevaim seitse versta kaugele rägastikku, kus ta seitsmel päeval ei või silmi selgitada ega kaheksal päeval liikmeid liigutada.

Nii Kalevipoeg vetevaimu kohta. See vetevaimu lugu on meile teisedis väga tuttav, nimelt Hansu ja vanapagana jutus¹⁾. Seal teeb Hans Alevipoja tööd, vetevaimu asemel ilmub aga lihtsalt vanapagan. Vanapaganal on tihti viisiks vees viibida. Vette ei saa püha Jüri kutsikad ta kallale ega või vees Pikri nooled talle viga teha. Sellest siis vanapagana vee-armastus. Ja kui Pikker juba kannulgi, pakub vesi vanapoisile alati peljulinna.

1) „Hans ja vanapagan.“

Ometi ei kuule me seda, et vanapaganal eluase just vees oleks seisnud. Palju enam sammub vanapagan tihti läbi vee maa alla oma elukorterisse. Seesugust lugu kuuleme ju ka Kalevipojast. Kannupoiss pidi veevaimuga või vanapaganaga enne pikad teed ära käima, kui nad vanapaganaga talusse sihile pääsid.

Kõige selle järele on vanapagan ajutine veevaim, mitte alaline. Õieti ei või me teda sugugi vetevaimuks nimetada, sest et ta õiguse pärast seda ei ole, vaid peame teda ta ajutise asupaiga järele vee vanapaganaks, vee kurjaks vaimuks nimetama, ja sekski ainult ses mõttes, et vanapaganaga eluase vee all maa sees on, just kui koll vees veekolli nime omandab.

Et vees ajuti asuv vanapagan teise loomuga olnud kui vanapagan tavalisest, pole ma kuulnud. Kui poiss korra merekuratit hüüab, tuleb vanapagan merest välja ja viib poisi niisama oma teed, nagu maalt tulnud vanapagan seda oleks teinud.

Ülepea on veevaim üleüldine mõiste, mille alla igaüht vee kõrgemate olevuste hulka kuulujat võib arvata. Veevaim esineb vahel kalagi näol. Rõuge Viitina järvest saadi kord must karune kala kätte. See aga oli mingisugune järvevaim, sest kohe hakkas järv kangesti mühisema, pahisema. Kala lasti järve tagasi ja järv jäi varsti vagusaks.

Mõnikord esineb veevaim tõlpsabalise kalana, kelle püüdja tahes või tahtmata peab kala vette tagasi laskma.

Tähendan veel, et soomlasedki vee vanapaganast ehk vesihiiest küll räägivad, aga ta tegudest enam midagi iseäralikku ei tea. Meie vee-vanapaganat tuleks vist vaevalt veeväe sekka lugeda, vaid parem päris vanapaganate liiki arvata.

12. Vete-ema.

Vete-ema on veevaim, iseäralik haldjas, kelle välimuse kohta Eesti mütoloogia mingisuguseid kindlaimaid teateid ei tea anda. Rahvajutud ei tea ta kohta nii hästi kui midagi

kõnelda. J. Kõrv tunneb tast küll mõnda juttu, aga paraku ei suuda need jutud arvustusetule ette seisma jääda; neil puuduvad teisendid, need on J. Kõrvi oma ajudest välja voolanud.

Nagu näha, on J. Kõrv kuulsate eeskujude järele katsunud eesti mütoloogiat vete-ema tegudega rikastada. Soome mütoloogia vee-ema andis talle selleks niisama tõuget. Õieti ei tea soomlasedki vee-emast midagi ligemat. Vana Kalevala laseb Väinämöise luua maailma. Aja jooksul tuli Kalevala kokkuseadja ometi teisele arvamisele. Aru saades, et Väinämöinen hästi ei sobi maailma loojaks, luges ta Väinämöise nimest Veen emonen = vee-ema välja ja pani Uues Kalevalas Väinämöise asemele veen emonen ja nii esineb Kalevalas seniajani veen emonen loojana.

Üks juhtumine on tuttav, kus vete-ema Eestis koguni halba iseloomu avaldab. Lagesoos asunud Karksi rahva väite järele vete-ema tütreaga ja pojaga. Vete-emale ei meeldinud viimaks enam Lagesoo, vaid ta tahtnud Lätimaale rännata. Kui tütar lahkumise vastu Karksisist seisnud, vihastunud ema ja pistnud tütre silma peast välja.

Kardan, et selle jutu üleskirjutaja J. Kõrvi radadel on rännanud. Jutu kohta ei ole muidu teiseideid saadud.

Vee-ema teeb inimestele mõnikord rohkesti head. Kord ilmub ta ilusate kollaste juustega ja sõstrakarva silmadega vanaldase naisterahvana nutjale tütarlapsel ja paneb selle põlle kivikesi täis. Tütarlaps viib kivid koju. Kodu moonduvad kivid hõberahaks. Tütarlapse kohta aga tunnistatakse: „Kellele vete-ema head teeb, see on kõige puhtam ja parem inimene. Selle ümber sünnib head ja ta käes kosub ja läheb kõik edasi.“¹⁾

Kalevipoega hoiatab vete-ema Mustjärve astumast. Kalevipoeg vastab aga vee pinnale istujale vete-emale:

1) Eesti muinasjutud ja vanad kõned, lhk. 47—49.

„Ei ole viga, vete-eite,
Kalev ei vaju kuhugi¹⁾).

Harukorral teatatakse muidu veel vete-emast. Kui keegi Ôisu järves ühtelugu ujub, hüüab hääl järvest: „Ôisu järv sind ei taha, aga Pornuse puna ootab sind!“ Mees läheb hiljemini Pornusesse asuma ja upub seal Pornuse järve vette. Siin ei öelda ometi sugugi selgesti, et hüüdja vete-ema olnud.

Vete-ema kohta teab Holzmayer veel Sôrvest seda²⁾, et ta pool inimest, pool kala arvatud olevat, nii siis eht saksa näkk. Germaanlased arvasid oma merenaise (Seefrau) just niisuguse olevat.

Kreutzwald teab vete-emast veel, et see äratub 22. veebruaril allikad uuele elule; sellepärast arvatakse neis sel päeval iseäralikku kahinat ja mühinat kuulda olevat. Muidu oletab Kreutzwald veel, et kord aeg olnud, mil kõiki jõgesid ja järvi pühadeks peetud ja et sel ajal vete-ema ainus kõike vett valitsev jumal olnud³⁾. Kreutzwald, aga ka mitmed üleskirjutused teavad, et vete-ema kaevuski asub ja noorpaar talle pulmaajal kaevu ande ohverdab, et vete-ema siis noorpaarile armuline oleks. Seesuguse ohvri puhul tuli küll vähem vete-ema kui jumalus küsimusesse kui ülepea vee sigitav jõud. Igatahes arvas muistne eestlane kui mitte igal veel, siis ometi pühal veel maagilise jõu olevat.

Ülepea näikse eestlastel hingestatud, isikustatud looduseilmetest kõrgemaid olevusi välja olevat arenenud, neid peeti nagu tavaliste hingeliste eest hoolitsejateks ja sellepärast nimetati neid „emadeks“. Nii tekkis vete-ema ehk vee-ema, maa-ema, tuule-ema, tule-ema; seega sai iga element enesele ema. Sellele emale tuli ohvreid anda, et ta kokku puutujatele armuline oleks. Ainult palves esineb vahel vee-ema kõrval ka v e e i s a, nagu näituseks: „vee-emake, vee-isake,

1) Eesti muinasjutud ja vanad kõned, lhk. 33.

2) Osiliana.

3) Der Esten abergl. Gebräuche I. 76 ja 148.

veevaimukesed, võtke viha ära sellest inimesest!“ Mõnikord hüütakse kõigi elementide isakesi, emakesi appi: „Maa-isake, maa-emake, vee-isake, vee-emake, tuule-isake, tuule-emake, tule-isake, tule-emake, anna tervist!“

13. Mere-ema.

Minu arvates ei peaks vete-ema ja mere-ema vahel mingisugust vahet olema, olgu siis see, et esimene neist järvedes, viimne aga meres asub. Vete-ema ja mere-ema sulavad üheks olevuseks kokku. Mere-ema kohta puudub meil muidu veel enam teateid kui vete-ema kohta; mis saadud, on ainult Saarest saadud. Teame ainult niipalju, et ta vees asuv enam healoomuline naisterahvas on. Germaanlased tunnevad Meerfrau, merenaist; sellest teatakse mõnes kohas jutustada, et ta pealmine keha olla ilus naisterahva keha, alumine aga kala sabaga.

Heal räume- ehk silgusaagil ütlevad saarlased sagedasti: „Olgu Jumal tänatud, täna on jälle mere-ema maha tulnud!“¹⁾ Mere-emast ustakse nimelt, et ta silgusaaki õnnistab. Sellepärast peavad kalamehed oma pühaks kohuseks hea saagi järel ohverdada. Ihnus saarlane ei raatsi aga mere-emale midagi muud meelega anda kui just seda, mis mere-ema ise talle kinkinud. Saare kalamees laseb õnnistatud saagi ajal mõned silgud mere-emale merde tagasi. Juhub sedagi, et mõni saarlane ometi vahel mere-emale soola vette viskab või viina ehk õlut natuke merde valab, talvel isegi mere praosse ehk urkasse. Säärasest ohverdamisest arvab saarlane seda kasu tulevat, et mere-ema teinekord jälle saaki õnnistab. Vastasel korral pahandab mere-ema: lained lõhuvad noodad ja võrgud katki või tuul viib nad koguni ära, nii et kalamees neid iial enam nähagi ei saa.

Muulgi viisil võib mere-ema mitteohverdajaid karistada. Kord läinud Sõrve mehed jõulu-laupäeva õhtul kalale, luba-

1) Osiliana.

des rohkesti kala kaasa tuua. Püüdnud kogu öö, aga pole saanud midagi. Ei pääsnud enam paigaltki. Üks vanamees teinud palvet, aga ei abi ühtigi. Viimaks hakanud kalamehed asju merde loopima. Kui kõik asjad merde loobitud, pääsnud nad koju. Vanamees seletanud kojusõidul: „Kõik äpardus tuli sellest, et me kevadel soola merde ei visanud!“

Muhumaal antakse mere-ema arvel vaestelegi saagist osa. Saarest kuuldub, et saarlased vaestele harukorral silka anda. Suure saagi ajal lasta saarlased mõned silgud esmalt mere-emale tagasi; mis tarvidusest siis veel üle jääda, selle matta saarlased mere äärde maha. Mis otstarve seesugusel silkude mahamatmisel peab olema, seda pole ma teada saanud.

Et mere-ema ja vete-ema ühte sulavad, seda võiks oma poolt ka Agricola tunnistada¹⁾. „Vete-ema viis kalad võrku.“ Nagu ülemal kuulsime, austavad saarlased mere-ema kalade andjana; seega võib eespoolne tähendus niisama hästi ka vete-ema kohta käia. Vete-emaga, mere-emaga läheks siis samuti Vellamo ühte, keda Wiedemanni ütlust mööda meie esivanemad olevat tunnud. Mina omalt poolt pole Vellamo kohta rahvaluules mingisuguseid märke leidnud. Isegi Soomes ei ole Vellamo kuigi rahvapärane.

Liivlased tunnevad mere-ema — meri-ema, aga ta iseloom jääb neil niisama hämaraks kui eestlastel. Peale mere-ema teavad liivlased meres veel vesi-inimesi elavat. Liivlased viskavad mere-emale vahel saiatükka merde.

14. Vete-ema tütreid.

Vete-ema ja mere-ema kõrval räägitakse meile vahel vete-ema tütardest, mere-ema tütardest, vesineitsitest, mereneitsitest, meretaadi tütar-

1) Davidi laulude eeskõnes soomekeelses U. Testamendis 1551.

dest jne. Kõik need nimetused tähendavad üht ja sadasama olevust. Nende nimede kandjad näikse hea südamega tütarlapsed olevat. Mereneitsi tuleb kaldale nutma, kui isa käsu peale laineid peab kohutama. Mere lainetama panemise kõrval hoiavad mereneitsid ka mere karja. Mõnikord tulevad nad karjaga veest maismaale. Juhtub siin nende karjale õnnetust, siis lähevad nad nuttes merde tagasi. Säärase mereneitsi võttis Kihelkonna poiss enesele naiseks. Seesugune mere-eide tütar oli vist ka Ehasalu mehe Soome lahelt leitud naine. Säherdune vete-ema tütar oli ka niinimetatud näkineiu, kelle nõid kivile kinni pani ja sealt noormehega maale viis, kus noormees neiu enesele naiseks kosis.

Veel tuleks iseäralikku kala nimetada, kes harukorral kalameeste võrku satub. See tuletab ennem inimest kui kala meelde, on aga uimedega ja sabaga varustatud. Tal on ainult üks silm. Mitmed peavad säärast ühesilmalist inimesesarnast kala näkiks. Seesugune kala tavalisest ometi kurja ei tee nagu muud näkid. Kala iseäralik kuju ajab kalamehele hirmu peale. Kala rabelemist paadis nähes ei või kalamees muud kui arvab kõige paremaks kala jälle vette tagasi lasta. Vette tagasilaskmisega on kalamees pääsnud igast hädaohust iseäraliku kala poolt.

Eesti rahvalaulgi tunneb iseäralikku jõest püütud kala. Rahvalaulus viib püüdja kala kambrisse, töötades patta panna. Korraga hakkab kala kõnelema:

Ära mind pane padaje,
Ära kanna katelasse;
Mina polegi ju kala,
Olen mereneitsikene,
Kalameeste kaokene!¹⁾

Selle laulu järele on kinnipüütud iseäralik kala ta oma ütluse järele mereneitsikene. Teisendi järele sõnab seesugune kala:

1) Minu Eesti rahvalaulud, lk. 24.

Ma tulen maale neiukeseks,
Ilmale ilu pidama.

Kõige selle järele võib otsustada, et mereneitsid vahel kala näol esinedes kalapüüdja võrku juhtuvad. Seega ei ole nii ime, et paati võetud imelik kala ei tee kahju ega katsu püüdjat uputada, sest et tal näki kuritahtlik iseloom puudub. Ülepea ei või me imelikku kala, kes inimeste kätte juhtub, sugugi näkiks pidada, vaid peame ta mereneitsikeseks jätma, nagu ta laulus iseennast nimetab.

Kes on aga see karjane ehk need karjased, kes mere-ehk järvekarjaga veest välja tulevad? Eesti rahva sellekohased teated ei anna meile selles suhtes selgitust. Näpunäiteid küsimuse lahendamiseks saame rootslastelt. Nad kõnelevad oma mere-emast, õigemini — merenaisest (havsfru), et sel veiseid, hobuseid, lehma ja sigugi olla ja omanik nendega ühes veest kaldale välja tulla neid söötma; siis just niisama kui eesti jutud lasevad loomi merest ehk järvest karjase saatel välja tulla kaldale sööma (Finlands Svenska Folksdiktning XXXIII). Meil on veest välja tulnud loomad tavaliselt lehmad, harva hobused ja lambad; sigu ei ole mulle Eestist silma puutunud. Kui rootslased merekarja saatjaks mere-ema nimetavad, peaks veeloomade ilmumisel Eestiski nende saatja seesama olema. Raskust teeb ometi see asjalugu, et mõnikord karjaga öeldakse kaks isikut välja tulevat: poiss ja tüdruk. Poissi võime vaevalt mere-emaks nimetada. Teisel puhul tuleb kari karjasega järvest välja. Seesugusel puhul ei või karjane enam mere-ema nime kanda, ennem küll järve-ema nime, kuid seesugust nime ei tarvitata.

Jääb küsitavaks, kas tohime karjast vete-emaks ristida, sest et mere-ema ju vete-emaga peaaegu täiesti kokku sulab.

Mereneitsiteks tuleb vist neid veevaimusid arvata, kes noormehi eneste juurde ahvatlevad, ilma neid uputamata. Mõnigi noormees läheb nende võrku, viibib ahvatleja juures oma arvates päeva või natuke rohkem, kuni ta südames igat-

sus pealtilma järele ärkab. Mereneiu ei ihkaks küll armsast noormehest lahkuda, kuid kuuleb ta palvet ometi ja saadab ta kaldale tagasi. Noormees läheb omaste juurde, aga teda ei tunta enam; ta on vanaks ja halliks jäänud; päev veerigis on eluea pikkune olnud. Tihti ei meeldi mehele enam maapealne elu; ta läheb, uputab enese.

Mina oma poolt oleksin valmis oletama, et iga kord, kui näkineiu inimesega seltsib, niisugune näkineiu õiguse pärast ikka vete-ema tütreks tuleks lugeda ja et ainult puudulik arusaamine asjast hea loomuga vete-ema tütreid näkineidudeks on teinud. Või ep see enam mõni näkineiu on, kelle selja taha mees kikivarvul läheb, kes neiu kinni võtab, nii et neiu mehe käte vahel nutma hakkab, kuni mees haleda nutu peale neiu viimaks lahti laseb? Sedaviisi moonduks näkineiu ju päris meie-aegseks plikakeseks, näkineiu, kel nii mõnesugused vigurid tuttavad. Vete-ema tütreid, mereneitsid sellevastu lähevad meie aja tütarlastega loomu poolest enam ühte. Vete-ema tütar oli vist seegi neiu, kes korra hiidlastele merel juua tõi. Hiidlased puhkasid merel, kuulsid hüüdu: „Kai, too juua!“ Üks hiidlane hüüdnäa: „Too mulle ka!“ Kohe ilus tüdruk veest väljas, pakkus meestele juua. Üks küsis: „Kust sa tuled?“ Võõras tütarlaps vastu: „Me elame just siin teie all; teie ankur on meie läve all. Me võiksime teda nii kinni hoida, et teie teda enam iialgi kätte ei saa!“ Ütles, vajus vette, päästis ankru lahti¹⁾.

Üleüldse tuletavad vesineitsid, vete-ema tütreid jne. liiga elavalt germaanlaste sellekohaseid olevusi meelde; nad näikse olevat läänepoolsetelt naabritelt meile jõudnud.

15. Järvede rändamine.

Osast meie maa järvedest räägib rahvas, et need oma kohta muutnud. Mõni järv rändab ainult versta maad eemale, mõni aga koguni penikoormaid. Piikjärv näi-

1) Eibofolke, lhk. 381.

tuseks rändab Soomest Tallinnamaale. Tavaliselt jääb järv järgmises kohas peatama. Tuntakse ometi juhtumisi, kus järv mitu korda asukohta vahetab. Säärane rändamisetujuline järv on endine Heinjärv Järva-Jaanis. Esimese korra rändab ta Äiaveresse, kus aga paremat lugu eest ei leia kui endisest asukohast. Ei muud kui Äiaverest Tudrekülasse. Seal sama lugu. Kolmat korda võtab järv teekonna ette. Praeguse Väinjärve kohta jääb ta peatama ega ole sealt enam lahkunud.

Mitmed järved poegivad teel. See tähendab: osa vanast kohast ära tulnud järve vett langeb teel suurest kogust maha ja tekitab sedaviisi uue järve, kuna suur kogu edasi rändab ja seisma jäädes ka järve sünnitab. Näituseks Torma Kaunjärvest sajab rändamisel paar tiba maha. Need sünnitavad Alekôrel paari lompi. Ehk jälle Kahala järvest sajab Kuusalu kiriku ligidal osa vett maha ja kohe tekib sinna väike Tuurakakatu järv. Nii poegib veel mõni muu järv rändamisel ja endise ühe järve asemel tekib sedaviisi kaks järve.

Iga järve rändamise kohta ei tunne rahvasuu põhjusi. Seesugusel korral jutustatakse tavaliselt, et järv hakkas vanast kohast välja rändama. Enamasti alati teatakse aga põhjust nimetada. Suurema jao järvi sunnib rändama veereostamine.

Iga järv esineb puhtuse sümbolina; mingisugust roojust ei tohi järve sattuda. Iga roojus on nagu kihvt järvele. Roojus sunnib järve vanast asukohast põgenema ja uut, paremat otsima. Tavaliselt peletavad naisterahvad järve ära, selle vees pesu pestes. Väga sagedasti nimetatakse, et naisterahvad nartsu'sid pesnud. Kord räägitakse koguni: üks naine võtnud kala, pühkinud kalaga määdinud last ja visanud siis kala Kanavere järve tagasi. Ôisu järv tehakse nagu solgivee-auguks, nii et vesi viimaks üsnahaiseb; virtsa ja igasugust mustust lasti järve voolata. Kaladele kipub surm kätte.

Emujärve kohta teatakse ainult, et inimesed järve kaldal väga kurjalt elanud, ikka tapnud ning riisunud ja seega põhjust annud järve äraminemiseks. Kas need ôelad inimesed peale selle kuidagi viisi järve roojastanud, jääb seletamata. Oletada võiks, et need ôelad inimesed kaldal tappes ja riisudes roojust järve olid visanud ja niisuguse teoga enam kui esimesega järve sundinud vanalt asemelt ära rändama.

Ainult üks juhtumine on mulle silma puutunud, mil järve rändamiseks muud põhjust nimetatakse. Kahala ja Maardu järve kohta kõneleb rahvasuu, et nende vetevaimud, ligistikku elades, poiste viisi tihti teineteisega tülitsenud ja kaebustega Vanataati tülitanud. Kaebuste kuulmisest pääsmiseks otsustanud Vanataat järved teineteisest lahutada. Nagu näha, avaldub ses jutus mingisugune võõras mõju. Eesti vanad jutud ei kõnele muidu vetevaimude tülitsemisest ega tüli seletamisest Vanataadi poolt.

Järved rändavad kaht viisi edasi, kas maad mööda või taeva all. Ôieti ütelda, maad mööda rändamist tuleb harukorral ette. Maad mööda rändamine on mulle enne Tapal olnud Kursi järvest silma puutunud. Järve rändamisel hakkab vesi maad mööda edasi voolama, ilma et teel puid, hooneid või muid takistusi purustaks; voolab seni edasi, kuni praegusele asukohale jõuab. Niisama rändab Kiiu järv maad mööda, s. o. vesi voolab maad mööda praegusele kohale.

Tavaline nähtus on ometi, et järv taeva all pilvena edasi rändab. Harukorral teatakse selgemini kirjeldada, kuidas järv vanast kohast lahkunud, seda paremini aga, kuidas ta enesele uue asukoha võtnud.

Suure-Jaani järvest jutustatakse, selle toonud, vedanud härjad praegusele paigale. Järvega ühes ilmunud S.-Jaani kiriku ligidale ka püha hiis mäega. Tõrva järvest teatakse, härg tulnud järvest välja, vesi sedamaid järvele jä-

rele. Härja ilmumist järvest teatakse veel Kirbla Tiidu Heinjärvest, Kuremaa järvest jne. Teistest järvedest ei kõnelda, kust must härg välja tulnud, küll aga, et ta järve rändamise eel ikka ilmunud. Musta- ja Hallijärve rändamisel räägitakse ka hallist härjast. Tavalisesti esineb ometi must härg, mõnikord koguni kuldsarvedega, nagu Visaku järve eel. Harukorral astub härja asemele lind. Must härg rändab pilvena tuleva järve eel, vahel maa peal, mõnikord aga ka taeva all.

Härja ülesanne on mõnikord järvele aset valmistada kas sarvedega maad kaevates, või sõrgadega kaapides, või aga hoiatada järve uuel asukohal olijaid. Tõrva järve rändamisel kaob härg kaabitud aukudesse veel enne vee tulekut, muidu aga ikka järve. Kuremaa ja Heinjärve rändamise kohta räägitakse, et must härg hüüdnud: „Alt ära!“ Kahala järve rändamisel hoiatab lind niisama. Hoiatus on alati järvede rändamisega ühendatud, aga tihti ei tea rahvasuu hoiatajat ligemalt ära määrata. Meile öeldakse ainult: Hääl hoiatas ülevalt ehk pilvest. Õisu järve kohta kuulutatakse ometi: must härg käis pilve eel, pilve seest hüüab vanamees: „Järi Õisu!“ Virtsjärve tulekul hoiatab must härg: „Põgenege, rahvas, Virtsjärv tuleb!“ Igatahes ei soovi rändav järv, et ta kedagi enese alla matak. Sellepärast hoiatab järve rändamise ajal ikka keegi inimesi hädaohu eest. Hoiatusest mittehoolijad saavad teenitud palga, nagu karjased Musta- ja Hallijärve (J. Kõrv, Eesti rahva muistjutud, lk. 36—39) ja Nõo Karijärve asemel. Jälle teised panevad küll hoiatust tähele, aga lähevad enne midagi päästma ja jäävad päästes vee alla. Nii päästab tavalisesti tüdruk ehk naine kaarele, vihule pandud helmel. Vee alla maetud isikust tekib näkk järve. Nii Karksi Veisjärves, Torma Kaunjärves. Virtsjärv ja Asti järv matavad kirikud eneste alla. Õisu järve tulekul kuulevad heinalised küll hoiatust, aga ei taha loogu maha jätta. Pilv lõhkeb nende pea kohal, kõiki eneste alla mattes. Heina-

lised moonduvad aga valgeiks pääsukesiks; nende pääsukeste sugu asuvat praegu alles Ôisu järve ääres. Astijärve tulekul rändab küll must härg pilve eel, ilma ometigi hoiatust avaldamata. Astijärve kiriku matab järv kõigi kirikulistega enese alla, nuhtluseks, et üks mõisnik ennast kristliku kombe vastu tahab lasta laulatada ja kirikulised seda tegu uudishimulikult vaatavad, kõlblist meelepaha avaldamata. Valgjärv matab enese alla kirikumõisa, Mädajärv Otepääs Vaela küla, Sangaste Kirkjärv linna.

Kui järve asukohaks paras paik leitud, sajab pilvena taeva all heljuv järv maha, kõike eesleiduvat enese alla mattes. Uuele kohale rännanud järv pärib enesele enamasti uue nimegi. Musta- ja Hallijärve tekkimisest teatakse, et praegusel järve kohal järvede eel käinud härjad lõhkenud ja neist härgadest uute järvede vesi välja voolanud.

Härjad kaovad ära, ilma et rahvasuu kadumise kohta lähemat seletust annaks.

Järvede rändamist ei tunta mitte ainult kodumaal, vaid väljaspoolgi kodumaa piirisid. Soikkola kihelkonnas Jamburi maakonnas räägitakse Aussinmäe järvest, et see endisest kohast reostamise pärast lahkunud, teel peatanud ja viimaks seitsme versta järele praegusel järvekohal seisatanud. Soomeski leidub hämaraid mälestusi järvede rändamisest. Tähelepanemise väärt, et isegi kauges Soome-Ugri sugu rahvas niisugune järvede rändamine esineb. Votjakid, näe, jutustavad oma Lõza järvest, et see roojase pesu pesemise tagajärjel mujalt ära praegusele asukohale tulnud.

Enne kuulsime järvede rändamise põhjust: järv vihas-
tunud enese reostamise pärast. Kuidas võib aga järv vihas-
tuda? Tuleb meeles pidada, et esivanemad loodust surnud
looduseks ei pidanud, vaid tal igal pool elu sees arvasid
olevat. Vees asuvat hingelist olevust ei kutsuta ikka näkiks,
haldjaks, vaid haldja nime kõrvale astub sagedasti muu ni-
metus. Et esivanemad vett tõesti hingelise olevuse asupai-
gaks pidasid, tunnistavad peale muu mitmed jutud järvede

rändamise kohta. Vaimu, haldja ehk kõrge olevuse elukoht peab muidugi puhas olema. Sellepärast kuuleme tihti jõgede ja allikate puhastamisest. Tullakse kokku, kistakse palgid, puutükid, oksad ja suur kõnts jõest välja. Niisama puhastatakse allikaid nendesse sattunud kõntsast. Võhandus peetakse veskipaisu vee solkimiseks; esmalt puhastatakse jõge risudest ja kui see puhastus ei mõju, lõhutakse pais. Piibejärve rändamahakkamisel hüüab hääl järvest: Lähme! Teine hääl vastab: Oota, panen kingapaela kinni. Imijärvest hüüab hääl enne minekut: Järv läheb, hiis tõuseb. Oisu järvest hüüab hääl: „Uju siin niipalju kui tahad, Ôisu järv sind ei taha, aga Pornuse puna ootab sind!“ Harukorral nimetab rahvasuugi selgesti vees asuva vaimu olemasolemist. Viitnajarvest hüütakse sügavuse mõõtjatele: „Kui te ära ei lähe, tõukan teid ümber.“ Ja Ülemiste järvel küsib korra hääl järvest mehelt: „Kust oled?“ Vastuse peale: Käsmust! kõneleb hääl järvest edasi: „Mine kodujärvele ja ütle: Ülemiste järve noormees saadab Käsmu neitsile (= järvele) terveid!“ Niisama küsib Ülemiste järve vanamees, kas Tallinna juba valmis.

Kõik need ja muud sarnased kõnelemised tunnistavad, et vanarahvas uskus igas järves asuvat vaimlise olevuse, haldja ehk mis nimi talle antagu, kui seda kõnelejat ka nimepidi ei nimetata. Vesi ei võinud reostamise pärast vihastuda, vaid vihastus vees asuv haldjas, et tema elukoht ja nii-ütelda õhk talle sedaviisi nagu seedimatuks tehti.

Vastse-Kaseritsa Palumetsa järve vaim palub esmalt naisi, järve mitte reostada, ja kui naised palvet tähele ei pane, tõrelnud ta kurjaga naisi nende reostamise pärast, ühtlasi ähvardades reostamise kordumisel vanast paigast lahkuda. Selle lahkumise saadab ta pea tõesti täide.

Järvamaa Ôisu järvest teatakse, et järvevaim ennast musta härja näol näidanud ja ilmudes inimesi hoiatanud.

Varemini avaldasin oletamise, et hoiatajaks järve rändamise eel vete-ema tuleb pidada. Selle oletamise vastu

vaidleb Dr. U. Holmberg¹⁾, tähendades, et kuskil ei öelda, et hoiataja vete-ema olnud. Ses vastuvaidluses pean Dr. Holmbergile õiguse andma. Ülepea ei leidu rahvajuttudes seletust mõistatusliku musta härja või linnu kohta ega tea rahvasuu muidugi seletust anda. Igatahes ei või pilve eel jooksev must härg mingil kombel tõsine härg olla, vaid esineb mingisuguse vaimu ehk kõrgema olevuse kehakujutusena, seda enam, et härg vahel mõirates või muidu inimlikul häälel kõneleb. Eespool kuulsime, et härg mõnikord hoiatab. Sagedamini ometi ei panda härga hoiatajaks, vaid keegi X peab pilvest seda ülesannet täitma. X-le sobibki hoiatamine paremini kui härjale. Mulle näib, et vahet tuleb teha pilve eel tormava härja ja pilvest hoiatava hääle vahel, olgu küll, et rahvasuu mõnikord härja paneb hoiatama. Vist on eksikombel hoiatus härja suhu mõne järve rändamise teisesis pandud.

Ülepea oleks vähe võõrastav vete-ema enesele härja näol ette kujutada. Linnu kujul ilmumist võiksime ennemini käsitada. Huvitav on veel tähele panna, et Õisu järve teelminekul peale musta härja hall vanamees pilves esineb, hoiatamist enese peale võttes. Vete-ema võiks vaevalt halli vanamehe kujul esineda. Olgu küll, et mõnes järves vete-ema arvatakse olevat, — taga Narva vee „emäntä“ —, ei sobi igal pool kõik tunnismärgid ometi selle kohta.

Harry Jannsen katsub kuldsarvilisele mustale härjale seletust anda²⁾. Ta kirjutab: „Kuldsarviline härg, kõuejumal tormab mõirates (müristades) edasi ja voogudest, mis ta sülest voolavad, tekib järv, kus ta või osa temast asupaiga võtab ja ohvrit nõuab. Eesti rahvalauludes nimetatakse veevaimusid otsekohe kõuejumala lasteks.“ Need H. Jannseni väited nõuavad õiendust. H. Jannsen ei too ette ühtki rahvalaulu, kus veevaimud kõuejumala lastena esineksid; ei võigi tuua, sest et niisuguseid ei leidu. Pikrist ehk Ukust tea-

1) Die Wassergöttheiten, lk. 177.

2) Märchen und Sagen des estnischen Volkes, lk. 184.

takse, et ta Vôhandu jões käinud ja jôest välja tulnud, aga mitte härja näol, vaid inimese kujul, sukad jalas. Greeka mütoloogias esineb vana Zeus vahel härjana. Härja esiletulemist veest tunnevad muudki rahvad, kuigi nad seda härga alati jumalaks ei pea. Sakslased teavad, et Mummeljärvest härg välja tulnud. Veemes härja kujul esineb jälle mero-vingide müütilise esiisana. Sakslaste jutud lasevad müristamisjumala vahel härja kujul esineda.

Oma jagu kokkupuutumist leidub järvede rändamisel ometi müristamisega. Järvede rändamist ei vôi me kõigi luule-ehete peale vaatamata täiesti luuleks lugeda. Minu arvates toetub, kui ka mitte iga järve rändamine, mõne järve oma ometi, tõsisele alusele. Mõni järv kaob aja jooksul, mõni järv tekib. Mõnesugusel põhjusel kahanes mõnes järves vesi, ainult mudalomp jäi asemele. Jälle teisal tekkis uus järv, nimelt pilveuputuse, koleda saju järele. Taevaline veerikkus sadas kuskil iseäraliku jõuga maha madala maa peale; sinna tekkis järv. Säärane uputus käis muidugi müristamisega käsikäes, sadu oli siis hirmus kõuesadu. Mõnikord lisab rahvasuu järvede rändamisele juurde, et selle eel müristamine käinud; teine kord ei nimetata müristamist, aga küll koledat, tumedat pilve, mis praeguse järve kohal lõhkeb ja määratu veekogu eneses alla puistab, juhtumise korral madalikus ees olevat isikut enese alla mattes.

Härg igatahes on nende rahvaste mütoloogiast meie järvede rändamise juttudesse vilksatanud. Veest tuleb härg tavalisest välja ja vette kaob ta, selle järele kui ta järve uude asukohta juhatanud ja mõnikord järve uueks asupaigaks määratud kohal viibijaid enne järve mahasadamist hoitanud.

Tihti esineb järvede rändamise puhul härja asemel lind. Sellegi ilmumist leiame germaani mütoloogiast. Mõnel puhul kõneldakse ainult linnust, mõnikord aga veekarva kullist. Viimasega tuleb vististi t i k u t a j a t ehk t a e -

vasikku (*Scolopax gallinago*) mõista. Rahva teadete järele kuulutab tikutaja hüüdmine lähenevat kõuevihma ette. Lätlased nimetavad seda lindu pehrkona kasaks (müristamiskitseks) ehk pehrkona ahsisiks (müristamissikuks), sakslased aga *Donnerziege*'ks (müristamiskitseks). Müristamise eel ilmuvast tikutajast tegi rahvaluule rändavate järvedega kaasas lendava linnu, seda enam, et järvede rändamist tavaliselt müristamisega käsikäes käiva vesipüksiiga tuleb seletada.

Rahvas ei tahaks järvede rändamisel ilmuvat lindu mitte hea meelega tikutajaks pidada, vaid enim mingisuguseks müütiliseks linnuks. Kuna sel puhul esineval linnul enam on reaalset alust, puudub see mõirgaval, kaapival härjal kui seesugusel täiesti. Härg püsib igatahes müütilise kujuna, veevaimu, võiksime ütelda vesihaldja kehastamiseks. Soome sugu rahvaste esialgse vesihaldja on hilisemal ajal näkk enese eest ära tõrjunud.¹⁾

Tuleb vahet teha näki ja järves asuva veevaimu vahel. Veevaim, järvevaim, haldjas ehk kuidas teda hüütagu, asub algusest saadik järves ja rändab vanalt asupaigalt põgeneva järvega kaasa; sellevastu tekivad järve mahasadamisel allajäänud isikutest järve näkid, kes jälle omalt poolt inimesi ahvatlevad järve uppuma. Iga järv ei ole rännanud ega rändamisel isikut enese alla matnud. Kui igas järves ometi ustakse näkk asuvat, siis on see näkk muul juhtumisel järve uppunud isikust sündinud. Näkk ülepea langeb hilisema-aegseks germaani laenuks.

16. Merekoll.

Vanad jutud tunnevad *merekoll*i. Seda küll näkiks ei nimetata, aga oma tigiduse ja koleduse poolest lööb see näki kaugelt üle. Nagu näkk, tuleb sagedasti ka see maaltki saaki otsima, õigem — peaaegu maalt, sest ta tegudest meres

1) Eesti Kirjandus 1921 nr. 12.

läheb rahvasuu vaikides mööda. Merekoll tuletab krokodilli ja alligaatorit meelde: ta on pikk elukas hulga jalgadega, kuid ka hulga peadega, nagu Heraklese Lerna koll. Merekoll ilmub vahel kolme, vahel kuue, isegi 12 peaga. Ta tuleb veest välja saaki saama, ei lepi ometi loomadega, vaid nõuab inimesi. Ta maius on noored tütarlapsed; neid peab talle antama, ehk muidu ähvardab ta maa ja rahva hävitada. Korra järele määratakse talle saagiks noori tütarlapsi; isegi kuninga tütar ei pääse sellest saatusest. Kui aga kuninga tütar merekollile ohvriks peab saama, ilmub ratsu seljas abimees; see raiub merekollile pead otsast, päästes maa ja linna hukatusest. Palgaks saab ta muidugi kuningatütre enesele naiseks.

Niisugust merekollile lugu tuntakse paljudes teisedites; muidu aga ei teata merekollist nii hästi kui midagi rääkida. Ta on kolepikk maosarnane viledajalgne elukas, mitme peaga — see on ikka kogu ta kirjeldus. Meremehed kõnelevad peale selle vee meremaost, aga nagu näha, on nad sellekohaseid teateid võõrsilt ammutanud; Eestis ei teata meremaost midagi lähemat, olgu siis, et see merekollile peab tähendama. Merekollile kohta käib ka nimi *merekurat*: sellest teatakse ainult niipalju, et see kolesuur tige mere-elukas on, kes inimesi tahab murda.

Merekollile kohta olgu tähendatud, et ta täiesti rahvusvaheline elukas on. Samasuguseid lugusid kui eestlased oma merekollist, tunneb palju muid Euroopa rahvaid, nii et merekollis midagi iseäralikku eestipärast ei esine.

Järve- ja jõekollist ei ole mulle teateid silma puutunud, küll aga kõneleb Wiedemann oma raamatus¹⁾ *jõekullist*. Jõekulli seab ta vesihaldjaga, allika-alustega, jõe-alustega ühele astmele. Allika-alused ja jõe-alused näikse sedasama tähendavat, mis vesihaldjas. Jõekull on minu arvates jõekollist tekkinud, Wiedemann on kolli asemel lihtsalt kull kirjutanud. Öeldakse ju kolli kohta, et ta metsas, maa sees

1) Aus dem inneren u. äuss. Leben, lhk. 149.

ja vees elab; seega võis koll ka jões olla ja see jõekoll oleks nii siis sama, mis Wiedemanni jõekull.

Wiedemanni jõekullid tulevad meile sūrjaanide „kuli“, vaakuli meelde, mis sedasama tähendab mis veevaim. Sūrjaanide „kul“ on inimese sarnane, tuleb vahel veest välja, soeb oma pikki juukseid. Kardetav on vees supelda, kus kul asub: ta püüab suplejat uputada.

Hilisemal ajal on hakatud kuli ka kuratiks pidama. Seesugusena ei salli kul risti ettelöömist ega kirikukellade helinat. Jumal kiusab kuli taga: ta saadab välkusid vette kuli pihta.

Ostjakid ja vogulid tunnevad kuli niisamuti. Ostjakide kulj on kuri vaim, kes sügavas vees või paksus metsas asub ja inimestele püüab kurja teha. Vogulite kul sulab meie kuratiga peaaegu täiesti ühte; paneb inimesi varastama, valetama, riidlema, saadab peale selle alt maailmast tõbesid ja haigusi. Votjakid nimetavad kolli kiliks; see on kuri vaim, kes inimestele palju paha teeb. Ülepea kipub koll idapoolsetel soome sugu rahvastel oma paha loomu poolest tihti kuratiks muutuma. Teiselt poolt on ta nende rahvaste raudvara ja ulatub kaugemasse ennemuistsesse aega tagasi, võib ühtlasi palju suurema eaga hoobelda kui muud nende vaimlised olevused.

Soomlased tunnevad vesihiidu; seda võiksimme oma merekolliga võrrelda, kui nad mõlemad ka olemise poolest täiesti ühte ei lähe.

17. Näkk Soomes.

Kui ka Kalevala ja Kanteletar näkist tähele panemata mööda lähevad ja Loitsurunot kõigest korra näkki nimetavad:

Metsän nikki, metsän näkki,
Metsän kultainen kuningas!¹⁾

1) lhk. 178.

kusjuures näkki=näkk sugugi veevaimuna ei esine, vaid metsa kuldse kuningana, tunneb Soomes rahvasuu näkki ometi seda rohkemini. Dr. U. Holmberg on teateid näki kohta kokku kogunud; neid tarvitam alamaal. ¹⁾

Näkk on soomlaste seas niisama laialt tuttav ja avaldab Soomes neidsamu omadusi kui Eestis. Isegi kaugesse Karjalasse ulatub ta tundmine. Nagu Eestis, on näkk Soomeski mõnes kohas muid veevaimusid enese eest täiesti ära tõrjunud.

Soomlastegi arvamise järele elab näkk igas suuremas veekogus, kus ometi kõige sügavamast kohast tee näki lossi ja varanduse juurde läheb. Enamasti öeldakse ometi, et näkk elab jõehauas ehk sügavas järve põhjas; niisuguseid kohti nimetatakse näkinprunniks=näkikaevuks.

Näkk esineb kõige sagedamini hommikul või õhtul, enamasti inimese kujul; vahel võtab ta enesele ka ükskõik missuguse kuju. Ta juuksed on valged, rohelist, mustad, pruunid, kollased. Kus näkk ennast näitab, liigub vesi ta ümber. Hea meelega viibib ta veskite läheduses. Pea soeb ta juukseid, pea peseb ta ennast, pea istub muidu. Soomlased ütlevad ta mõnikord hobuse jalgadega esinevat. Ses suhtes erineb ta eesti näkist; eesti näkk ilmub mõnikord kalasabaga, hobuse jalad jäävad ikka vanapagana tunnismärgiks.

Skandinaavia tigea iseloomuga näkk esineb seesugusena Eestis ja Soomes. Juba ta ilmumine on paha märk. Jõgedes ja järvedes nõuab näkk mõne aja takka korrapärast ohvrit. Nagu Skandinaavias ja Eestis, hüüab ta: „Tund on tulnud, meest on tarvis!“ Varsti selle peale upubki keegi sinna, kust niisugust häält kuulnud. Kuidas inimene ennast ka vee eest hoidku, võib vesi kas joomisegi korral ta elu võtta. Viimane moment ei esine eesti rahvasuus, küll aga Skandinaavias.

1) Die Wassergottheiten, lhk. 191 jne.

Näkk uputab vetteminejat väevõimuga. Mõnikord ahvatleb ta inimese lauluga enese juurde. Kuna Eestis öeldakse sinine plekk sinna jäävat, kust näkk inimese hinge välja imeb, ütlevad soomlased näki inimest surmates surmamiskohta musta pleki tekitavat; teised jälle arvavad teda hinge niisama kui Eestis välja imevat.

Soomlaste arvamise järele armastab näkk ka hobuseid uputada; Eestis hobuste uputamise peale rõhku ei panda.

Nagu Eestis, peletab näki nime nimetamine näki eemale. Ka arvatakse, et risti tegemine näki käest päästab. Iseäralik komme Soomes on, et vettemineja kuni 9 korda vett kaldale viskab ja ütleb: „näkk maale, mina vette!“ Veest välja tulles sõnub tulija: „näkk vette, mina maale!“ Kaitseks näki vastu pannakse enne vetteminekut tükk metalli vette.

Peaaegu kõik need arvamised näki kohta, niisama kaitseabinõud on tuttavad rootslastel. Nimega ühes on soomlased ja eestlased enamasti kogu näkiusu rootslastelt omandanud.

Rootsist pärit on nii Eestis kui Soomes arvamine, et näkk on tubli pillimees, kuna laul enam sakslaste juurde tähistab. Iseäraliku momendina esineb Soomes, et näkk ohvri saamise järele soovijat pillimeheks õpetab. Õppija peab kas jaaniöööl või muul tähtpäeval näki juurde minema ja enese näki külge kinni siduma. Siis hakkab näkk õpetama. Näki püüd käib selle peale, et õppijat enesega vette viia. Hädaohu kõrvaldamiseks peab õppija niisuguse sideme võtma, mis kohe katkeb, kui näkk vette kipub. Õppija võib suureks pillimeheks saada ja inimesi isegi vastu nende tahtmist tantsima panna. Ometi tuleb tähele panna, et 10 mängutükki võib mängida, mitte aga üheteistkümmet, sest selle mängimisel tuleb tantsutuhin kogu loodusesse. Oletada tuleb, et noor Tõllgi näkilt pillimängimise õppinud, kui ka rahvasuu seda selgesti ei seleta, vaid ainult niipalju teab, et noor Tõll pillimängimise osavuse mere ääres kelleltki võo-

ralt õppinud. Näkk ei õpeta kannelt mängima, vaid, nagu germaanlastel, viiulit.

Nagu Eestis, on naistesugu näkk Soomes iludusega varustatud; ta esineb tavalisest alasti ja soeb pead tihti harjaga; mõnikord kannab ta ometi ka riideid.

Näki kõrval tunnevad soomlased veel muid veevaimusid; need on näituseks vedenneito=veeneiu, aga ka merenneito, peale selle veel vedenemäntä, veenemonen, vesiämmä jne. Tihti astub Soomes näki asemele ometi vedenhaltia=vesihaldjas, kes umbes niisama oma tegevust ja iseloomu avaldab kui eesti vesihaldjas.

18. Näkikirjandus.

Lõpuks tähendan siia veel mõned tähtsamad kirjanduse- tooted näki kohta üles. Meie keeles on J. Jung raamatus „Kodumaalt“ nr. 6, 1879, mu „Eesti müto- loogia I“, 1920, ja „Eesti Kirjandus“, 1921, näki kohta katsunud seletust anda, kuna vesihaldja kohta arutusi „Eesti Üliõpilaste Seltsi Albumis“ III, 1895, leiame. Jutte näki kohta toovad J. Kõrvi „Eesti rahva muistejutud ja vanad kõned“, 1881, rohkem J. Kunderi „Eesti muinasjutud“, 1885, minu „Esiva- nemate varandus“, 1882, ja Kreutzwaldi „Eesti ennemuistsed jutud“, 1866. Kalevipoeg nimetab enam mööda minnes näki nime, vetevaimust vanapaganast avaldab ta aga pikema loo.

Võõrakeelseist raamatuist, mis meie näkist kõnelevad, nimetan Wiedemanni „Aus dem inneren und äusseren Leben der Esten“ (Eestlaste sisemisest ja välimisest elust), 1876, Holzmayeri „Osiliana“, 1872, Luce „Wahrheit und Muthmassung“ (Tõsidus ja arvamine), 1827, ja Russ- wurmi „Eibofolke“, 1855, viimaks veel J. Truusmanni „Введение христіанства въ Лифляндіи“ (Ristiusu toomine

Liivimaale), 1884, L. v. Schröderi „Germanische Elben“, 1905, U. Holmbergi „Die Wassergottheiten der finnisch-ugrischen Völker“, 1913. Kirjeldusi näki kohta leidub veel mujalgi, aga neid tooteid tuleb ses küsimuses ehk vähem tähtsaks lugeda.

Peale selle oli selle kirjatöö valmistamisel hulk käsi-kirjalisi aineid tarvitada, mis järgmised korjajad üles kirjutanud: D. Pruhl Metsikus, D. Roosipuu Vaivaras, F. Feldbach Samokrassis, J. Ekemann Tapal, O. Hintzenberg Lehtses, K. Kuusik Amblas, H. Rebane Kuusalus, J. Abreldal Kiius, J. Prooses Lääne-Nigulas, J. Tihkan Nõlval, J. Wiedemann Kosel, F. Wahe Hiiu Kassaares, A. Kuldsaar Sõrves, J. Anger Kihelkonnal, O. Schantz Pootsis, J. Reitvelt ja M. Aija Veel, J. Kangur ja A. Kangur Jäärjas, J. Kivisäk Karksis, J. P. Sõggel Kaarlis, H. Põder Viljandis, J. Saarmann Kõpus, Jaan ja Hans Keller Pillistveres, J. A. Weltmann Kõos, H. Maaten V. - Võidus, H. Kosesson ja J. Vaine Tarvastus, J. Kala ja J. Kuusk Voorus, J. ja P. Rootslane Võnnus jne.

Osa nende korjajate aineist on raamatu teises jaos ära trükitud, teist osa aga üksi selle arutamise kirjutusel tarvitatud.

Teine jagu.

Jutud näkist.

1. Vanataadi poiss ja tüdruk.

P. Rootslane Võnnust.

Vanataat võtnud enesele tüdruku ja tallipoisi, kes ta piksehobuste eest hoolt pidid kandma.

Suvi läks pea mööda. Vanataat oli oma uute orjadega väga rahul. Andis neile luba mõnikord ka maa peale vaatama minna, aga selle tingimusega, et ikka õigel ajal tagasi pidid tulema.

Kord palusid nad jälle luba maa peale minna. Vanataat andis. Läänud teised pulma. Seal söödud ja joodud hommikuni.

Vanataat saanud aru, et orjad kadunud. Kohe saatis neile sõna, et aeg on koju tulla. Need aga ei pannud seda tähelegi, pidasid pulmalusti edasi.

Vanataat vihastus selle üle, et poiss ja tüdruk ta sõna ei kuulanud. Pani kohe tüdruku vetevalla valitsejaks (näkiks), poisi aga lõi tuuleks.

Ütles veel, et näkk peab niikaua vees olema, kuni ta järve või jõe vee jõuab auruks muuta, ja tuul niikaua mööda maailma ümber jooksmas, kuni keegi teda näeb.

2. Krahvitütrest näkk.

M. Aija Veelt.

Kord elanud rikas krahv, kellel väga ilus tütar olnud. Üks noormees viinud selle krahvitütrelle eksiteele. Krahvitütrelle sündinud poeg.

Krahvitütar tahtnud seda häbi varjata. Läänud jaani-
öööl lapsega metsa ja hukanud lapse seal ära.

Pärast lapse surma tunnud krahvitütar aga suurt sü-
damevalu ja kahju lapse pärast. Ei saanud enam kuskil rahu
ega võinud ennast teiste inimeste silma anda.

Meeleheitmises läinud jõe kaldale ja hüpanud jõkke.
Aga jõeski ei leidnud ta surma, vaid jäänud jõkke igavesti
elama. Seal elab ta praegugi veel. Teda hüütakse
n ä k i k s.

Jaaniöööl tulla ta jõest välja ja otsida lapse hauda. Ei
leia seda aga ilmaski. Kui poole öö aeg möödab, peab ta
jälle jõkke tagasi minema. Tuleval jaaniöööl võib ta jälle
jõest välja otsima tulla.

Sest ajast saadik peab ta inimeste vastu viha, iseära-
nis noorte meeste vastu. On ju ometi noormees teda pet-
nud. Kes selle vee sisse juhtub minema, kus näkid asuvad,
selle uputavad nad ära.

3. Unijärve näkk.

Jaan Rootslane Võnnust.

Unijärves elanud ennemuiste näkk. Tema saanud se-
daviisi: Nimetatud järve ääres on veski; selle möldril olnud
väga ilus tütar, kel kuulsad kosilased käinud, aga see pole
ümberkaudsete noorte meeste seast kedagi vastu võtnud,
vaid armastanud mõisniku poega, kes teda ka petlikult ar-
mastanud. Viimati saanud ta eksiteele; nüüd pole noor
mõisnik temaga enam tegemist teinud. Tüdruk pole ka enam
häbiga tahtnud elada. Palunud hiie all oma süüd andeks,
siis veel oma eksitajale kättemaksmist ja uputanud siis
enese järve ära.

Aga sest ajast olnud igal suvel ilusal õhtul näkk jär-
ves näha, sugenud seal kammiga pead ja nutnud haledasti.
Aga liginenud keegi inimene temale, siis kadunud ta järve

ära. Nüüd hakanud sest ajast sel päeval, mil näkk järve tekkinud, inimesi uppuma järve, mis nii väike ja madal on.

Olnud pühapäev ja jutluse-aeg. Noorhärra, kes nüüd môisa olnud juba oma kätte saanud ja kel ka juba proua võetud, môtelnud, et ilm ilus olnud, ôige suplema minna, mida ta proua keelust hoolimata teinudki. Vaevalt saanud herra mône sülla osa kaldast eemale, kui järvest hääli tulnud: „Tund on jõudnud, mil ma oma saan.“ Nende hääle sõnade peale kadunud herra vee alla ja pole enam nähtavale tulnud. Küll otsitud ta surnukeha, aga pole sedagi kätte saadud; olnud kadunud ja jäänudki igavesti kadunuks. Sest ajast saadik kadunud ka näkk ära, pole enam näkki nähtud; pole ka enam inimesi millalgi uppunud.

Järvekene on Kambja kihelkonnas Haaslava maa sees, Voore mäe ligidal.

Jaan Moodise suust Võnnust.

4. Millal tuleb viimne päev?

E. Kaasik Kuusalust.

Mõned laevamehed teavad jutustada: Kui nemad suurtes väljameredes purjutanud, siis tulnud ühed iseäralikud elukad merest välja. Pool, nimelt esimene pool keha olla inimese, aga tagumine pool olla kala laadi, pool keha nimelt kala saba, ja hakanud laeva küljest kinni. Mõnede jutustuse järele ujunud nad laeva järele ja küsinud: „Millal tuleb viimne päev?“

Kui neile üteldud, et varsti tuleb, siis läinud nad ruttu vee alla (mõnede jutustamise järele jäänud ruttu maha), aga kui neile üteldud, et nemad ei tea, siis käinud nad ikka laeva järel, oma küsimust korrates, ja kui neile veel seda üteldud, et sinna veel palju aega on, siis tulnud nad uludes laeva järele.

Rahva arvamise järele olla nad need inimesed, kes, Iisraeli rahvast taga aetud, Punasesse merde ära uppunud, ni-

melt vaarao sõjavägi. Ja nad olla vaevas kuni viimse päevani; sellepärast nad välja tullagi, et kuulda saaks, millal viimne päev tuleb; siis saaksid nad vaevast lahti.¹

5. Hoiatav näkk.

J. Rootslane Võnnust.

Madise Vanaveski jões olnud näkk. See näkk näidanud ennast tihti. Vahel olnud naine, laps süles, enamasti aga ikka tüdruk.

Iseäranis nääriööl istunud ta jää peal. Jaaniööl laulnud ta, nääriööl aga nutnud.

Läinud keegi nääriööl üle jää, sellele ütelnud näkk: „Kuule, ära mine, pea kinni!“

Kes siis tagasi läinud, sel pole viga ühtigi olnud. Kes aga edasi läinud, uppunud ära.

Kord läinud üks mees üle jõe. Näinud näkki jõe peal. Mees olnud julge, ei kartnud midagi. Küll hüüdnud näkk: „Pea kinni, ära mine!“ Mees pole ometi hoolinud, läinud edasi. Jää murdunud, mees uppunud ära.

Viimaks pole palju keegi sealt enam julgenud käia.

Kord olnud nääriööl ühel mehel üle jõe asja. Läinud sinna. Näinud jää peal tüdruku istuvat ja nutvat.

Mees mõtelnud kohe, et see on vahest näkk. Nii olnud ka. Näkk hüüdma: „Kuule, mees, ära mine, pea kinni!“

Mees jäänud seisma, küsinud: „Mis sa tahad?“

Nüüd ütelnud näkk: „Tuhat tänu sulle selle sõna eest! Sa oled mu vaevast päästnud. Sa oled esimene, kes minuga midagi kõneles. Mina olen tüdruku tütar. Mu ema sünnitas mu kahekümne aasta eest nääriööl siin jää peal, uputas enese aga minuga ühes siia ära. Sest saadik pean ma iga nääri- ja jaaniööl siin olema. Ma võisin alles siis lahti saada, kui keegi inimene minu käest midagi küsib. Et sa oled küsinud, pääsen ma ära!“

Sedamaid kadunud näkk.

Mees läinud, käinud, kus tarvis. Jõudnud ilma äpardusteta koju. Kõneldud lugu teistele.

Sest saadik pole seal keegi näkki näinud.

Mehel olnud sel aastal väga õnnelik elamine. Kõik, mis mees ette võtnud, läinud hästi korda.

Jakob Preimann'i suust.

6. Lapsed näkiga ratsa sõitmas.

M. J. Eisen Vigalast.

Hulk lapsi mänginud kord jõe ääres karjamaal. Ilus valge hobune tulnud nende juurde, päitsed peas. Hobune olnud ütle mata vagane.

Üks poiss läinud hobuse juurde, silitanud hobust. Ütelnud siis teistele: „Hakkame õige ratsa sõitma!“

Teised vastu: „Hakkame!“

Vanem poiss viinud hobuse suure kivi äärde, hüpanud selga. Teised taga järel. Olnud hulk lapsi, aga ruumipudust ei tulnud siiski: hobune veninud nagu pikemaks.

Üks laps olnud veel järel.

See ütelnud: „Teil kõigil hea istuda! Kas mina siis niki näki peale pean istuma?“

Selle sõna peale kadunud hobune nagu kuul laste alt ja jooksnud tuhatnelja jõkke. Hargis jalgadega jäänud lapsed maha seisma.

Nüüd alles saanud lapsed aru, et nad näki selga olid istunud.

7. Näkk palgi näol.

A. Kivi Hõbedalt.

Ühe järve ääres mänginud kord sooja ilmaga hulk tilukesi lapsukesi.

Ilma laste tähelepanemata ilmunud järve ääre peale jäme palk. Kui lapsed seda silmanud, tulnud neile nõu

selle palgi peal järve ääres mööda vett sõita. Kõik lapsed roninud suure tuhinaga palgi peale, nõnda et kubisenud. Üks ainukene jäänud kaldale, sest et selle jaoks palgi peal ruumi pole olnud.

See ütelnud: „Ma tulen nüüd näki selga istuma.“

Selsamal silmapilgul kadunud palk laste alt vette, nõnda et vagu olnud taga, ja lapsed kukkunud kõik üle kaela vette. Suure vaevaga saanud teised viimaks kaldale.

8. Lapsed näkki narrimas.

J. Reitvelt Veelt.

Lapsed mänginud kord jõe ääres.

Näkk pistnud pea veest välja, käskinud lapsi vette tulla.

Lapsed teadnud aga juba näki ära. Ei läinud vette.

Narrinud eemalt kalda pealt näkki ja ütelnud:

„Näkk, näkk, nõela varas,

Kuue kinganaela varas!“

Kui näkk seda kuulnud, et lapsed teda narrinud, pistnud kohe pea vee alla ja kadunud ära.

Anna Kingissepa suust Halingast.

9. Lapsed ja näkk.

J. A. Kangur Jäärjast.

Vanemad läinud külasse. Ütelnud lastele: „Ärge minge kaevu äärde: näkk tõmbab teid sisse! Eile istus näkk kaevu salve peal!“

Vanemad läinud ära. Lapsed jooksnud kohe kaevu äärde vaatama, kas näkk seal.

Näkk istunud kaevu salve peal ja pillunud väikesi kiva maha.

Lapsed korjanud kiva kokku. Kividest saanud oad. Lapsed tahtnud ube süüa. Vanem tütar keelanud aga teisi, et näkk sedaviisi enese juurde petab ja siis sisse kisub.

Näkk vihastanud seda kuuldes. Karanud kaevu.

Sealt läinud lapsed jõe äärde lilli noppima.

Näkk istunud sarapuu-pôösa otsas, raputanud pähkleid maha.

Vähemad lapsed läinud jälle korjama. Vanem tütar keelanud neid. Ütelnud, et see näki kavalus olevat.

Kui vanemad koju tulnud, kiitnud nad vanemat tütart, et see teisi lapsi nii hästi hoidnud. Muidu oleks näkk nad ära uputanud.

Maret Kartau suust, 80 a. vana.

10. Näkk lapsi taga ajamas.

J. P. Sõggel Paistu-Kaarlist.

Emal keelnud lapsi tihti järve äärde minemast. Järves elada kuri näkk, kes lapsed kinni võtta ja järve viia.

Lapsed kuulanud ema sõna. Kord tulnud neile ometi tahtmine järve äärde mängima minna.

Järve äärde saades näinud nad näki seal noore rohu peal söövat. Lapsed kartma, pannud kodu poole plagama.

Näkk lastele järele. Küll lapsed jooksnud kärmesti, aga ikka tahtnud näkk neid kätte saada.

Viimaks jõudnud lapsed ometi õnnega koju. Vaadanud veel tagasi. Ei näkki enam näha kuskil.

11. Näkikivi Härepla Kalda küla all.

K. Kanketer Juurust.

Vanal hallil ajal oli siin kolm talu. Aabrami talu lapsed käinud alati siin oma õue alt läbi jooksva jõe kaldal mängimas. Seal olnud suur kivi, mis veel praegu näha on. Tihti näinud lapsed, et üks poolalasti noorik seal kivi otsas olla istunud ja ennast pesnud.

Kui lapsed teda kartnud, siis meelitanud ta lapsi üle jõe teisele poole tulema. Lapsed näinud ikka, et sel ajal

üks must veega vettinud palk üle jõe oli olnud, mida mööda hõlpus oleks olnud üle minna. Aga ilmaki ei olla lapsed sealt üle julgenud minna. Vanaeit olla lastele rääkinud, et kui ta noor oli olnud, siis olla kord lapsed läinud niisuguse meelituse peale palgi peale, et üle jõe minna. Olnud lapsed palgi peal, keeranud palk ennast ümber, kõik lapsed uppunud ära. Praegu veel kardavad lapsed sinna kivigi otsa minna, kus näkk olla istunud.

12. Sõimav näkk.

O. Hintzenberg Tapalt.

Ärvita rabas olnud enne suur umbjärv, mis ikka enam kinni kasvab. Seal rabas kasvab palju jõhvikaid. Külaplapsed käinud neid sealt noppimas.

Kord olnud salk poissa ja tüdrukuid marju noppimas. Üks kask kasvanud viltamisi järve kaldal.

Korraga näinud marjulised järve kaldal puu otsas ilusa valgete riietega naisterahva. See tõmmanud ikka käega ja kutsunud lapsi.

Lapsed olnud väga ehmatanud. Ei julgenud end paigastki liigutada.

Viimaks saanud näkk aru, et lapsed ei tule. Hakanud lapsi sõimama kõiksuguste roppude sõnadega. Selle peale hüpanud näkk kilgates järve, nii et samblatükid taeva poole lennanud. Tüki aega kostnud veest veel laul, kuni viimaks kõik ära kadunud.

Lapsed jooksnud hirmuga koju. Ei julgenud enam mitmel ajal sinna marjule minna.

Jüri Kelneri suust Merjast, 74 a. vana.

13. Näkk last nõudmas.

H. Kosesson Tarvastust.

Tarvastu naine läinud kord oma väikese lapsega mööda Virtsjärve äärt külasse. Käinud tüki maad ära.

Korrage kuulnud pilliroos nagu solinat. Naine hakanud sinnapoole vaatama. Näinud: pilliroos pesnud ennast ilus naisterahvas.

Naist nähes jätnud pesija pesemise seisma ja hakanud naise peale vahtima. Naine ehmatanud ära, ei saanud esmalt sõnagi suust.

Näkk varsti naise käest küsima: „Anna see laps minule!“

Naine toibunud siis niipalju, et Jumala nime saanud appi hüüda.

Seda kuuldes kadunud näkk solinal vee alla. Ei enam näha midagi.

14. Mees näki eest põgenemas.

D. Pruhl Metsikust.

Mees läinud hobust otsides jõe äärt mööda edasi. Korrage kuuleb väikese lapse nutuhäält. Ei saa aru, kustpoolt see nutuhäält tuleb.

Mees hakkab sinna-tänna vahtima ja kuulama. Nutuhäält kuulduv aga kord siit, kord sealt.

Mees tüdis otsides ära, hakkas jõe äärt mööda edasi minema.

Korrage näeb: jões kivi otsas istub valges riides naisterahvas ja soeb juukseid. Juuksed läigivad teisel tõusva päikese käes nagu kuld.

Mees saab aru, et see on näkk. Katsub, et jõest eemale jõuab. Kardab, ehk näkk meelitab jõkke, uputab ära.

Mõni aeg peale seda uppunud sinna jõkke üks mees ära.

Sohvi Puhli suust Palmsist, 84 a. vana.

15. Näkk musta koguna.

A. Kivi Hõbedalt.

Heledal päikesepaistel mänginud kord järve kaldal üks laps. Äkitselt tulnud üks naisterahvas tema juurde ja öelnud:

„Lapsuke, tule minuga ühes.“

Laps läinudki. Naisterahvas aga kadunud varsti ühes lapsega järve ära. Lapse vanemad hakanud last otsima, pole aga kuskilt leidnud. Laps jäänudki kadunuks.

Korra püüdnud üks kalamees seal järvel kalu. Näinud korraga oma paadi lähedal suure elaja moodi musta kogu. Kalamees püüdnud teda oma kalapüüdmis-nôudega hirmutada. Kogu pole aga liikunudki.

Üks vanem kalamees tulnud teise kalamehe juurde. See lugenud näkivastalisi sõnu. Kohe ujunud kogu kalda juurde ja visanud kadunud lapse kaldale. Ise kadunud vette nagu tina tuhka.

Vanemad olnud ütlemata rõõmsad, kui nad oma jälleleitud lapse tervelt ja elusalt kätte said.

16. Vatku mehe sulane ja näkk.

A. Kivi Hõbedalt.

Kord ennemuiste läinud ühe Vatku mehe sulane Valgejõe taha metsa hagu tooma. Saanud Viitna Suure järve Viitna poole otsa, siis tulnud sealt üks must mees jookstes tema järele, ise laksutanud käsi. Jooksnud nii kaua, kuni Väikse järveni¹⁾. Siis keeranud ta teelt kõrvale ja läinud Väiksesse järve, sinna ta ka vette kadunud.

17. Näkk lapsena.

A. Kivi Hõbedalt.

Kord sõitnud üks mees Kõrveküla järve äärt mööda.

Korraga kuuleb ta väikese lapse nutuhäält. Hakkab vaatama, kus laps on. Laps roomanud järve pool tee servas.

1) Viitna Väike järv on Viitna kõrtsi ja Suure järve vahepeal, Viitna poolt minna pahemat kätt teed. Ta on Suurest järvest hästi väiksem, millest ta vist ka nime saanud. Ta on Suurest järvest enam kui poole lühem. Suure ja Väikse järve vahet on umbes paarsada sammu; nende vahel kasvab paks kuusemets.

Mees läinud vankrilt maha, et väikest last sülle võtta. Laps roomanud hobuse jalgade ette, kui korraga vali prak-satus käinud ja mehel look hobuse peal katki läinud. Laps olnud nagu tina tuhka kadunud.

Nüüd alles saanud mees aru, mis elukas laps olnud: näkk. Läinud kohe koju. (Kuidas ta looga terveks sai, seda pole teada.)

18. Ujuv laps.

H. Lell Riiast.

Lapsed mänginud jõe ääres. Korraga näinud nad vees üht last ujuvat. Mõni laps tahtnud kaldale vaatama minna; üks hüüdnud: „Ära mine, näkk võtab ära!“

Niipea kui laps nõnda ütelnud, kadunud ujuja laps vee alla ja ei ole enam välja tulnud.

Nüüd saanud lapsed aru, et see näkk olnud.

19. Laps nutmas.

J. Prooses Orust.

Pere vanaisa läinud jõest vett tooma. Väljas olnud kange külm ilm.

Jõe ääres istunud väike laps ja nutnud.

Taat ütleva: „Lapsuke, miks sa nutad? Ons sul külm? Mine meile sooja! Vaata ette, et näkid siin sind jõkke ei tõmba!“

Niipea kui taat näki nime nimetanud, kadunud laps nagu suits ära.

Sest saanud taat aru, et laps just näkk olnudki.

20. Näkk paadiga sõitmas.

J. Johannes Kõrgesaarest.

Vanasti ühe nelipühi laupäeva ööse käinud mees Keina lähel toosel.

Mees näeb kesköö ajal: üks võõras mees temast natuke maad eemal püsti paadi sees ja lükkab paati edasi. Mees

hakanud siis ka vôiira paadi poole lükkama, et saaks näha, kes ta on. Saanud juba üsna ligidale, siis küsinud: „Kust mees sa oled?“ Aga vôiiras pole mitte musta ega valget lausunud. Mees arvanud kohe, et ega see õige mees ei ole, sest oma teada pidi ta üksi toosel olema. Mees lükanud siis veel kõigest jõust vôiira paadi järele; saanud ka nõnda ligistikku, et paadi ots põrganud vôiira paadi vastu. Äkisti vajunud vôiiras mees kogu paadiga vee alla, nii et tirad käinud üle mehe pea.

Nüüd oli mehel aru käes, kes vôiiras mees oli. Sest ööst saadik pole ta enam julgenud ööseks lahele jääda.

21. Kadunud näkk.

D. Pruhl Metsikust.

Pihlaspää külast viidud vana surnuhoone Mustoja randa. Seal tehtud sest rannale võrguladu.

Kord läinud rannarahvas hommiku vara merele, vara enne koitu. Neid olnud suur seltskond mehi.

Korraga näinud mehed: merelt tulnud hästi uhkes rii- des naisterahvas, tulnud randa, läinud lattu.

Mehed vaatama, mis naisterahvas seal teeb. Muist mehi jäänud lao ümber vahti pidama, teised jälle läinud tulega ladu läbi otsima.

Küll otsitud ja otsitud, aga mingisugust naisterahvast ei leitud.

Siis alles saadi aru, et merelt tulija uhke naisterahvas keegi muu ei olnud kui näkk.

Liisi Gutbachi suust Pihlaspää külast, 60 a. vana.

22. Mees Üllikjärve ääres.

D. Pruhl Metsikust.

Palmse Vôsü küla juures oli enne järv. Enam kui 30 aasta eest kaevati sealt kraav merde ja lasti järv tühjaks.

Nüüd on järve asemel põld ja heinamaa. Järve nimi oli Üllikjärv.

Ühel pühapäeva õhtul läinud vanasti üks mees Üllikjärve äärest hobust otsima. Otsinud, aga ei leidnud mitte kuskilt. Hobuste kellasid polnud kuulda. Läinud juba pi-medaks.

Mees mõtelnud: Nüüd ei maksa enam otsida, kellasid ei kuule ka. Puhkan õige natuke. Hommiku valge ajal hakkavad hobused sööma, siis kuulen kellasid, leian hobused üles.

Istunud suure männi alla maha, lasknud käsipõsakile, kuulanud, kas kuulub kuskilt hobuste kellasid. Uni kippunud peale, mees jäänud tukkuma.

Korraga kuulnud ilusat pilli häält. Teinud silmad lahti, vaadanud järve peale. Eemalt paistnud üks luik. See tulnud ujudes mehe poole. Mees kuulnud ilusat naisterahva laulu järve poolt.

Mees hakanud paremini järve poole vaatama. Ei olnud luik, kes ta poole tuli, vaid ilus naisterahvas.

Mees kohe arvama, et see on näkk. Kartnud, et näkk ta oma seltsi meelitab. Vajutanud silmad kinni, aga ikka seisnud näki kaju ta silma ees. Ka lauluhääl kostnud ikka ta kõrvu.

Mees maas nagu halvatud, ei saa liigetki liigutada.

Ilus naisterahvas tulnud just ta ligi kalda äärde, vaadanud mehe peale, naeratanud armsasti. Siis hakanud jälle kesk järve poole tagasi minema.

Läinud tüki maad eemale. Siis tõusnud püsti. Püsti tõusmise aegu kuulnud suurt sulpsatust järve peal, nagu oleks suur kivi vette visatud.

Ilus naisterahvas olnud korraga kadunud. Seal, kus ta püsti tõusis, vahutanud järve vesi ja ajanud pullisid vee peale.

Päev tõusnud varsti selle peale. Mees tõusnud püsti, vaadanud: hobused seisnud üsna ta ligi mändide all. Ei

kuulnud sugugi, millal hobused sinna tulnud. Vist olid juba õhtul seal.

Sest saadik ei läinud mees enam ööse Üllikjärve äärde.
A. Lemeti suust.

23. Kalaõngitseja ja näkk.

Jaan Rootslane Võnnust.

Ühel pühapäeval läinud üks Kõrgepalu mees Mustjõeale kalu õngitsema. Näinud korraga enese ligi vee peal väga ilusa neiu kullakarva juustega olevat. Mees mõtelnud: „Vaatan õige järele, kuhu ta läheb.“ Korraga aga hakanud kala õnge külge; mees tõmmanud selle välja ja vaadanud nüüd ilusa tundmata neiu poole, aga see olnud kadunud; pole mees ometi näinud, kuhu ta jäi.

Tulnud koju, jutustanud lugu teistele. Need ütelnud: „Küllap ta näkk oli!“

Mees läinud teine pühapäev jälle kalu õngitsema, võtnud nüüd lootsiku ligi; kui näha saab, et siis ligi minna. Nii olnudki; ka teisel pühapäeval tulnud näkk tõesti nähtavale. Mees hakanud kiiresti ligi sõudma. Pole enam kuigi kaugel olnud, kui korraga aer, millega ta sõudnud, käest libisenud; seda kinni püüdes vaadanud mees vähe kõrvale. Kui ta aeru kätte saanud, pole enam näkki kuskil näha olnud.

Sõudnud kaldale ja läinud koju, kõnelnud lugu jälle teistele.

Nüüd keelanud üks vanamees teda, mitte enam kolmat korda pühapäeval jõeale minna, mille peale mees sõnagi pole lausunud.

Keelust hoolimata läinud mees ka kolmandal pühapäeval. Pole aga enam tagasi tulnud, vaid jäänud igavesti kadunuks. Küllap näkk ta ära viis.

Karl Rääbise suust Rõuge kihelk.

24. Näkk ôitseliste juures.

H. Lell Riiast.

Ühel jaaniööl tulnud ôitseliste juurde ilus preili, laulnud väga ilusasti ja kutsunud ôitselisi enesega jõe äärde. Ôitselised ei ole võinud hobuste juurest ära minna. Viimaks, kui valgeks hakanud minema, kadunud preili järve ära. Pärast tahtnud ôitselised veel seda preilit näha, aga ei ole enam kunagi näinud.

Üks ôitseline käinud veel sagedasti jõe ääres, aga ei ole ikka preilit näinud.

Tulnud jälle jaanipäev. Poiss läinud ja jäänud, ei ole enam tagasi tulnudki. Vist oli näkineitsi ta enese juurde viinud.

25. Soldat ja näkk.

E. Kaasik Kuusalust.

Kord hakanud üks soldat ühest külast teise minema; saanud juba tüki teed ära käinud, kui korraga üks must mees tema juurde tulnud; kust, seda soldat ei ole näinud, muud kui ühe korraga olnud üks mustas riides mees tema kõrval ja läinud temaga ühte teed edasi. Tema ei ole sellest midagi teadnud arvata; mõtelnud, et mõni muu teekäija on.

Natukese aja pärast saanud nad oja äärde; seal näinud mees, et üks vanamees, suure pika habemega, pesnud ennast väikeses ojas; ise küsinud soldati käest: „Kas tead, kas siin ligidal millalgi lugemist on?“ (Pean tähendama, et sel aastal, kui seda juhtumist räägiti, kange usumäratsuse tuhin oli, mil ka iga laupäeva ja pühapäeva õhtul lugemist peeti.)

Must mees, kes soldati kõrval seisnud, ütelnud: „Ega see õige asi ole; lase teda püssiga!“

Soldat ütelnud: „Mul ei ole padruneid kaasas.“

Kui ta seda ütelnud, vaadanud ta oma püssi peale; aga kui ta jälle seda vanameest vaadanud, olnud see kadunud; vaadanud kõrvale, ka must mees olnud kõrvalt kadunud.

Soldat ehmatanud nii, et haigeks jäänud. Rahvas arvas, et mõlemad näkid olnud, mõned, et teine näkk, teine tont. Oleks ta vanameest püssiga lasknud, oleks tont ta õnneks võtnud, aga et ta ei lasknud, ei saanud tont midagi teha.

26. Nisadega naine järves.

A. Kivi Hõbedalt.

Kord läinud üks talunaine maanteed mööda Viitna poole, Viitna Suure järve äärt mööda Vatu poole.

Korraga näeb naine, et üks teine naine puht-alasti järves ennast peseb, rinnast saadik veest väljas. Sel naisel olnud ilmatu suured nisad ehk tissid. Naine ise loopinud vett kätega üle õlgade selja peale ja selle juures karanud tema nisad üle õla laks ja laks. Laksud kuulnud kesta (kes teab) kuhu. Naine ehmatanud mis hirmus.

Veel Mädajärve¹⁾ kohas kuulnud viimased naise nisa laksud. Siis jäänud kõik vakka.

27. Tund on tulnud, meest on vaja.

J. Vaine Tarvastust.

Üks härra sõitnud kord üle jõe.

Silla otsas heinamaal istunud näkk kivi otsas ja laulnud ühteviisi: „Tund on tulnud, meest on vaja!“

1) Mädajärv — väike sootükk suure tee ääres, mis Viitna kõrtsi poolt Vatu poole läheb. Ennemalt olnud see põhjatu sügav järv; selle põhjas ollagi mõisahärra oma tõlla, kutsari ja hobustega, kes vaenlasi nähes kutsarit hobuseid sinna käskinud ajada. Suur järv (ligi verst pikk) on Viitna poolt minna paremat kätt, Mädajärv pahemat kätt teed. Mädajärve ja selle koha vahet Suures järves, kus näidatakse nisadega naine ennast pesnud olevat (see koht on Viitna, seega põhja pool järve otsas), on umbes verst maad.

Härra lasknud hobusele piitsa anda ja sõitnud kärmesti edasi.

Natuke maad jõest eemal tulnud üks mees jookstes vastu, riided süles.

Härra küsinud, kuhu jooksjä läheb.

See vastanud: „Ujuma!“ Ja rutanud ise jõe poole.

Härra lasknud kutsari mehe tagasi tuua ja tunni aega tõlla juures kinni pidada.

Siis lasknud mehe lahti ja käskinud ujuma minna.

Mehel ei olnud enam sugugi himu ujuma minna. Mees tänanud härrat südamest, et härra mehe uppumissurmast päästnud.

28. Kala meest kinni hoidmas.

A. Seemann Palmsist.

Loobu mõisa teomehed maganud keskhommiku aegu päeva paistel mõisa tammi peal. Üks olnud üleval, teised kõik maganud; see näinud eneste ligidal ühe valges riides naisterahva mööda jõe kallast kõndivat ja midagi ot-sivat.

Mees tõusnud maast üles, läinud naisterahva juurde ja küsinud: „Mis sa otsid?“

Naisterahvas vastanud: „Tund on tulnud, aga mees ei jõua!“ ja kadunud ise kohe vette ära.

Teisel päeval läinud teomehed sinnasamasse kohta ujuma. Ujumise peal vajunud üks põhja, ehk küll vett ainult poolest kehast saadik olnud, ja tahtnud mees ära uppuda, pole kuidagi enam vee peale saanud. Teised tõtanud seda nähes appi; tahetud uppuja silmapilk jälle vee peale tõsta, ta olnud aga nii raske tõsta, et seda suure vaevaga võidud teha. Tõstes näinud mehed, et suur hall kala meest keskpaigast kinni pidanud. Ainult meeste rammuga võidud uppuja ära päästa.

29. Näkk kuulutab uppumist ette.

H. Lell Rõngust.

Kord teinud heinalised jõe ääres heina.

Üks poiss, kes jõe kaldal niitnud, kuulnud, et keegi veest hüüdnud: „Homme oled minu, homme oled minu!“

Poiss ei ole sellest midagi teadnud aimata, vaid imestanud selle üle, et kes sedaviisi vees võis hüüda, kuna sealpool ühtegi inimest ei ole olnud.

Kui poiss teine päev sinna kohta jõkke ujuma läks, uppus ta ära. Näkk oli ta ära võtnud.

30. Näkk jäätükkide vahel.

A. Kivi Hõbedalt.

Ühel kevadisel päeval, kui jääd mööda jõge tükkidena allapoole läinud, näinud üks inimene ühe silla ääres korraga alasti inimese jäätükkide vahel olevat, poolest kehast saadik vees. See mees hüüdnud ise: „Päev jõuab, aga mees ei jõua!“

Paar päeva hiljemini olnud kuulda, et sellest sillast üks meestesalk üle läinud, millest üks mees üle silla serva jõkke kukkunud ja ära uppunud (see jõgi on minu praeguse elukoha juures). Sild, millest mehed üle läinud ja üks neist jõkke kukkunud ning ära uppunud, on mõned aastad tagasi ära lahutatud. Silla ase on praegu tunda.

31. Näki hüüdmine.

J. Prooses Tornimäelt.

Kuresaare linna ligidal Suuresilla jões elab näkk. Ta on ennast ühele ja teisele näidanud.

Kord tulnud mees linnast, näinud, just suure silla ääres, kus kivi veest välja ulatab, istunud kivi peal vasikas,

inimese pea otsas. Mees läinud koju, kutsunud ka teisi vaatama; siis oli läinud inimesepeaga vasikas vette, suur veekaar oli jäänud vee peale.

Teinekord kuulnud mees jälle roostikus suurt padinat ja sulinat. Kaarel — nii olnud mehe nimi — jäänud vaatama, mis seal padistab; äkisti hüütud teda nimepidi: „Kaarel!“

Mees ehmatanud ära, läinud koju.

Kaarel surnudki pea peale seda ära.

Üleüldse juhtus ikka nõnda, et kui näkk ennast ilmutanud, siis ikka seal ligikonnas surma olnud.

32. Näki hääl.

A. Kivi Hõbedalt.

Ühel suvisel päeval kuulnud ühe jõe ümbert elanikud, et keegi jõe ääres imeliku häälega nutnud. Elanikkude teada pole seal inimese hingegi käimas olnud. Läänud hääle peale ligemale; hääl muutnud oma kõla. Kui üsna ligi saadud, kuuldud vee solksu ja kõik olnud vait ja vaga.

Mõned päevad pärast seda läinud neli meest künaga (paadiga) sealtsamast kohast, kust nutuhääl kuuldunud, üle. Kesk jõge hakanud küna vaaruma ja mehed kukkunud just sinnasamasse kohta, kus solks vees kuuldunud, vette. Kaks meest jõudnud uuesti künasse, teised kaks aga uppunud ära.

33. Kära ja müra järvel.

O. Hintzenberg Lehtsest.

Kord olnud Koonukõrve taat Suurel järvel (Pruuna vallas) kalal.

Õhtul hakanud vihma sadama. Taat vedanud küna kaldale, pöörnud poolkummuli, teinud tulelõkke üles ja paistnud ennast, ise küna serva all olles, tulepaistel.

Küll olnud järve pealt solistamist kuulda! Seal lauldud ja tantsitud, nii et vesi üsna lainetanud.

Viimaks tulnud keegi ja koputanud mitu korda küna põhja peale. Selle peale hüpanud koputaja ise jälle järve tagasi.

Nii kestnud müra kaua edasi. Vanamees aga uinunud magama.

Hommikul hakanud uuesti kalu püüdma. Saanud nüüd nii palju, et enam ei jaksanud ühe korraga koju viiagi.

Kaarel Evertovi suust Lehtsest.

34. Kivi otsas istumas.

J. Kangur Jäärjast.

Jäärja Alliku talu maa peal on päratu suur kivi. Pisisike ojatire jookseb kivist mööda lõuna poole jõkke. Ennevanasti seisnud see kivi paksus metsas. Siis käinud näkk jõest sagedasti selle kivi otsas istumas.

Karjased näinud seal näkki: ilusa näoga noor neiu, rohelised juuksed peas, sinine jakk seljas, punased sukad jalas. Lambad läinud tihti süües ta juurde. Näkk visanud väikeste kividega lammaste poole. Lambad jooksnud laiali.

Kord olnud vana saunaema karjas. Püüdnud näkki näha saada. Seda nähes hüpanud näkk kivi pealt maha ja jooksnud läbi variku suurde jõkke. Vesi plahvatanud üle pea.

Kui väikesed lapsed karja tulnud, olnud näkk jälle kivi peal istumas ja ennast soendamas.

Aegamööda raiutud mets maha. Sest saadik ei tule näkk enam kivile istuma.

35. Kütt ja näkk.

O. Hintzenberg Lehtsest.

Mees hulkunud tihti püssiga mööda metsa. Kord olnud jälle Valgejõe ligidal. Olnud vara hommikul, tetrede mängu aeg.

Mees läinud edasi, näinud: naisterahvas kõndinud järve ääres; naisterahval helekollased juuksed ja pruun nägu.

Mees mõtelnud: „Kes see ometigi nii vara peaks siin jõe ääres olema?“

Hakanud naisterahva poole minema. Naisterahvas põgenenud eest ära. Mees läinud kiiresti, naisterahvas veel kiiremini.

„Mis näki jalad tal on, et ei või järele jõuda!“ pahanud mees.

Ehk mees küll tasakesi nii ütelnud, kuulnud naisterahvas seda ometigi. Vaadanud kord ringi ja hüpanud siis vette.

Vesi vulisenud; vee vulisemisest kuulnud mees aga ühtlasi ka heledat naeruhäält.

J. Blumfeldti suust.

36. Näkk jaaniõhtul.

L. Lepp-Wiikmann Haljalast.

Mustajärvest käinud muiste üks poole jala pikkune ilus piiga kesk suveajal ikka ühel neljapäeva ööl välja. Enamasti tulnud ta enne ehavalge kustumist järvest üles, istunud natuke aega järve kaldal, vahel ka natuke eemal ühes põõsastikus. Pildunud liivasõmeraid ja kiva vette ja laulnud haledal häälel, ilma et keegi tema sõnadest aru oleks võinud saada, sest et ta kedagi inimesehinge enese ligi ei lasknud.

Niipea aga kui koit algas, kadus ta kiiresti järve. Kui aga jaanipäeva laupäev mõne aasta tagast neljapäeva peale kaldus, ilmus neiu natuke varemini ja tuli ligi külani, seistas siin või seal majade kohal tänaval, sagedasti ka mõne sauna akna all, kus naisterahvad vihtlemas olid; näis nagu mingit kohta otsivat, läks aga siis jälle ruttu järve kaldale, istus seal ühe kivi otsas ja lipsas korraga järve tagasi.

Nõnda oodati teda jälle ühel neljapäevasel jaani-lau-päeva õhtul. Mitu julget meest olid nõu pidanud teda va-ritseda ja kinni püüda, et näha saaks, kes ta on. Neiu tuli ka, kui oodati. Käis tutval viisil külas ära ja tuli jälle järve äärde põõsastikku. Sinna aga oli juba enne päevaloodet üks täisealine poisike peitu läinud, kes enese ühte paksu too-mingapõõsasse ära peitis. Ta nägi, kuidas neiu kergel sam-mul tagasi tuli, põõsastikku kivi otsa istus ja ilma noormehe ligiolemist märkamata tasaselt laulu tõstis, nii et kuulja arugi ei saanud. Noormees seisis hinge tõmbamata paigal. Kuna neiu laul lõppemas oli ja neiu kivi pealt hakkas üles tõusma, tahtis ka poiss varjupaigast välja astuda.

Korraga aga kiljatas neiu, nii et varitsejal poisil veri tarretama löi, ja pistis suure kisaga põõsast välja, küla poole välja peale ja sealt kaugelt kõverdades järvele. Hulk mehi, kes ennast ka nägemata olid järve äärde peitnud, jooksid talle küll mitmelt poolt järele, aga neiu läks nagu vari üm-ber meeste rea ja kadus silmapilk vee alla. Korraga heli-ses järvest hobuste hirnumine ja inimeste häälitsemine kõi-kide meeste kuuldes, kes kohkudes kaldale seisatama jäid. Mehed tõotasid ei elades enam sarnaste asjadega tegemist teha. Seda lubamist ei olnud aga enam tarvis, sest peale seda ei näinud neitut enam kellegi sureliku silm.

37. Kivi otsas pesemas.

O. Seemann Palmsist.

Mitmel korral nähtud Vanaküla jõe ääres üksikut naiste-rahvast valges riides kõndivat.

Kord näinud üks teekäija jällegi Nõmme veski ligidal keset jõge kivi otsas imeilusat naisterahvast ennast pe-sevat.

Teekäija läinud sõna rääkimata mööda; naisterahvas jäänudki kivi otsa istuma.

38. Heinaste näkk.

J. P. Sôggel U.-Karistest.

Kord läinud üks noormees üksinda Heinaste mereranda ja sealt viimaks edasi paadiga merele sõitma. Näinud: ilus neiu istunud meres kivi peal.

Noormees mõtelnud: Tea, kes see seal õige on. Ma sõuan ligemale, siis saan näha. Võib olla, et ta randa tahab ja lootsikut tal enesel ka ei ole.

Noormees sõudnud paadiga kivi otsas istujale lähedale. Kui ta temale õige ligidal olnud, tahtnud ta temaga kõnelema hakata. Niipea kui ta suu lahti teinud, olnud neiu kivi otsast kadunud, nii et noormees ise ka ei näinud, kuhu neiu jäänud.

Noormehele tulnud hirm peale. Ta mõtelnud neiu kes teab mis olevat, ja kohe sõudnud ta paadi ära randa.

Kui noormees seda lugu ühele vanale mehele jutustanud, seletanud see temale, et seal tihti üks näkk käivat. Enamasti neljapäeva ja laupäeva õhtuti saada teda näha. Mõnikord olla kivi otsast ka tasast kõnelemist kuulnud, aga sõnadest olla võimatu aru saada, sest kui temale lähemale sõutud, kadunud ta iga kord ära.

39. Noormees ja näkk.

H. Lell Riiast.

Noormees läinud õhtul Virtsjärve äärde kõndima. Ta käinud mööda kõrget, võsaga kaetud kallast. Korraga kostnud talle kalda alt ilus laul kõrvu.

Noormees läinud ligemale, näinud ilusa naisterahva suure kivi otsas istuvat ja ennast pesevat.

Noormees hüüdnud: „Kas sa oled inimene või näkk, kes seal laulab?“

Niipea kui noormees need sõnad ütelnud, kadunud naisterahvas vulisedes vette ära.

40. Virtsjärve näkk.

H. Lell Riiast.

Kord läinud karjapoisid Virtsjärve suplema. Üks vôôras poiss olnud juba enne seal järves. Poisid läinud ôige sügavasse. See poiss, kes enne seal olnud, läinud ikka ees kaugemale. Viimaks tõusnud ta üles vee peale.

Teised poisid imestlenud ja ütelnud: „See on näkk, et ta nii vôib teha.“

Niipea kui poisid selle sõna ütelnud, kadunud vôôras poiss vulisedes vee alla.

Poisid vaadanud, et välja saanud.

41. Must härg laukas.

M. Aija Veelt.

Vee valla maa sees vastu suurt raba, mis Kôima ja Vörungil poole läheb, on suured sügavad laukad, mida „Kaskaugasteks“ hüütakse. Seal nähtud enne alati näkkisid.

Kord läinud üks Vee valla mees sinna ligidale pardi jahile. Käinud tüki aega, ei näinud ühtki parti.

Viimati hakanud ära tulema. Näinud nüüd ometi: must härg tõusnud äkisti laukast üles ja ujunud mehe poole. Mees hoidnud teisele poole lauka äärde. Härg jälle tema poole.

Nii ujunud härg mitu korda üle lauka, ikka sinnapoole, kus mees olnud.

Viimati hakanud mehel hirm. Arvanud: ega see ôige härg ole, vaid näkk. Läinud kohe koju, rääkinud lugu teistele.

Teised kohe: „Lähme vaatama!“

Hulk noormehi tulnud kaasa. Läinud laukale.

Kui nad laukale jõudnud, tõusnud härg uuesti laukast üles ja hakanud meeste poole ujuma. Mehed pidanud esiti nõu hädaga kinni püüda.

Üks aga olnud targem. Ütelnud: „Mis me tast kinni püüame! Kes teab, kas on õige härg või on koguni mõni näkk!“

Niipea kui mees näki nime nimetanud, kadunud härg nagu suur kala laukasse ära. Pärast ei ole teda seal enam iialgi näha olnud.

Teinekord näinud kütid seal ühe hane. Küll lasknud teda, aga kellegi kuul ei hakanud peale. Hani ujunud ikka keset laugast. Viimaks võtnud üks kütt särgi eest preesi, pannud püssi, lasknud siis.

Niipea kui pauk käinud, kadunud hani.

42. Sukka kuduv näkk.

O. Hintzenberg Lehtsest.

Valgejõe ääres Sinipalu heinamaal olnud kaks plikakest karjas. Need näinud seal valges riides neitut edasitagasi kõndivat.

Neiu kudunud musta sukka ja laulnud ise:

„Kujun, kujun surnu sukka,
Kujun kooljal' koiva katet!“

Tütarlapsed läinud uudishimulikult lähemale. Neiu tõmmanud tütarlapsi käega, otsekui kutsuks neid enese juurde.

Tütarlapsed ei julgenud ometi minna. Kuuldud laul kohutas nad ära.

Nüüd läinud neiu jõkke suure kivi otsa, visanud enesele vett üle pea ja laulnud kolm korda:

„Tund on tulnud, mees pole jõudnud!“

Siis aga hüpanud plumpsatades vette; jäänudki vette. Varsti selle peale uppunud sinna üks mees ära.

43. Näki laul.

J. Sikk Tarvastust.

Kord läinud üks mees vana aasta õhtul ôue kuulama, mis sel tuleval aastal ette tuleb. Mees kuulnud, et näkk laulnud :

„Illus olid sina heinamaal,
Kaunis olid sina karjamaal,
Valge olid sina külavahel,
Pikk sina piiripeenaril.“

Sellest arvanud mees, et keegi sel aastal jõkke ära upub. Ja suvel uppunudki külast üks noor tütarlaps ära.

44. Näkk riideid pesemas.

E. Kaasik Kuusalust.

Kord olnud ühes rannas — ma ei mäleta, kus kohas — näkk, üks noor naisterahvas, kivi otsas ja pesnud riideid.

Marjulised tulnud metsast marjult, näinud teda ja läinud tema juurde. Juurde saades jutustanud nad ühest ja teisest asjast. Üks marjuliste hulgast pakkunud talle peoga marju, aga näkk ei ole vastu võtnud, vaid ütelnud: „Ma teie marju ei taha; meil kasvavad kodus palju paremad marjad!“

Marjulised tulnud ära ja näkk jäänudki sinna oma riideid pesema.

45. Näkineiu Tohise jões.

J. Kurgan Kurnalt.

Hageri kihelkonna Tohise vallast jookseb Keila jõgi läbi. Kapa kõrtsi juurest läheb Raudalu maantee üle jõe.

Seal Kapa kõrtsi juures näinud teomehed igal hommikul näkineiu jões istumas ja ennast pesemas. Teomehed tere-

tanud teda mõnikord; ta võtnud teretuse vastu nagu inime ikka.

Seal Kapa jaama ja kõrtsi vahel uppuda enamasti iga aasta inimesi ära.

Hans Weidenbergi suust.

46. Näki leidmine.

J. P. Sõggel U.-Karistest.

Kord läinud üks naine järvele riideid pesema. Näinud: pisikene laps järve ääres.

Naine mõtlema: Ma küsin lapse käest: Väikene, mis sa teed siin?

Kui ta nõnda küsinud, kadunud laps naise silmade eest, sulpsatanud järve vette.

Pärast lagunened jutt laiali, et järve ääres olla näkk. Selle järele ei julgenud keegi enam üksi sinna lähedale minna.

J. Wodi suust.

47. Hõbeprees.

O. Hintzenberg Lehtsest.

Kolu järvel Kadrina kihelkonnas püüdnud kaks noormeest kalu.

Korraga näinud noorem püüdja järve põhjas ilusa hõbepreesi.

Hüüdnud seltsimehe poole: „Ei tea, kes siia järve ilusa preesi on ära kaotanud. Oot, ma võtan ära!“

Vanem mees aga olnud targem. Keelanud teist. Ütelnud: „Ära võta, see on näkk!“

Prees kadunud ära, nii mis järv vahutanud.

Jutustanud Toomas Wall Kadrinast.

48. Näki särk.

F. Wahe Hiiu Kassaarest.

Triksu külas Sepa jõe kaldal istunud kord väga ilus naisterahvas.

Külanaine läinud sealt mööda. Näinud seda.

Jõe kaldal istuja vôtaras naisterahvas kutsunud möödamineja naise enese juurde ja lubanud pead otsida. Külanaine läinud.

Vôtaras naisterahvas võtnud särgi seljast, pannud põlvede peale külanaise pea alla. Istudes libisenud vôtaras naisterahvas külanaisega ikka jõekaldast allapoole.

Korraga näinud külanaine vôtara hambaid. Ütelnud: „Sul on nii mustad hambad nagu näki hambad!“

Peale näki nime nimetamist kadunud vôtaras vette, särk aga jäänud külanaise kätte.

Külanaine läinud koju, pannud särgi selga ja kannud seda särki 7 aastat.

Kord tulnud jutt, kuidas see särk nii kaua vastu pidada. Naine rääkinud, et see olevat näki särk. Aga niipea kui naine näki nime nimetanud, lagunened särk. Ei jäänud enam hilpugi kokku.

Ühe Kihelkonna mehe suust.

49. Näki särk.

F. Wahe Kassaarest.

Korra heitnud poiss Kärilas Emajõe äärde rohu peale pikali. Äkisti tulnud ilus noor naisterahvas jõest välja, käskinud oma „pead otsida“.

Poiss märganud kohe, et õige lugu ei ole, aga ei julgenud vastu panna. Otsinud naisterahva pea ära. Vaevapalgaks kinkinud ilus naisterahvas poisile särgi.

Kingitust saades läinud poiss julgemaks. Ütelnud: „Sul on mustad hambad nagu näkil!“

Selle sõna peale kadunud naisterahvas poisi silmist. Poisil nüüd selge aru käes, et tal näkiga tegemist olnud. Poiss kannud ometi särki kaua aega.

Kord küsitud poisilt, kust ta nii vastupidava särgi saanud.

Poiss vastanud: „Näkilt!“

Selle peale kadunud poiss. Teisel päeval leitud poiss uppunult jõest, nina ära söödud.

50. Näkk vanaisa näol.

J. Prooses Tornimäelt.

Lapsed läinud sohu Koigi järve äärde marjule. Üsna järve ääres kõndinud üks vana isane inimene. Lapsed mõtelnud, et see pidanud nende naabripere isaisa olema, sest see olla lapsi sagedasti hirmutanud: „Oot, oot, kui te rabelle lähete, näkid tulevad kallale.“

Sellepärast hüüdnud lapsed: „Vanaisa tulnud ise näkiks; küll me sind ise nüüd tunneme!“

Selle peale olla vanamees kui tina tuhka kadunud. Vanamees see näkk oligi.

51. Mehe juhtumised.

D. Pruhl Metsikust.

Mees läinud kord järve äärde. Näinud, et üks pisikene laps ennast seal pesnud.

Mees läinud sinna ja ütelnud: „Laps, mis sa teed siin?“

Sedamaid kadunud laps mehe silmist nagu tina tuhka. Mees ise olnud nii väsinud, et kuhugi ei jaksanud minna. Seal ligidal olnud heinaladu.

Mees roomanud kampakile sinna heinalattu. Seal maganud mees ühte valu kolm päeva ja kolm ööd. Siis ärrganud üles. Olnud nii tugev, et jaksanud koju minna.

Sest ajast saadik ei läinud mees enam millalgi üksi selle järve äärde. See mees on kaua noor olnud, ei ole vana naks läinud.

Kord läinud see mees teistega seltsis sinna järve pesema. Seal ära tulles jäänud haigeks ja surnud ära.

Peale mehe surma kuulnud teised õuest väikese nutu häält. Kui vaatama mindud, ei nähtud kedagi.

52. Võitlemine sõrmusega.

J. Reitvelt Veelt.

Tüdruk läinud kord jõelt vett tooma. Leidnud jõe äärest hõbesõrmuse.

Tüdruk võtnud sõrmuse, pannud sõrme. Võtnud panged vett täis, tahtnud ära tulla. Ei saa kudagi viisi jõe äärest ära.

Ei aidanud muu kui pannud sõrmuse sõrmest jälle maha. Siis pääsnud jõe äärest ära.

See sõrmus olnud näkk, kes tüdrukut tahtnud jõkke viia.

53. Jõkke viimise katse.

M. Aija Veelt.

Kaks tüdrukut läinud kord jõe äärde heinamaale käima. Kui nad jõe kallast mööda edasi läinud, tulnud äkisti kolmas tüdruk nende seltsi. Lahket juttu ajades läinud kõik kolmekesi edasi. Istunud viimaks põõsa äärde puhkama. Võõras tüdruk palunud, et teised ta pead otsiksid.

Tüdrukud olnud sellega nõus. Teine hakanud pead otsima, teine aga jäänud selja taha muidu istuma. Pea otsimise ajal pannud võõras tüdruk käe selle tüdruku vöö alla, kes ta pead otsinud.

Selja taga istuja tüdruk näinud seda. Saanud aru, et see õige lugu ei ole. Võtnud noa, pannud tüdruku selja taha vöö alla, nii et terapool väljapoole olnud.

Natukese aja pärast karanud vôiõras tüdruk püsti ja tõmmanud ka teise enesega ühes jõe poole. Selja taga istuja tüdruk lõiganud aga vöö noaga kähku katki. Nii ei saanud vôiõras tüdruk teist tüdrukut kaasa viia.

Vôiõras tüdruk hüpanud vette. Vesi lõõnud plahvata-des üle pea kokku. Vôiõras kadunud nagu kala vette.

Nüüd alles saanud tüdrukud aru, et vôiõras keegi muu ei olnud kui näkk, kes teist tüdrukut ära tahtis uputada.

Sest saadik ei julgenud keegi sinna jõe kaldale käima minna.

54. Jänese tagaajaja.

O. Hintzenberg Lehtsest.

Mees läinud õõse saeveski kõrvalt üle silla. Näinud: jänese jooksnud ta ees silda mööda edasi-tagasi. Ise ilus valge.

„Näe, möldril kodujänese! Tarvis jänese kinni püüda!“ mõtelnud mees.

Hakanud jänest püüdma. Jänese jooksnud tasakesi sinna-tänna, olnud üsna mehe ligidal. Kätte jänest mees siiski ei saanud.

Viimaks lipsatanud jänese alla saepuru-kambrisse. Mees järele. Pannud imeks, et kambris nii valge. Püüdnud jänest, aga ei saa hästi kätte. Jänese pugunud saepurusse.

Mees tahtnud järele minna, kuid lõõnud pea vastu seinale.

„Mis pagana näkk sa oled, et sind kätte ei saa!“ pa-handanud mees.

Sedamaid läinud saepuru-kamber pimedaks. Mees ei näinud enam jala ettegi. Tõmmanud tikust tule üles. Põrganud ehmatades tagasi. Just ta ees vulisenud vesi.

Oleks mees ilma näkki nimetamata edasi astunud, oleks ta jõkke sattunud.

55. Näkk jänese näol.

H. Karu Palamuselt.

Kord sõitnud kolm meest üle Elistvere järve (Äksi kihelkonnas, Elistvere mõisa ligidal). Jõe peal edasi sõites ajanud nad head juttu, aga juba olnud pime kätte jõudnud. Üks mees ütelnud, et pimedas üle järve jää sõita ikka nagu kardetav oleks, sest meie sõidame hiljuti kinnikülmanud nõrga jää peal; kui aga meile midagi õnnetust ei juhtu.

Äkitselt silmanud seesama mees natuke maad tee kõrval jänest jää peal kükivat. Mehed kõik ree pealt maha, et jänest kinni püüda. Seal läinud jää jalgade all praksudes katki ja kaks meest uppunud ära, kuna kolmas sai hobuse peale ja edasi ajama; aga veerand versta edasi saades kadunud hobune jää alla ühes reega, ka meest ühes tõmmates. Jänest olnudki see kurat, kes mehi meelitanud ennast kinni püüdma; ta aga püüdis mehed enesele.

Hans Rõigase suust.

56. Näkk kangast jõkke kiskumas.

J. Saalverk Kurnalt.

Kautjalas loputanud üks perenaine ja tüdruk jões linast kangast. Saanud kangas loputatud, siis sõudnud perenaine lootsikuga jõele ja hakanud kangast jõest lootsikusse sebima (lettima). Olnud juba ligi pool kangast sebitud, siis hakanud keegi nägemata vaim vee alt kangast perenaise käest jõe põhja kiskuma, pole lasknud enam sebida; perenaine hoidnud kangast kõvasti kinni; veealune kiskunud ikka kõvemini, tahtnud perenaise kõige lootsikuga jõkke tõmmata. Perenaine arvanud, et veealune kiskuja keegi muu ei ole kui näkk; seepärast kisendanud ta hirmuga: „Tule Jumal appi, näkk viib mu täna kõige kangaga jõe põhja.“

Oli perenaine need sõnad ütelnud, siis kadunud veealune kangarebija ära ja perenaine saanud kanga ilusasti ära sebida.

57. Näkk kaevus.

H. Lell Riiast.

Kord näinud poiss, et võõras ämber nende kaevu oli kukkunud. Poiss tahtnud ämbri kaevust välja tuua; sellepärast lasknud pika redeli kaevu ja läinud ise sedamööda alla. Niipea kui poiss ämbri kinni oli võtnud, näinud ta, et see ilus naisterahvas olnud.

Naisterahvas kiskunud poisi vette. Poiss olnud kangesti ehmatanud; suure vaevaga saanud ta kaevust veel välja. Kaevu vaadates ei ole seal enam naisterahvast ega ämbrit näha olnud. Nüüd saanud poiss aru, et see näkk olnud.

58. Tõld hobustega jõkke.

O. Hintzenberg Lehtsest.

Mees läinud üle Valgejõe silla. Korruga kuulnud sõidumürinat.

Vaadanud tagasi, näinud: tõld kolme halli hobusega sõitnud talle tuhatnelja järele.

Mees kupatanud hobusele piitsaga, et kitsast sillast üle saaks. Saanud üle silla, tõmmanud tee kõrvale, et saksad mööda pääseksid.

Oodanud, oodanud, ei saksu ühtigi.

Vaadanud tagasi, näinud: hobused ja tõld sõitnud jõkke. Vesi vulisenud ja kohisenud tüki aega.

Jõest ei tulnud enam kedagi välja. Jõkke sõitjad saksad olnud näkid.

Kaarel Evertovi suust Lehtsest.

59. Hobune kallale kippumas.

O. Hintzenberg Lehtsest.

Vana Oolu olnud jõe ääres heinamaal. Pugunud õhtul küüni magama, üsna üksipäini. Teised heinalised läinud koju.

Teistel õhtutel tulnud Oolul raske töö järele kohe uni peale, aga täna ei tulnud.

Korraga kuulnud: keegi hõiskab lähedal Härgamäel. Oolu mõtelnud: „Kes seal nii hilja veel peaks hõiskama! Vist mõni eksija! Tarvis vasta hõisata!“

Hõisanud vastu.

Hõisatud mäelt jällegi, kuid palju ligemalt kui enne.

Oolu vaadanud läbi küüni seina, kas kedagi näha. Hõisanud uuesti. Näinud aga: hall hobune tulnud hõisates küüni poole.

Oolu pugunud seda nähes hirmuga heintesse. Hobusel olnud inimese sarnane hele hääl. Hobune tulnud küüni juurde, norsanud nii valjusti, et küüni seinad põrunud. Siis hakanud küüni palki närima. Just Oolu kohast.

Oolu lõdisenud heinte sees. Hobune jooksnud paar korda ümber küüni ja hüpanud siis jõkke nii mis sumanud.

Oolu vaadanud läbi prao, kas hobune siia poole või teisele poole kaldale läheb. Hobune kiigutanud ennast natukese aega vee peal ja läinud siis vee alla. Pole enam välja tulnudki.

Oolu pole saanud hirmu pärast enam magada, vaid aelenud hommikuni heintes. Ei jäänud enam üksi ööseks heinamaale, kartnud alati näkki.

60. Näkineitsi kiusab noort jahimeest.

A. Kuldsaar Sõrvest.

Kord käinud üks noormees, kes väga priske ja ilusa näoga olnud, suvel soojade päevadega jõe kallast mööda metspartisid laskmas. Ühel päeval läinud ta jõe kallast mööda jõe suuni, mis merde oli jooksnud. Siin näeb ta mere ääres kivi peal üht väga ilusa ja õrna palgega noort neitsit istuvat ja enese pikki musti juukseid, mis kuni niuateni maha ripuvad, kammivat.

Noor jahimees pidanud seda nooreks naisterahvaks, kes meres vist supelnud ja nüüd ainult valge lühikese aluskuue väel kivi otsas oma juukseid kammib. Ta pöörnud juba ümber ja tahtnud tagasi minna. Seda märganud neiu. Ta hüüdnud: „Tule ligemale mu juurde! Mis sa kardad, ega sa argpüks ole; ise veel pealegi jahimees, kellel julgusest ei tohi puudus olla.“ Karanud siis ise kivi pealt maha ja jooksnud noormehe juurde, võtnud käest kinni ja sõnunud: „Tule, istu mu kõrvale siia kivi peale maha ja ajame magusat juttu!“

Noore neiu suur iludus nõidunud mehe nõnda ära, et ta nagu sunnitud pidi olema temaga käsikäes kivi poole sammuma ja selle peale maha istuma. Siin hakanud neitsi noormeest oma himudega kiusama. Öelnud, et ta tema järele juba ammu olevat ihanud ja teda kõigest südamest armastavat. Näidanud talle oma paljaks võetud paksusid ja valgeid käsivarsi ja jalgu ning üleüldse kõike paljast ihu, käskinud neid katsuda ja tahtnud üsna vägivaldselt noormehe üle võimust võtta.

See aga pannud kõvasti vastu ja ütelnud: „Ei, ei! Siin jõe suus peab näkk aset võtma!“

Niipea kui noormees näki nime oli nimetanud, karanud ilus neitsi nagu kuul kivi otsast merde, mille vesi üsna vulisenud, ning kadunudki vette. Poiss aga jäänud pärani silmil kivi otsa vaatama.

61. Näkk hobuseks.

H. Lell Riias.

Kord läinud peremees hobust heinamaalt koju tooma. Näinud, et hobune olnud järve läinud. Ka mees läinud järve, sest vesi ei ole seal sügavam olnud kui põlveni. Mees võtnud hobusel valjastest kinni ja hakanud teda välja tooma, aga hobune kiskunud ikka edasi, sügavamale. Nüüd saanud mees aru, et see õige hobune pole olnud, vaid näkk. Mees tahtnud kätt lahti lasta, aga ei ole saanud. Vesi tulnud me-

hel juba kaelani. Mees hakanud, karjuma : „Appi, appi! näkk uputab mu ära!“

Niipea kui mees need sõnad ütelnud, kadunud hobune suure kohinaga järve ära, mehe kätte jäänud aga valjad. Mees läinud järvest välja ja leidnud oma hobuse võsastikust kätte.

Aga ükskord, kui mees näki käest saadud valjad oma hobusele pähe pannud, uppunud hobune ära.

62. Järve hobune.

A. Kivi Höbedalt.

Kord olnud karjalapsed karjaga Viitna Suurjärve Viitna pool otsas, kui korraga suur hall hobune järve põhjast üles vee peale tõusnud, kolm korda hirnunud ja siis jälle vette ära kadunud.

63. Järve härg.

A. Kivi Höbedalt.

Karjased läinud kord karjaga Viitna Suure järve Viitna poole otsa. Suur härg söönud seal kaldal, ammunud ja läinud siis vette.

Lapsed imestanud seda.

Õhtul saanud nad kodu kuulda, et see niisugune näkk olnud.

64. Kärla näkk.

J. Keller Kroonlinnast.

Enne käinud Kärla jõest näkk välja. Väikese lapse näol käinud ta lammaste juures. Ise kutsunud lambaid : „Ute, ute, ute!“

Kui lambad juurde tulnud, võtnud näkk ühe kinni, vedanud jõkke, uputanud ära.

Selle peale tulnud jälle teist lammast ära viima.

Ka inimesi viinud see näkk mitu korda jõkke ja uputanud ära.

A. Mihkelsoni suust Saaremaalt.

65. Rägavere näkk.

D. Pruhl Metsikust.

Rägavere mõisa soos on suured turba-augud. Neis käivad töömehed palaval ajal vahel ujumas. Üks naisterahvas hoiatanud küll töömehi: „Et ärge minge sinna suurde auku ujuma: seal on näkki nähtud!“ Töömehed ise näinud augu juures ka ise paar korda ilusat naisterahvast. See kadunud ikka äkisti ära; ei tea, kuhu saanud.

Ühel pühapäeval läinud jälle neli meest sinna auku ujuma. Rääkinud ise minnes: „Seal augus peab näkk olema. Näkk on ju vaim; mis ta meile teeb! Hea oleks, kui teda näha saaksime!“

Ujutud tükk aega. Kolm meest tulnud veest välja, üks jäänud ujuma.

Äkisti hakanud ujuja kisendama: „Nüüd viib! Nüüd viib!“

Ujuja olnud kalda ääres. Teised võtnud mehe käest kinni, tahtnud kaldale tõmmata, aga ei jaksanud. Mees kipunud ikka augu keskpaiga poole. Keegi vedanud nagu jalust.

Mehed hüüdnud appi. Mõned tulnud veel appi. Siis saadud mees suure vaevaga elusalt hauast välja.

Kaldal rääkinud mees: Ta näinud, ilus valges riides naisterahvas tulnud vee põhjast ta poole. Mees hakanud küll kaldale ujuma, aga juba võtnud naisterahvas ta jalust kinni ja vedanud põhja. Vaevalt jõudnud mees veel appi hüüda.

Peale seda läinud kord neli tüdrukut selle augu äärde. Vees olnud ilus noor naisterahvas; see kutsunud tüdrukuid ujuma. Üks 16-aastane tüdruk läinud vette. Niipea kui ta aga vette saanud, vajunud kohe põhja.

Teised jooksnud külasse abi otsima. Mindud küll suure seltsiga augu äärde, aga ei leitud midagi. Otsitud mitu

päeva tüdruku keha, aga ei leitud midagi. Siis oli selge, et näkk tüdruku kõige kehaga ära viis.

Sest ajast ei läinud keegi enam sinna ujuma.

Jüri Wingelbergi suust Metsikust.

66. Parika järve näkk.

J. A. Weltmann Kôost.

Ennemuiste läinud üks vanaldane mees P a r i k a järve taha metsa kõndima. Järve kaldale jõudes näinud ta üsna enese ligidal noore ilusa naisterahva ennast pesevat.

Vanamees jäänud lugu pärani suuga imestlema. Mõtelnud: Kes see naisterahvas siin ometigi peaks olema? Jäänud salaja vaatama, kuhu see naisterahvas viimati läheb.

Ilus naisterahvas pesnud enese puhtaks, kuivatanud lumivalge linaga kuivaks, pannud riided selga, sugenud pea siledaks ja ehtinud ennast iga viisi.

Viimaks võtnud naisterahvas lina ja seebi, sirutanud käed ettepoole ja lasknud nagu merelind, pea ees, kaldalt otseti järve vette. Vesi lõonud vulisedes kahelt poolt kokku. Vanamees ei näinud enam midagi. Sai aga aru kätte, et naisterahvas keegi muu ei olnud kui järve näkk.

H. Lutsu suust.

67. Virtsjärve näkk.

H. Kosesson Tarvastust.

Vanal ajal läinud üks vanamees pühapäeva hommikul oma väikese pojaga Virtsjärve äärde kõndima. Järve ääres näinud ta kaugel eemal üht inimest järve peal käivat.

Vanamees vaadanud seda imeasja kaua aega pealt ja pole aru kätte saanud.

Viimati hakanud see inimene tema poole tulema. Siis näinud vanamees, et see õige ilus naisterahvas olnud.

Poeg isa käest küsima, mis see imelik asi tähendada.

Vanamees mõtelnud: Ega see õige asi ole, et inimene vee peal käib. Ütelnud ise: „Jumal Isa, Pojake!“

Sedamaid kadunud naisterahvas sulinal vette.

Vanamees kõnelnud selle peale pojale, et ta vanemate käest ikka näkist kuulnud, aga ei ole seda iialgi uskunud. Nüüd on ta oma silmaga näinud, et kõik on tõsi, mis vanemad inimesed räägivad.

68. Virtsjärve salakambris.

H. Lell Riiast.

Kord sõitnud kolm noormeest üle Virtsjärve. Lootsik läinud ümber, üks kukkunud järve ja uppunud ära.

Mitu aastat läinud mööda. Korraga tulnud see uppunud noormees jälle sinna talusse, kus ta enne oli elanud. Inimesed ehmunud ära, arvanud, et see on noormehe vaim, kes neile nende paha, mis nad enne talle teinud, olid tulnud kätte maksma. Noormees vaigistanud neid ja rääkinud, et kui ta järve kukkunud, saanud ta korraga ühte suurde saali; see olnud küünaldega valgustatud ja valges riides inimesed kõndinud seal edasi-tagasi.

Üks valges riides neiu viinud noormehe taha saali otsa, kus kõige ilusam koht olnud, ja küsinud, kas noormees tahta sinna jääda. Noormees mõtelnud natuke aega, siis ütelnud, et tal himu ei olevat sinna jääda, ta tahtvat koju tagasi minna. Siis viinud neiu ta ukse juurde, teinud ukse lahti ja noormees olnud korraga järve kaldal, märjad riided seljas.

Külarahvas rääkinud, et see noormees mõne aasta eest olla järve uppunud, ja tõesti olnud noormees mitu aastat kadunud.

69. Tõlluste näkk.

J. Prooses Tornimäelt.

Tõlluste jões elab näkk tõesti. Kaks meest püüdnud seal kalu; äkisti tulnud inimese pea vee peal nähtavale; kas alumine pool ka inimene on, seda ei ole heasti näha olnud, arvatavasti olla aga kala olnud.

Inimese pea hakanud tõelema: „Teie olete oma võrgu vaiadega mu aida ukse ära lõhkunud!“

Mehed läinud sedapuhku ära. Kui nad aga teinekord tagasi tulnud, näinud nad: üks suur lai paas ujunud vee peal ja hobusesõnniku lasu põlenud peal. Nii oli näkk enese paeks teinud. Meestele olla öeldud: „Kui teie veel kolmat korda tulete, siis ei pääse te enam eluga!“

Sest ajast peale pole mehed enam julgenud kalu püüdma minna.

70. Kahala järve tondid.

A. Bachmann Kuusalust.

Vana rahva jutu järele pidanud Kahala järves tondid olema. Kord läinud üks järve ligidalt mees laupäeva õhtul järvele kalu püüdma. Mehe süda olnud järvele minnes raske, just nagu oleks midagi paha ette aimanud, ja ei tahtnud minnagi, kuid naine ei lasknud teda koju jääda.

Järve peale minnes sõudnud künaga sinna kohta, kus teadis kalu olevat. Kuid sel korral oodanud kogu õhtu, aga mitte üht kala ei tulnud võrkudesse.

Mees vihastunud selle asjata vaevanägemise üle ja ütelnud: „Mis pagana temp see on täna, et mitte üht kala ei saa, muud kui näe asjata vaeva; parem poleks neid kalu tarvis olevatki!“

Sedaviisi lõpetades tõusnud järve peal äkitselt suur kohin ja kohast tulnud mitmesuguseid kujusid tema ümber, kellel pealtpoolt inimese, aga altpoolt kala keha oli, tõmbasid ta künas pikali ja hakkasid teda suure kohinaga kägistama. Mees, kellel hing juba kinni jäämas, ei teadnud, mis peale hakata; kuid äkitselt tulnud temale meelde tagurpidi Issa-meie palvet hakata lugema, mida ta vaevast viisi oskas. Seepeale hakkasid vaimud aeg-ajalt taganema ja meest kõigest jõust kalda poole sõudma. Tagajärel kuulis ta veel hüüdmist: „Täna küll pääsesid meie käest, aga kui teine-

kord laupäeva õhtul veel järve peale kalu tuled püüdma, siis pääsmist loota ei ole.“

Mees jõudnud seekord küll õnnelikult koju, kuid olnud üle keha siniseks muljutud, ja ta tõotanud ei ilmaski enam laupäeva õhtul minna järvele kalu püüdma. Kas ta seda tõotust pidas või ei, seda ei tea ütelda, aga selle järel ei läinud ta küll mõnel ajal järvele kalu püüdma.

71. Kahala näkk.

J. Abreldal Kuusalust.

Kahala järve kaldal võtnud kord kaks naisterahvast loogu.

Korraga näevad: üks hall vanamees kõnnib järve kalda ligidal vee peal.

Naised ehmunud seda nähes hirmsasti. Nad saanud aru, et see olnud näkk. Mõlemad vaadanud hirmu pärast Uuri küla peale. Kui nad järve poole jälle tagasi vaadanud, olnud hall vanamees selle aja sees kadunud.

72. Kaevunäkk.

A. Wieckberg Mihkliest.

Kuskil jõe ääres seisnud talu pere ja selle pere kaev olnud jõe kalda peal. Ühel pühapäeval, vara hommikul läinud tüdruk kaevust vett tooma, aga kui ta veel vähe maad kaevust eemal olnud, näinud ta, kuidas üks väike, arvata kolme jala pikkune väga suure habemega mehike jõest välja tulnud, kaevu ääre jooksnud ja siis üle pea kaevu hüpanud. Tüdruk karjatanud ehmatuse pärast ja jooksnud tuppa, kus ta selsamal päeval haigeks jäänud, ja nädala pärast kantud ta kirikuaeda.

73. Kaevunäkk.

J. Abreldal Kuusalust.

Vanal ajal olnud Pronka kaevus näkk.

Tüdruk läinud kaevust vett tooma. Näinud sõrmuse vee peal.

Hakanud sõrmust ära võtma. Sõrmus kadunud vette. Üks imelik vägi tõmmanud ka tüdruku vette.

Üks mees juhtunud tüdruku vettelangemist nägema. Mees tulnud, tõmmanud tüdruku kaevust välja.

Sedaviisi pääsnud tüdruk veel hingega.

74. Juhtumised kaevu juures.

O. Hintzenberg Tapalt.

Karjapoiss käinud metsas karjas. Igal õhtul, kui ta vana kaevu juurde läinud, tulnud ta juurde äkitselt tema suurune poiss. See olnud kangesti riikas, püüdnud ikka karjapoisiga kisklema minna. Sundinud loomi peksma ja kurja vanduma.

Viimaks rääkinud karjapoiss lugu teisele karjapoisile. Läinud teisega kahekesi selle vana kaevu juurde. Kaevu vaadates näinud kaevu põhjas risu all ilma nahata koera.

Hakanud koerast rääkima. Sedamaid koer kaevust välja, neid taga ajama.

Poisid jooksnud, mis võinud. Viimaks jätnud koer tagaajamise järele. Poisid pääsnud ära.

Kui poiss teisel päeval kaevu ligidal olnud, tulnud tema juurde hall vanamees. Hakanud taplema, miks poiss teisele karjapoisile ütelnud, et võõras poiss ta juures käinud.

Poiss tahtnud ära jooksta, aga vanamees löönud teda kepiga. Poiss olnud kaks nädalat haige.

Selle peale ei näinud poiss selle kaevu juures enam midagi halba.

Kustas Weidendammi suust.

75. Vankritäis lapsi jõkke.

T. Wiedemann Kose kihelkonnast.

Ilus naisterahvas sõitnud kord hobuse ja vankriga mööda jõe äärt.

Lapsed mänginud jõe äärel. Naisterahvas kohe lapsi meelitama: „Tulge minu vankrisse sõitma!“

Lapsed rumalad läinud. Vanker saanud lapsi üsna täis. Naine hakanud sõitma; sõitnud kõige lastega jõe põhja.

See oli näkk, kes lapsed sedaviisi ära uputas.

76. Kari poissa.

A. Seemann Palmsist.

Kord olnud jällegi teomehed Loobu mõisa aasal heinal; oldud parajasti jõe kaldal niitmas, kui korraga kari poisikesi jõest välja tulnud ja kaldal tantsima hakanud. Teomehed läinud vaatama, mis poisikesed need on. Poisid kadunud aga kohe vette; sellest näinud heinalised, et see oli näkk.

G. Esvaldeni suust.

77. Pime näkk.

J. P. Sõggel Paistu-Kaarlist.

Rahvas rääkis kord, et suure jõe näkk pimedaks jäänud. Nähtud teist mitu korda, aga ei ole teine katsunudki midagi paha teha.

Inimesed jäänud sellepärast õige hooletuks. Ei kartnud ise järve ääres käia ega lapsi järve äärde lasta.

Ühel päeval kõndinud kaks last jälle selle jõe ääres. Korraga tulnud näkk jõest välja, viinud mõlemad lapsed jõe äärde.

Mine usu nüüd veel, et näkk pimedaks jäänud! Sest saadik ei uskunud rahvas ka pimedat näkki enam.

78. Uputatud lapsed.

J. A. Weltmann Kõost.

Ennevanasti olnud ühel ilusal päeval Aasu talu karjane loomadega lõunal. Pererahvas olnud kõik Parika järve ääres heinamaal.

Koju tulles läinud karjane kohe kahe väiksema lapsega Parika järve suplema. Nad olid ennegi seal alati suplemas käinud.

Korruga kuulnud heinalised laste kisenamist järvest.

Peremees ütelnud: „Jumal teab, mis neil lastel seal ometi viga peaks olema, et nad järve ääres nii kisenavad!“

Peremehe ôde vastanud: „Mis neil siis viga on! Eks nad kisenada täna niisama nagu igapäev!“

Peremees jäänud rahule. Ei aimanud mingisugust õnnetust. Pealegi vaikis pea laste hää. l.

Perenaine hakanud seni kodus karjast taga otsima. Tahtnud, et karjane sööks ja siis loomadega välja läheks. Ei karjast ega lapsi näha.

Perenaine läinud viimaks heinaliste juurde otsima.

Peremehele tulnud laste kisenamine meelde. Mindud järve äärde lapsi otsima. Leitud kõik kolm järvest, kuid kõik kolm surnult. Surnukehad ujunud vee peal nagu puuhalud.

Vesi ei olnud uppumiskohal sugugi sügavam kui arvata poolteist jalga. Lapsi veest välja võttes leiti igal lapsel südame kohal sinine märk. Näkk olla sest kohast neil hinge seest välja imenud.

Mihkel Lutsu suust.

79. Tantsijad näkid.

O. Schantz Pootsist.

Mees uppunud korra ära. Naine jäänud leseks.

Kord kõndinud naine just sel kohal jõe ääres, kuhu mees ära uppunud.

Korruga näinud naine vee peal mitut kena neidu. Igal neiu l olnud peiu käe all. Tantsinud peiuga vee peal.

Naine jäänud seda imelugu vaatama. Korruga näinud: ta endine mees ühe neiu käe all. Mees mängib neiuiga lustimängu.

Naine kohkunud seda nähes nii ära, et kivile maha langenud. Hüüdnud kivi ääres meelt heites: „Minu armas mees, ennäe, kus sina oled! Mina, mina vaene pean viletsuses elama!“

Kohe tõstnud neiud pead püsti ja vulks! kadunud terve seltskond vee pealt vette.

Vee peal tantsijad neiud olnud näkineiud ja peiud nende käe all need mehed, keda nad ära uputanud.

80. Näkk tantsimas.

A. Kivi Hõbedalt.

Ühel õhtul kogunenud ühe küla noorrahvas jõe ligidale tantsima.

Tantsinud, et küll saanud.

Korraga ilmunud teiste tantsijate sekka üks vôiõras neiu. See olnud kõige kangem tantsima. Ühtelugu tantsinud ta ühe neiuga. Läänud tantsides üsna jõe ligidale. Jõe kaldal kadunud mõlemad neiud vette.

Siis vast saanud teised tantsijad aru, et see vôiõras neiu jöenäkk olnud ja teise neiu, kellega ta ühtelugu tantsinud, omale saagiks veteilma viinud.

81. Kuldkarikas.

H. Karu Palamuselt.

Kärtu saar on Kuremaa mõisa aia taga tiigis. See tiik on kaunis sügava, jämeda põhjaga. Kogrikalad elutsevad selles tiigis.

Vanajutt räägib järgmiselt: Keegi naine läinud tiigile pesu loputama. Särk, mis naisel laulatuse ajal kirikus seljas olevat olnud, olnud pesus just esimene riie tiigis loputada. Särk libisenud naisel käest lahti — tiiki. Särki kepikesega tiigi kalda poole tõmmates, et siis käega ära saaks võtta, näinud naine läbi vee tiigi põhjas kuldkarika (jooginõu) paistvat. Jätanud särki välja võtmata tiiki vee sisse. Hakanud

kuldkarikat vaatama ja aru pidama, kuidas seda põhjast kätte võiks saada.

Läinud, toonud redeli, lasknud tiiki, võtnud ruttu riided seljast maha ja astunud pulk-pulgalt redelit mööda alla tiigi põhja poole. Juba olnud karikas jala all tunda. Redeli viimsel pulgal istudes ja kätega kahelt poolt redeli peeltest kinni hoides tõstnud ta mõlemaid jalgu kokku pigistades kuldkarika jalgade vahel juba nii kõrgele üles, et käega karika servalt kinni tahtnud võtta, aga redel hakanud naisega tükis tiigi põhja vajuma. Kuldkarikas libisenud naisel jalge vahelt ja langenud tiigi põhja tagasi.

Parajasti juhtunud tiigi äärde tulema naise ämm (mehe ema); see aidanud naise uppumissurmast tiigi kaldale välja. Riidesse pannes rääkinud naine ämmale lugu, mispärast redeliga tiiki läinud.

Ämm hakanud naise särki tiigist välja võtma. Käega särgist kinni võttes öelnud: „Vaata, Kärt, see ei ole ju sinu särk; näed, et on verine ja toores lehma nahk! Oh sa Jumalukene, särki pole kuskil!“

See verine, toores lehma nahk vajunud tiigi kaldalt sulpsatades äkki tiiki ja vajunud silmapilk tiigi põhja, kuhu see naiste silmade eest kadunudki.

Naise särk olnud teisel pool tiigivees, kust naine särgi viimaks kätte saanud.

Sellest ajast ei lähe enam ükski naine sinna tiigile pesu loputama. Sest vana kuri olevatki vesise ja toore loomanahana ise olnud, kes naist tahtnud kuldkarikat tiigist kätte püüdma meelitada, et siis saagihimulist hinge ära uputada. Sellest ajast tänaseni kannab tiik Kärtu saare nime.

J. Lausson PalamuseIt.

82. Kuldsõrmus.

E. Kaasik Kuusalust.

Kord olnud näkk rannal kivi otsas külast eemal, ühe metsa-äärse koha peal. Keegi tüdruk läinud sealt mööda,

näinud näkki kivi otsas istuvat; tüdruk pole näkki kartnud, läinud näki juurde. Näkk annud talle kuldsõrmuse ja käskinud tüdrukut seda sõrmust alal hoida ja kui tal midagi tarvis peaks olema, siis tulgu ta, hüpaku kartmata siia kiviäärde merde (seal pole sügav vesi olnudki, ulatanud vaevalt rinnuni).

Tüdruk võtnud sõrmuse vastu ja läinud koju. Tal olnud ema juba ammust ajast haige; mõni päev hiljemini surnud tüdruku ema ära. Kui ema hauda pandud, visanud tüdruk meelt heites sõrmuse hauda.

Olnud ema maetud, läinud tüdruk näkki vaatama. Näkki pole kivi otsas olnud; ta hüpanud merde ja natukese aja pärast kerkinud surnukeha seal kohal veepinnale.

Rahvas arvas, et kui tal sõrmus alles oleks olnud, siis ta oleks võinud seal küll eluga käia, aga et ta sõrmuse hauda viskas ja ilma sõrmuseta sinna läks, sellepärast tapnud näkk ta ära.

83. Hôbesõrmus.

J. Prooses Lääne-Nigulast.

Vanal ajal läinud möldri naine jõest vett tooma. Jõe ääres näinud ta, et jõe kaldal seisnud väga ilus hôbesõrmus.

Naine võtnud selle hôbesõrmuse üles ja pistnud tasku.

Jõe äärest tagasi tulles tunneb naine, et sõrmus taskus hirmus raskeks läinud. Siiski suutnud ta sõrmuse hädavaevalt koju tuppa kanda.

Kodus küdenud parajasti leivaahi. Kohe visanud naine sõrmuse ahju.

Niipea kui sõrmus ahju oli visatud, ajas ta kõik söed ahjust ära mööda toa põrandat laiali, nii et hädavaevalt sai maja põlemise eest kaitsta.

Naine sai aru kätte, et sõrmus üks jõevaim oli sõrmuse näol.

84. Sôrmus mehe uputaja.

H. Rebane Kuusalust.

Kord läinud mees sohu. Näinud ühe lauka ääres ilusa kuldsôrmuse.

Mees võtnud sôrmuse, pistnud sôrme. Sedamaid tõmmanud näkk aga mehe laukasse.

Üks karjane näinud seda lugu eemalt. See karjane jooksnud teistele kuulutama.

Teised tulnud lauka juurde uppunud meest otsima.

Suure otsimise peale leitud mees lauka põhjast, kõva vaia külge kinni seotud. Ei enam hinge tossugi sees.

Näkk oli mehe ära kägistanud.

85. Noormees uuri püüdmas.

H. Lell Riiaast.

Heinaajal läinud noormees jôkke ujuma. Selge vee sees näinud ta kulduuri. Noormehel olnud himu seda kätte saada. Läinud sügavamasse, kus uur olnud, võtnud uuri pihku; aga sel silmapilgul tõmmanud uur ta jõe põhja. Poiss uppunud ära.

Inimesed, kes pärast vaatama tulnud, saanud aru, et see näkk olnud.

86. Ujuja surm.

J. Ekemann Tapalt.

Üks mees vedanud kord kihla, et ta kõrtsi eest järvest üle ujub. Ta olnud hea ujuja.

Mees pannud piibu suitsema, hakanud ujuma. Saanud õnnelikult üle järve teisele kaldale.

Et pehmet äärt mööda raske olnud tagasi tulla, ujunud mees tuldud teed tagasi. Olnud veel mõni samm kaldast eemal, kui põhja vajunud.

Tõmmatud küll silmapilk välja, aga mis surnud, see surnud.

Peale seda kuulnud ses järves seal kohal, kuhu mees ära uppunud, õhtuti arusaamata sõnu ja nähtud halli habemega meest ujuvat.

Varsti selle järele uppunud sinna kohta kaks meest ära. Kui mehed järvest välja võetud, tulnud ühel mehel suur konn suust välja ja läinud sulpsatades järve.

Kord pidanud üks poisikene sinnasamma kohta ära uppuma. Saanud veel Jumala nime nimetada ja pääsnud sedaviisi järvest välja.

Vahel nähtud järvel tuliseid kerasid, mis nagu suurtüki kuulid lennanud. Äkisti kadunud nad aga ära.

M. Kleinmanni suust.

87. Kaks ujumat.

J. Reitvelt Veelt.

Kord läinud kaks meest kihlveo pärast jõest üle ujuma.

Teine oli targem, tõmmanud enesele kolm paari kabjuseid jalga. Teine jälle läinud üsna paljalt ujuma.

Kui see, kes ilma ujunud, kesk jõge saanud, tõmmanud näkk ta vee alla.

Ka teine, kel kabjused jalas, sattus näki küüsi. Tükk maad kaldast eemal tõmmati tal esimene paar kabjuseid jalast ära. Kesk jõge tõmmati teine paar. Kui ta teisele poole äärde üsna kalda ligi jõudis, tõmmati kolmas paar ära.

Mees jõudis ometi õnnelikult teisele kaldale.

88. Näkk meest järve kiskumas.

H. Lell Riiast.

Kaks meest läinud järve ujuma. Korraga kisendanud teine mees teist appi. Teine läinud kohe appi ja näinud, kuidas appihüüdjä hakanud vajuma. Mees võtnud uppuja käest kinni ja hakanud teda välja kiskuma, aga see olnud nii raske, et ka päästjat alla tahtnud vedada.

Õnneks tulnud veel kolmas mees appi; siis päästnud nad uppuja surmast.

Mees rääkinud, et keegi teda jalgupidi kangesti alla kiskunud. Mehe jala peal olnud sõrmeasemed tunda.

89. Näkk ja heinavargad.

Jaani Rootslane Võnnust.

Ka Kavastu mõisa kohal Emajões olnud ennevanasti näkkisid näha.

Kord läinud moonamehe poeg ja tütar suvistepüha ööl jõe äärde heinu varastama, mida nad sirbiga lõiganud.

Olnud kotid pea täis, näinud poiss, et nagu õlekubu olnud jõe kalda peal. Ütelnud õele: „Vaata, peremees on hirmutuseks siia õlekoo jätnud. Kas tead, mis ma teen. Minul on tuleriistad ligi võetud; lähen ja pistan ta õige põlema!“

Õde keelanud küll venda, aga see pole kuulnud, lõõnud taela tulerauaga põlema ja hakanud õlekubu süütama. Süüdanud, süüdanud, aga kubu pole tuld võtnud; viimati tüdinud poiss ära ja ütelnud: „Mis kuradi õled need õieti on, kui ei põle, või on näkk ennast õige õlekimbuks muutnud!“

Vaevalt saanud poiss sõnad lõpetada, kui õlekoost korraga naisterahvas saanud. Annud poisile hea plaksu mööda nägu; jooksnud siis tüdruku juurde, haaranud sellel vööst kinni ja tahtnud tüdruku enesega jõkke tõmmata, aga vöö läinud kangest tõmbamisest katki ja nii pääsnud tüdruk uppumisest. Aga tõmbaja ise hüpanud paukudes jõkke ja kadunud lainetesse.

Nüüd märganud vargad, et see keegi muu ei olnud kui näkk. Nad pole sest saadik enam millalgi vargile läinud.

Eduard Rootslase suust.

90. Ema, tule koju!

J. Keller Pillistverest.

Triigi môisa soo tiigist kuulnud mônda korda lapse nutuhäält. Laps hüüdnud: „Ema, tule koju! Ema, tule koju!“

Küla sepp läinud sinna linu likku viima. Pannud koormad pealt ära. Ütelnud siis poisile: „Mina lähen ujuma!“

Vaevalt saanud sisse, kui juba karjuma hakanud: „Tule appi, tule appi! Mind kistakse jalgupidi vee alla!“

Poiss läinud ruttu appi. Saanud vette, kistud tedagi vee alla. Sepp ja poiss uppunud mõlemad ära.

Välja tõmmates leitud sepa jalad täiesti sirgeks venitatud. Sest saadik ei julgenud keegi sinna enam ujuma minna.

91. Linade likkupaniija.

J. Prooses Orust.

Üks peremees läinud jõe äärde vaatama, kas on nii sügavat vett leida, et võib linu likku panna.

Jõe ääres näeb mees: ilus tüdruk käib seal, punane rätik kaelas.

Mees küsima: „Sa käid siin, kas sa ei ole nii sügavat kohta näinud, kuhu linu likku panna?“

Tüdruk pole vastanud midagi. Kadunud korraga ära. Mees ei näinud sugugi, kuhu ta silma eest jäi.

Kodu rääkinud mees oma nägemist teistele.

Teisel päeval läinud mees linu jökke viima. Uppunud ära.

Nüüd teadsid kõik, et nähtud tüdruk keegi muu ei olnud kui näkk.

92. Näki nägemised.

J. Tihkan Nõlvalt.

Kord kuulnud Käära metsavaht õuest väikese lapse nutuhäält. Metsavaht läinud õue vaatama, aga ei õues näha midagi. Nutuhääl kuuldunud jõe äärest. Läinud jõe äärde vaatama. Kõik vagusi, ei nuttu kuskil.

Korraga näinud metsavaht: teisel pool jõge lepapõõsa ääres istunud laps üsna ihualasti. Laps pole näinud metsavahti.

Metsavaht vaadanud natukese aega last ja hüüdnud siis ise: „Tule Jumal appi, kes selle väikese lapse siia toonud!“

Niipea kui metsavaht Jumala nime nimetanud, kadunud laps vette nagu tina tuhka.

Kord paistnud päike ja vihma sadanud. Metsavahi naine läinud välja, näinud: noor neitsi istunud kesk jõge ja sugenud juukseid kuldkammiga.

Teinekord läinud sinna kohta noor naisterahvas ujuma. Aga niipea kui vette astunud, vajunud kohe põhja, uppunud ära.

Pärast seda pole seal keegi enam nägemist näinud. Uppumiskohta kutsutakse praegu veel neitsihauaks.

Sest hauast pool versta maad jõge mööda ülemale, Paka ja Katla pere vahe kohas, on keset jõge väike saar. Selle saare juurest leitud enne mitmeid asju. Need asjad kadunud pärast aga kõik jälle ära.

Kord läinud keegi sinna kalu püüdma. Kalapüüdja kuulnud laulmishäält. Läinud vaatama, kes laulab. Laulmine jäänud vait, ainult vee solinat kuuldud veel. Mees läinud kohe hirmuga oma teed.

Teinekord kuulnud mees jälle laulmist. Läinud vaatama, näinud: noor neitsi istunud saarel ja mänginud kannelt. Mees läinud koju, rääkinud lugu teistele. Teised läinud ka vaatama, aga ei näinud midagi.

Ainult jaani-laupäeva ööse nähtud seda neitsit. Kes kord seda neitsit näinud, olnud pärast nagu meelest ära. Ei maitsnud enam söök ega jook. Kui aega saanud, läinud ikka sinna saarele. Kes sinna läinud, see sinna jäänud.

Praegu ei ole enam kandlemängijat näkineitsit seal jões, sest et seal nüüd palju haugisid on.

Seda saart hüütakse praegu veel neitsisaareks.

93. Vähilise uppumine.

D. Pruhl Metsikust.

Loobu jõkke läinud kord kaks naist vähile. Näinud, et üks naisterahvas sügavas kohas vee peal olnud, ise üsna valges riides. Pole võõrast paremini tähele pannud, arvanud selle vähilise olevat.

Nad püüdsid ööse tõrvakse valgel vähki.

Korraga uppunud teine naine ära, üsna kalda äärde. Seal ei ole rohkem vett olnud kui aga natuke üle põlve.

Sest saadud siis selgesti aru, et see oli näki töö.

94. Kollane näkk.

M. Rekkaro Raplast.

Kevadel suurte vete ajal ajanud mehed jõge mööda palgiparvesid, ise olnud püsti parve peal. Mehed naljatanud ja käratsenud isekeskis ning pole tähelegi pannud, milal tundmatu mees nende juurde ilmunud. Mees istunud uues kollases paadis ja sõudnud üsna ühe noormehe palgi-parve kõrvale, hakanud noormeest oma paati kutsuma: „Tule, istu minu paati, ajame siin juttu ühest ning teisest, aeg läheb ennem mööda; eks su palgid lähe ise edasi.“

Mehel tulnud viimaks mõte minnagi teise paati; visanud tuura parve peale ja hakanud paati astuma. Äkitselt aga kadunud paat ja kõik . . . ning mees kadunud jõe lainesse. Hakatud küll ruttu otsima, leitud ka varsti üles, kuid olnud juba surnud.

Seda teinud kõik näkk oma kollase paadiga.

95. Näki ristitütar.

J. Laarmann Suure-Kõpust.

Ühes peres olnud tüdruk, Liisu nimi. Perenaine käskinud tüdruku kuuvalgel õhtul kaevule minna vett tooma.

Tüdruk läinud. Näinud: valges riides naisterahvas istub kaevu salve peal. Ehmunud nii ära, et pidanud tagasi pööрма. Mõtelnud ise: ilma veeta ei tohi tagasi minna. Muud kui südisti edasi.

See tüdruk olnud raskejalgne. Valges riides naisterahvas ütelnud tüdrukule: „Mina olen näkk! Kui sul aeg kätte jõuab, et varrusid pead, siis kutsu mind vaderiks!“

Tüdruk ehmunud ära, et see kõik ära teab. Ei julgenud midagi vastu rääkida, lubanud kutsuda.

Selle peale ütelnud näkk: „Et sa temale minu nime paned! Minu nimi on Mikkmuur. Kui sul mind tarvis, koputa kaevukonksuga vastu salvi, siis olen kohe saadaval!“

Tüdrukul ei tulnud näkki enne meeldegi kui just lapse ristimisel. Mõtelnud: kutsun peale, ega teine kaugel ole!

Koputanud. Näkk noore neiu näol kohe platsis. Pärast ristimist annud näkk kaks karpitüdruku kätte. Ütelnud ise: „Seda teist karpitüdruku võid pruukida, aga teist ei võid sa enne lahti teha kui just pulma ajal, kui tütar mehele saab. Ja kui su tütrele jälle tütar on, siis peab temale jälle minu nimi pandama. Saab ta seitseteistkümmend aastat vanaks, peab ta siia kaevule tulema mind teretama!“

Selle peale kadunud näkk ära.

Liisu tütar kasvanud suureks. Söögimuret ei olnud. Karbist võinud süüa niipalju kui tahetud. Otsa ei lõppenud toit sealt iialgi.

Liisu tütar saanud noorelt mehele. Siis tehtud teine karp lahti. Oh seda lusti ja rõõmu! Kõiksugu pillimehed tulnud välja ja mänginud imeilusaid lugusid. Pikad lauad olnud kõige paremaid roogasid täis.

Paar aastat peale pulma saanud noorpaar tütre. Sellele pandud näki soovi peale seesama nimi, mis emal. Laps kasvanud jõudsasti üles.

Saanud 17-aastaseks. Ema võtnud ta käe kõrvale, viinud kaevu äärde näkki teretama.

Näkk tulnud. Niipea kui tüdruk näkile käe teretuseks annud, kadunud näkk tüdrukuga seltsis kaevu.

Küll nutnud ja kaevanud ema, aga mis ära, see ära.

Õhtul magama jäädes näinud aga vanemad: tütar tulnud uksest sisse ja hakanud kõnelema: „Miks teie ilmaeagu nii kurvad olete! Mina olen näkkide juures. Seal on hea elada!“

Rääkinud veel mõned sõnad ja kadunud siis ära.

Tõnis Pihlaka suust.

96. Sarviline sai näkk.

J. Prooses Orust.

Üks mees läinud Riguldi jõest linu leost ära tooma.

Saanud jõe äärde, näinud: sarviline sai maas.

Mees mõtleb: „Ega seda või siia jätta. Tarvis ära võtta.“

Mees võttis saia ära. Aga oh seda imet! Sai hakkas suure väega meest jõkke kiskuma. Enne kui mees veel aru sai, sattus ta jõkke. Jões uputas näkk teise kohe ära.

Sarviline sai see näkk oligi.

97. Pruut näkiks.

A. Kuldsaar Sõrvest.

Kuresaare linna ligidal Suuresilla all põhja pool küljes on sügav auk. Sealt vähe hommiku poole seisab üks punane raudkivi, mis vee seest vähe väljas on. Ennevanasti sõitnud sealt nõrga jää ajal üks peig oma pruudiga üle.

Korrage läinud jää katki ja hobune vajunud sisse. Peig ja pruut hakanud hobust välja aitama, aga õnnetuseks jäänud pruut hobuse jalgade alla ning see tampinud ta jää alla. Nõnda uppunud siis pruut ühes hobusega, ainult peig pääsnud veel ära.

Sest ajast saadik näinud teekäijad alati selle kivi otsas noort neiut, kord pead kammimas, kord pesemas ja muud säärast tegu tegemas. Kord juhtunud sealtkaudu ka tuntud peigmees mööda minema. Talle tulnud mineviku kurb õnnetus mõttesse. Ta vaadanud alla vetevoogudesse ning tuletanud oma endist armukest meelde. Korrage ilmunud kivi otsa see, kellest mees mõtelnud, imeiluduses ja hakanud kivi otsas laulma ning kannelt mängima. Laulnud ja mänginud nii nõiduvalt, et mees kohe alla oli läinud ning oma endise pruudi kaela langenud ja temaga ühes kivi kõrvale veesügavusse kadunud.

Sest ajast saadik kadunud ka noor neiu kivi otsast istumast; keegi pole teda enam seal näinud.

98. Petis veteneiu ehk näkk.

O. Schantz Pootsist.

Ennemuiste istunud noormees jõe kaldal, lasknud õnge kala püüdmiseks vette ja hakanud laulviisi veeretama. Vaadanud ise sulisevaid veelaineid ja olnud lustilises tujus.

Korrage aga keerleb vesi ja jõe põhjast tõuseb kena neiu noormehe ette. Ilusa häälega ja lausa suuga laulab neiu ja mõistab noormehele süüd, miks tema petta kalakesi vete-ema sülest surmale. Vee sees olla rõõmus ja lustiline elu, aga maailma peal olla vilets elu. Viimaks hakkab näkineiu noormeest alla vette meelitama. Kiidab oma kuldset elu ja kaunist põlve.

Noormees kuulab neiu juttu vagusalt pealt. Ilus lauluheli murrab ta südame ära. Ta meel läheb rahutuks. Noormees võtab nõuks alla vette hüpata. Lained löövad vastu

kallast ja näkikene laulab oma meelitavat laulu kullase häälega edasi. Laulab kuni noormees enese vette kukutab ja lained kohisedes üle ta pea löövad. Siis jääb kõik vaikseks, nagu ei oleks midagi sündinud. Ei ole näkineiu laulu enam kuulda ega noormehe hädahüüdeid.

Nad on mõlemad all veteriigis vete-ema juures kuldsel pidul . . .

99. Näki hüüdmine.

A. Wieckberg Mikklist.

Kevadene aeg olnud käes. Märtsikuu algul tulnud äkiline sula ja sünnitanud jõe jää peale hulga vett. Kaks Vigala meest, isa ja poeg, tahtnud teise külasse sõita; tulnud jõe äärde ja näinud aga alles siis, et jões jää peal palju vett olnud. Seda nähes pole nad otsekohe sisse sõita julgenud, vaid keeranud lähedal seisva vesiveski juurde. Seal jätnud isa poja õue hobust kinni pidama ja ise läinud veskisse möldri käest küsima, kas on veel võimalik üle jõe saada.

Vähe aja pärast ütelnud poiss äkisti möldri sulase vastu, kes hobustetalli juurest vaheajal sinna oli tulnud: „Kuule, juba isa käskis, ma pean üle jõe sõitma.“

„Mis sa tühja juttu ajad,“ ütelnud möldri sulane, „sinu isa on praegu alles veskis ega pole ta käskimist ka sugugi kuulda olnud.“

Mõne silmapilgu vaikimise ja kuulamise järele ütelnud poiss uuesti: „Kuule, kuule, isa hüüab mind tõesti, ma pean ruttu sõitma.“ Seda üteldes tõmmanud ohjad pihku, ja varem kui möldri sulane oleks teda keelata jõudnud, olnud ta juba jões. Jõel pole aga sugugi sügav vesi olnud, pole hobuse kõhu allagi ulatanud, tulnud ainult vaevalt üle ree. Aga nagu nägemata käega tõugatud poiss ree pealt vette, kuhu ta kadunud.

Sel silmapilgul tulnud ka poisi isa veskist välja ja lugu nähes tõtanud ta ilma viibimata pojale appi. Kohale jõudes

aga kistud ka tema nagu imeväega jalge pealt maha; ta saanud kord veel appi hüüda, siis langenud ta pikali vette ega ole enam üles tõusnud.

Et vesi kuigi sügav pole olnud, tulnud hobune solkides veest välja kaldale tagasi; mehed aga leitud teisel hommi- kul, kui vesi jää pealt ära jooksnud, jää pealt lobja seest surnult.

Vist oli näkk poisi kõrvad ja oma hääle ära moonutanud ja poissi nõnda vette avatelenud ning õnnetuse sünnitanud.

100. Kuidas näkk poisi järve viinud.

Hans Keller Pelistverest.

Vanematel kadunud nende ainuke poeg ära. Nad ot- sinud küll, aga ei leidnud kuskilt üles.

Viimaks tuli teise pere poiss ja rääkis, et näkk nende poja ära viinud.

Poiss käinud alati järve ääres näkineiu laulu kuulamas. Laul olnud ilus, tahtnud südant sulatada.

Viimaks tulnud näkk järvest välja, hakanud kuulaja poisi ümbert kinni ja viinud vette. Sinna kadunud mõ- lemad.

Teise pere poiss näinud seda juhtunist eemalt pealt. Sest saadik ei laula näkineiu enam seal järve peal.

101. Kuidas näkki püssiga lasti.

J. Keller Kroonlinnast.

Pedja jõe ääres käinud kord metsavaht. Leidnud hõbesilmadega piibu jõe äärest maast. Pistnud piibu põue, läinud edasi. Leidnud kuldsõrmuse. Pistnud sellegi tasku. Ütelnud ise: „Kui ma iga päev nii palju piipa ja sõrmuseid oleksin leidnud, siis oleks mul neid juba küllalt!“

Läinud koju. Kodu võtnud piibu põuest välja. Ei piipu kuskil, piibu asemel uss. Võtab sõrmuse välja. Sõrmusest angerjas saanud. Mehe süda hirmu täis. Katsub, kuidas neist lahti pääseb.

Läheb teisel õhtul püssiga metsa. Näeb Pedja jõe peal nõdral paju oksal ühe neiu ennast kiigutavat. Mees vaatab, kus neiu lootsik. Ei lootsikut kuskil.

Varsti hakkas neiu laulma. Nüüd sai mees aru, et see neiu on näkk. Võttis hõberaha, pani püssikuuliks. Laskis neiu. Pauk käinud, neiu kadunud jõkke. Ise kiljatanud veel: „Uh! Pedja, mu noorem poeg! Ei mu lapselapse jalg pea enam Rääsvere maa peale saama!“

Sest saadik ei nähtud seda näkki enam seal.

J. Maasi suust.

102. Kuidas näkki nõelaga lasti.

J. Tihkan Nõlvalt, Vigala kih.

Kord läinud mõisa härjamees Nõlva jõe äärde. Näinud: valge vasikas jooksnud kaldalt jõkke, kadunud vee alla. Mees vaadanud, oodanud, kas vasikas tuleb nähtavale, aga ei tulnud.

Mees läinud mõisa, rääkinud lugu teistele. Need arvanud, et see mõisa vasikas olnud. Mõisa vasikad loetud ära, kõik alles. Teised naernud, et härjamees valetanud.

Teinekord näinud mõisa kubjas just sellesama koha peal, kus härjamees vasika näinud, hobusevarsa. Kubjas tahtnud varssa kinni püüda. Vars jooksnud jõkke.

Mölder kuulnud sealt jõest mitmesuguste loomade hääli, aga vaatama minnes ei näinud midagi.

Ka möldri sulane juhtunud kord varssa nägema. Varss tulnud just jõe kaldale. Sulane võtnud püssi, pannud kolmekandilise pastlanõela püssi ja lasknud varssa.

Käinud pauk. Kuuldud valju karjumist ja pärast nähtud veel sinist suitsu. Sest saadik ei näinud seal keegi enam näkki.

Enne seda uputanud näkk sinna alati inimesi ja loomi ära. Seda kohta kutsutakse praegu veel Ruunahauaks ehk Ruunaaugu-hauaks.

103. Näki peksmine.

J. Vaine Tarvastust.

Tartumaal Uderna jaama lähedal on üks väike umbjärv. Seal elanud enne näkk sees. Kiskunud kõik inimesed, kes järve ujuma läksid, vee alla.

Kord tulnud üks reisisell sinna suplema. Jaamapoiss, kes parajasti järvel hobuseid jootis, hoiatanud: „Ära mine: siit ei tule keegi eluga tagasi, siin elab kuri näkk sees.“

Reisisell vastu: „Mis ta tühi mulle saab teha.“ Läänudki vette. Ujunud veele risti peale, s. o. esmalt risti, pärast pikuti järvest üle. Selle järele lasknud ta enese järve keskpaiga kohal vee alla. Tüki aja pärast tulnud sell üht väikest poisikest harjapidi kinni hoides jälle peale vee. Ujunud poisikesega kaldale. Hakanud teda seal õige mehiselt vemmeldama.

Pekstes lugenud ise ühteviisi: „Üks ja üks. Üks ja üks.“

Veealune palunud: „Ütle vahel ka üks ja kaks.“

Peksja vastu: „Ega ma kaht näkki järvest välja ei toonud, ma tõin ühe ainsa.“ Ladunud aga kepiga poisikesele mööda selga ning kärkinud: „Miks sa kurja tegid, miks sa kurja tegid! Siia järve sa enam ei tohi minna.“

Näkk küsima: „Kuhu ma siis pean minema?“

Reisisell vastu: „Kasi Kikerpera sohu.“ Lasknud siis poisikesel lahti, kes kohe ära kadunud.

Sest saadik ei juhtunud seal järves inimestele näki läbi enam õnnetust.

Jaan Pihapi suust.

104. Jõe valitseja kuldne kuningas.

J. Kangur Jäärjast.

Näkk ajanud kord karjas lapsi taga. Kari olnud jõe kaldal söömas.

Lapsed jooksnud kisendades koju. Isa küsinud laste käest: „Mis viga?“

Lapsed vastu: „Näkk ajas meid taga. Lubas ära uputada, kui veel karjaga jõe kaldale läheme!“

Isa olnud ühtlasi sepp. Ütelnud poistele: „Võtke see raudkang, lähme sepikotta, teeme punaseks! Lähme siis karja juurde vaatama, mis lugu seal on!“

Läinud vaatama. Näinud: näkk ajanud kõik loomad aasalt ära metsa. Näkk ise hüpanud ühe looma seljast teise selga ja ütelnud:

„Mina jõe valitseja,
Küla karja talitseja,
Jõe kuldne kuningas,
Inimeste hirmutaja!
Kuub mul seljas kullasta
Helmed kaelas hõbedasta,
Juuksed peas mul rohelised,
Silmad mul kui sinililled!“

Seda kuuldes karanud sepp põõsa takka oma poistega välja ja löönud näkki tulise rauaga.

Näkk hüpanud nagu tuul karja seast ära. Karanud suure hooga vette. Ise ütelnud veel kord:

„Mina jõe kuningas!“

Peremees visanud näkile raudkangiga järele. Kang jäänud jökke püsti. Näkk sulpsatanud vee põhja. Vesi ajanud pullikesi üles.

Peremees läinud koju, lapsed karja.

Sest saadik ei julgenud näkk enam karjalapsi tülitama tulla. Vaga ilmaga aga ajada näkk sest saadik jõeest ja järvest alati pullikesi üles ja näidata, et ta jõe kuningas on.

M. Kartau suust.

105. Kuidas näkk jõest välja toodi.

J. Vaine Tarvastust.

Viljandimaal elanud vanasti ühes väikeses jões õige kuri ja tige näkk. Kes selle jõe äärde juhtunud minema, selle ta vette kiskunud, olgu inimene, olgu elajas. Viimaks ei julgenud keegi mõistlik inimene enam selle jõe äärde minna.

Kord kuulnud üks täkuruunaja sest näkist räägitavat. See lubanud näki jõest välja päevavalgele tuua.

Korjanud rahva käest enesele hulga hõbesõrmuseid, pannud iga sõrme ja varba otsa kolm sõrmust ja läinud siis jõkke.

Jões vajunud kohe põhja. Tüki aja pärast tulnud aga näkiga jõest välja. Näkk olnud peaaegu põrsa taoline elukas.

Täkuruunaja piinanud näkki tüki aega kuival maal. Siis lasknud jälle jõkke tagasi minna.

Sest saadik ei puutunud selle jõe näkk enam inimeste külge, kes jões ujusid või üle jõe läksid.

Jaak Vaine suust.

106. Mehed näkkide lossis.

J. Reitvelt Veelt.

Ühe järve ääres suure kivi otsas nähtud väga ilusat neiut istumas ja laulmas. See laul meelitanud nagu nõidusevael ligemale. Keegi aga ei julgenud ligemale minna.

Kord läinud kaks meest sealt järve äärest mööda. Kuulnud laulu, läinud vaatama. Ligi saades näinud, et imeilus naisterahvas kivil istunud, kuldne kannel käes.

Kui mehed ligi saanud, pannud neiu kandle kivi otsa, ise aga kadunud vette.

Teine mees läinud kivi äärde, tahtnud kandle kivi otsast ära võtta. Sirutanud käe kandle järele välja. Sel sil-

mapilgul tulnud näkk vee peale ja tõmmanud mehe enese juurde vette.

Vette tõmmatud mees näinud enese äkisti kena jõe kaldal olevat. Neiu olnud väga lahke.

Mees kogunud viimast julgust. Küsinud, kuhu neiu ta viia.

Näkineiu vastanud: „Ära karda midagi. Ma viin su sinna, kus mu õdede kodupaik!“

Mehe kartus kadunud. Mees sammunud neiuiga edasi. Natukese aja pärast näinud mees enese ees järve, järve keskel saare peal kena klaasist lossi. Kõik olnud klaasist, ka korstnad.

Näkineiu astunud järve peale ja käinud nagu kõva maad mööda. Käskinud ka meest järele astuda. Mees ei julgenud esmalt. Viimaks läinud. Järve vesi olnud kõva. Mees käinud nagu klaaspõrandat mööda.

Saarele jõudes läinud nad lossi. Lossil oli klaasist müür ja klaasist väravad ümber. Väravad läksid iseenesest lahti. Pärast sisseastumist läksid väravad jälle iseenesest kinni.

Viimaks küsinud mees, kus õed olla.

Näkineiu vastanud, et nad välja läinud vahi peale. Varsti tulla nad koju, küll mees neid siis näha.

Rääkisid veel, kui kesk põrandast luuk lahti kerkis. Luugist tuli neiu noormehega sisse. Pärast seda veel üks ilus neiu, aga see olnud väga kurva näoga.

Õhtul hakanud kaks neiot ilusasti kannelt mängima. Kolmas, kurb neiu läinud jälle välja. Hommikul tulnud jälle tagasi, ikka kurva näoga. Õhtul läinud see kolmas jälle välja.

Teised kaks neiot kutsunud mehe saare peale käima. Järve randa jäänud neiad seisma. Järve vesi, mis nagu klaas olnud, teinud enesest luugi lahti. Neiad astunud sealt sisse, käskinud ka mehi järele tulla. Klaasist treppi mööda astunud mehed neitude järel ikka sügavamasse. Jõudnud viimaks järve põhja.

Seal näinud mehed palju kulda ja kalliskiva. Neiud ütelnud, et see kõik nende oma olla. Selle peale viinud neiud nad jälle tagasi saarele.

Seni oli kolmas neiu koju tulnud ja ühe mehe enesega ligi toonud. Nüüd olnud kolmaski neiu väga rõõmus.

Teisel päeval läinud neiud kolmekesi välja. Mehed jäänud koju. Mehed üksteiselt küsima, kuidas nad siia saanud.

Esimene seletanud oma lugu. Seda me juba teame.

Teine ütelnud: „Ma käisin jõe ääres, nägin seal ilusa vesilille jõe ääres. Virutasin käe selle järele. Sel silmapilgul tundsin, et mind jökke tõmmati. Kukkusin jökke. Sealt tõi see neiu mu siia!“

Kolmas rääkis: Tema läinud vette suplema. Tunnud korraga, et keegi ta käest kinni hakanud. Näinud: suur vähk hoiab ta käest kinni. Langenud jõe põhja. Üles är-gates näinud, et ilus neiu ta siia klaasist lossi toonud.

Õhtu eel tulnud neiud tagasi. Mehed olnud oma eluga väga rahul. Ei mõtelnudki enam oma kodu peale.

Viimaks võtnud mehed igaüks ühe neiu enesele naiseks. Pärast aga hakanud mehed maailma taga igatsema. Võtnud mere põhjast varandust niipalju kaasa kui suutnud ja tulnud siis näkineiuodega maa peale elama.

Maa pealgi elanud nad väga õnnelikku elu.

107. Mees näki majas.

J. Johannes Hiiust.

Putkaste valla Kolga küla karjamaal on väike järv, mida „Põhjatu auguks“ hüütakse. Vanarahva jutu järele ei pea sellel järvel põhja all olema.

Ükskord püüdnud mees paadiga järve peal kalu. Äkisti tõmmatud paat ümber ja mees vajunud vette. Kui ta põhja saanud, olnud seal valge maja. Mees läinud majasse. Toas olnud üks tüdruk ja vanaeit. Vanaeit olnud ahju ees

ja ärgutanud tuld ahjus, siis pannud raudora tulle ja ütelnud mehele: „Tule siia, ma teen sulle märgi juurde, et sa oled näki majas käinud.“

Vanaeit võtnud raudora ahjust, põletanud mehe kõrvalehest augu läbi ja ütelnud: „Mine, nüüd on sul märk juures.“

Mees tulnud uksest välja; äkisti tõstetud ta üles paati. Mees arvanud esiteks unenäo olevat, aga auk kõrvalehes näitab, et asi tõsi on.

Pärast seda on ka „näkingeitsit“ mitu korda järve peal pesemas nähtud.

108. Näkingeiu nutmas.

O. Schantz Pootsist.

Igal jaaniõhtul tulnud üks kena neiu kuni õlgadeni mereveest välja. Nutnud suure häälega ja palunud ennast päästma tulla.

Mitu meest hüpanud vette ilusat tüdrukut ära päästma. Saanud nad aga vette hüpanud, kadunud nad vette. Ainult mõne päeva pärast uhtnud lained noormeeste kehad kaldale.

Viimaks saanud igaüks aru, et kena neiu keegi muu ei ole kui näkk.

Rahvas arvanud, et veeneitsi noormeeste hinged enesele peigudeks võtnud, lained aga kehad kaldale toonud.

109. Nuttev näkk.

E. Kaasik Kuusalust.

Enne olnud Jägala jões näkk; teda nähtud enamasti nääriõöse; ta istunud jõe jää peal ja nutnud. Ka suvel olla teda vahel nähtud; siis istunud ta jões kivi otsas, hoidnud last süles ja nutnud. Nüüd enam ei olla teda millalgi näha.

110. Kuldkamm.

J. Rootslane Võnnust.

Üks näkk käinud ikka järvest väljas kivi peal istumas ja kuldkammiga pead sugemas.

Kord läinud üks noormees sinna järve äärde. Kuu paistnud taevast ja tähed säranud. Noormees istunud selle kivi ligidale maha, kus näkk istumas käinud.

Natukese aja pärast kohisenud vesi. Näkk tulnud veest välja. Istunud kivi otsa, hakanud pead sugema.

Noormees läinud tasakesi neiu poole. Näkk märganud seda, hüpanud vette. Kuldkammi jätnud aga sinna maha.

Noormees võtnud kammi: „Ma olen süüdlane, et neiu ära hirmutasin. Ma pean talle kammi tagasi andma!“

Visanud kammi lainetesse. Sedamaid olnud noormehe ees ilus tee näha.

Noormees mõtelnud: „Tarvis õige vaatama minna, kuhu see tee viib.“

Läinud teed mööda edasi, läinud järve, jäänud järve.

Juhan Rootslase suust V.-Kuustest.

111. Kuidas näkk paadi ümber lükkas.

O. Schantz Pootsist

Noormees kuulnud vanarahva suust, et näkineiu mere ääres elada ja harva veest väljas käia. Enamasti tulla ta jaaniõöse välja ja sugeda juukseid kuldkammiga.

Noormehel ei läinud see jutt enam meelest. Jõudnud jaaniõhtu kätte. Noormees varitsema. Istunud paati, sõitnud suure kivi taha vaatama. Oodanud seal näkineiu ilmumist.

Pärast päeva ilmunudki kuldjuustega kena neiu kivi otsa. Neiu laulnud ja sugenud ise juukseid kuldkammiga. Laul olnud nii ütlemata ilus, et noormees kõik ära unustanud. Sõudnud näkineiu poole.

Vaadanud vahet pidamata ta kuldjuukseid ja kuulanud ta imeilusat laulu.

Korraga aga tõuganud paat vastu kivi, läinud ümber. Noormees langenud vette, uppunud ära.

Arvatakse, et näkk noormehe igatsust tunnud, paadi ümber lükanud ja noormehe enese juurde vette tõmmanud.

112. Abi „Issa-meiest“.

J. Ekemann Tapalt.

Ühes järves olnud hirmus palju vesihaldjaid. Ôhtuti nähtud neid kaldal küll inimeste, küll loomade näol. Iga aasta uppunud sellesse järve üks inimene ära. Enne uppumist kohisenud ja lainetanud järve vesi kangesti. Peale uppumist jäänud aga vagaseks.

Korra kukkunud üks noormees järve. Haldjad kiskunud kohe vee alla. Mehel olnud aga arud selged. Katsunud ennast haldjate käest lahti rabelda. Ei saanud ometi.

Viimaks tulnud mehele hea nõu. Lugenud mõttes kolm korda „Issa-meiet“. Kohe kadunud haldjad ta kallalt.

Tüki aega mässanud mees ometi veel vee sees. Viimaks saanud suure vaevaga vee peale. Sealst pääsnud teiste abiga kaldale.

Selle peale ei uppunud sinna järve enam iga aasta inimesi. Mõned, kes vette kukkunud, on ka välja saanud. Siiski nõuda järv ikka veel ohvreid.

113. Tiiginäkk.

D. Pruhl Metsikust.

Halljala kirikust post-maanteed mööda Tallinna poole tultes arvata viis versta on Tõikvere kôrts. (Rahvas räägib, et enne on seal ka Tõikvere küla olnud. Praegu on seal Aaspere mõisa karjalaudad.)

Seal kõrtsi juures maantee ääres on väike tiik. Kui see tiik on kaevatud, ei ole vett sisse tulnud. Siis on näkile kolm hinge lubatud. Esimene, kes sellele näkile on hinge annud, olnud üks mees, kes ujuma läinud. Tiigist tulnud valge hobusevarss ja trampinud niikaua mehe peal, kui mees ära uppunud.

Nüüd on ammugi juba need kolm hinge täis, aga tiik olla praegugi ujujatele kardetav.

113. Emajõe näkid.

Jaan Rootslane Võnnust.

Ennemuiste olnud Emajões näkid, kes tihti, iseäranis laupäeva-ööseti näha olnud.

Kord läinud üks noormees paadiga laupäeva ööse üle jõe armukest vaatama. Saanud keset jõge, kui ta korraga teisel pool paati teise imeilusa neiu näinud lainetel kiigutavat ja ühes sõudvat.

Viimati teisele poole kaldale jõudes ütelnud teine: „Noormees, sinu armukene on vale, ta on praegu teise kaenlas. Tõtta, siis saad ise näha.“

Nüüd tõtanud see kiiresti armukese poole, aga see pole teda vastu võtnud, vaid ütelnud enese haige olevat, palunud teda teinekord tulla. Nüüd avanud peig ise ukse, vaadanud mõrsja kambrisse; seal olnud tema naaber-noormees, istunud armastades tema pruudi kõrval. Sõna lausumata hakanud nüüd peig koju tagasi minema. Seal tulnud jälle jõe näkid nähtavale. Nüüd ütelnud noormees: „Võtke ka mind eneste seltsi, aga tasuge minu valelikule armukesele kätte aasta pärast.“

Seda üteldes hüpanud ta vette ja näkineiu kadunud temaga ära.

Aasta läinud sellest ajast mööda. Juba olnud selle kadunud noormehe armukene teise naine. Olnud ka juba poeg-

laps teisel. Teinud ise oma mehega jõe kaldal heina, laps istunud heinasao kõrval. Korraga kôlanud hele hääl jõest: „Truuduseta inimene, täna tasutakse vale palka.“

Kõik sealolijad vaadanud sinnapoole, kust hääl tulnud, ja näinud, et näkk jõest välja tulnud ja lapse kaissu tõmmanud, siis ise jõkke hüpanud, nii mis vesi kõrgesse üles pritsinud. Jooksnud nüüd kõik kokku sinna, aga pole enam midagi nähtud, olnud kõige lapsega kadunud. Kuuldud küll veel nagu lapse nutuhäält, mida veel nüüdki mõnikord kuuldavate.

Kohta kutsutavat tänapäevani „Näkiniiduks“, sest et näkk lapse ära viinud.

Eduard Rootslase suust Võnnust.

115. Haldjas tüdrukute kallale kippumas.

J. Abreldal Kuusalust.

Tüdrukud läinud kord Hara saarele lehma lüpsma. Lehmad aetud ikka vähe kaugemalt madalast kohast merest läbi saarele, lüpsjad käinud paadiga otse.

Tüdrukud sõudnud ja rääkinud isekeskes naljajuttu.

Korraga hakanud üks mees nende järele tulema, ise poolest kehast saadik veest väljas, käed laiali, nagu tahaks paadisolijaid sülle võtta.

Tüdrukud ehmunud ära. Ühel julgemal tulnud haldjas meelde. Ruttu võtnud ühe asja paadi põhjast ja visanud mehele käte vahele. Sellega kadunud mees kohe vee alla.

116. Vesihaldjad uhked naisterahvad.

D. Pruhl Metsikust.

Korra istunud S a g a d i Haldja ranna Letepäras kaks uhkes riides naisterahvast tee ääres kivi otsas. Viimaks tõusnud sealt üles ja hakanud teed mööda Võrgi küla poole minema.

Võrgi küla juurest läheb oja merde. Naisterahvad said sinna oja äärde ja kadusid sinna nagu tina tuhka.

Siis oli teada, et need vesihaldjad olid. Kuhu nad muidu oleksid kadunud.

117. Perenaine jõehaldja sõber.

M. Saul Kilingist.

Kilingis Veske külas pidanud üks perenaine jõehaldjaga sõprust. Veske talu õues saarepuiestiku oja kaldale kivi otsa käinud haldjas, kuhu perenaine igal reede õhtul haldjaga rääkimas käinud. Haldjas olnud üks noormees (noormehe näol). Iga kord toonud perenaine, kui ta haldja juures käinud, hõberaha ja muid kalleid asju. Peremees olnud selle üle väga vihane, et ta haldjaga sõpruses elanud, ei lasknud teda viimaks oja äärde minna ja hävitanud selle kivi ära.

Seest saadik saanud alati reede õhtutel nagu väikese lapse nutu häält saarestikust ojast kuulda. Aegapidi kadunud nutuhääl ära.

118. Järvehaldja ja mehe sõprus.

J. Abreldal Kuusalust.

Kohala külas Vaga koha peal olnud peremees Vaga Jaan. See pidanud järvehaldjaga kokku elama. Üks väike männimetsa- tukk olnud järve kaldal, kus Jaan õhtutel haldja juures käinud, kes ennast ilusa tüdruku näol näidanud, muud kui külm olla olnud. Selle eest olnud Jaani võrgud igal hommikul kalu täis, nii et nõretanud, kuna teised keegi pole saanud kala sabagi näha. Jaan tüdinud sest kokkukäimisest viimaks ära ja pole enam pärast järve metsa ega järvele läinud.

Sest saadik kuulnud külarahvas igal õhtul järve pealt nagu väikese lapse nuttu, keda vitstega pekstakse. Kogu

selle sügise nutnud teine; kui pakasepoiss jääkorra üle järve tõmmanud, kadunud ka lapse nutt järvelt.

119. Kuidas näkid Viitna Suurest järvest ära kadunud.

A. Kivi Hõbedalt.

Viitna Suure järve¹⁾ Viitna poolsest otsast uitnud kord valge mees edasi-tagasi ja kiidelnud kangesti. Kütt juhtunud metsast välja tulema. Ennäe, see põmmutanud vaesekeesele pihta. Ah sa mu aeg, kui valge mees olnud kui enne järves, vaht läinud aga kadumiskoha peal laiali.

Järve põhjast kuuldunud veel hüüe: „Ärgu minu suguseltski siia tulgu!“

See valge mees olnud näkk. Püssilaeng teinud talle nii valu, et ta suguseltsigi hoiatas sinna asuma minemast.

Ja tõepoolest, keegi polla enam pärast seda seal ära uppunud, ehk seal küll suvel igal nädalal, vahest ka iga päev palju ujujaid käib.

120. Soome näkk.

A. Seemann Palmsist.

Kord olnud virulased Soomes kala püüdmas. Korraga tõusnud merest mees välja ja läinud metsa poole; mida kaugemale läinud, seda suuremaks saanud. Viimaks olnud metsa puude pikkune. Soome mees ütelnud, et kui näkk merest maale läheb, siis häid ilmu tulla.

1) Selle järve otsas on kaunis kõrge laug liivakallas. Kalda peal on väikene plats lagedat maad, kust pealt Suur-järv kogu oma ilu ja ehetege kõige kenam välja näeb.

121. Järve ilmutused.

J. Prooses Tornimäelt.

Koigi järve peal on alati üht ja teist ilmutust nähtud. Kord olid heinalised näinud, suur nelja hobuse tõld sõitnud vee peal, sealsamas kadunud ta jälle ära. Hommikuti kuulukse seal sagedasti kuke laulu vee sees.

Inimesed, kes lootsikuga seal peal sõidavad, näevad sagedasti majasid; ühed neist on valmis, teised käsil raiuda, mõnel katus ehitusel. Korra näinud ühed mehed oma silmaga, kuidas neli meest igaüks ühe nurga peal maja üles raiunud.

122. Näkijärv.

J. Kukrus Otepääst.

Otepää Paluperas vastu Arula piiri on mägi, teisel pool mäge soo, teisel pool järv. Soo kannab Näkisoo ja järv Kaanijärve nime. Vanasti hüütud aga kohti Näkijärveks ja Kaanisooks. Nimede vahetus tulnud seda viisi:

Näkijärves elanud väga tige näkk, kes ühtelugu inimesi järvele meelitanud ja neid sinna uputanud. Kes korra järvele läinud, pole sealt enam tagasi pääsnud.

Vanataat pahandanud näki üle, et see nii palju inimesi uputanud. Otsustanud näki eluaseme hävitada. Aga kuidas? Arvanud kõige paremaks järve kuivaks lasta, lootes, et sedaviisi näkk otsa saab.

Ühel ööl õonestab Vanataat mäe läbi. Paneb Näkijärve vee endiselt kohalt Kaanisohu jooksmas. Õonestusel seab lepase risti ette. Näkk kardab lepast risti, ei lähe ligi. Vesi ja kalad aga lähevad lepasest ristist mööda Kaanisohu. Näkijärve jääb ainult muda ja kõntsa järele. Näkk ei või mudas ja kõntsas enam elada. Elab veel mõned päevad ja lõpeb siis otsa.

Sest ajast saadik kannab Näkijärv Näkisoo ja Kaanisoo Kaanijärve nime. Näkisoo on praegu mädasoo, kus ainult mõni männijändrik kasvab. Kesk mäge on mäe sees äkiliste kallastega org — kraav, mida mööda Vanataat laskis vee Näkijärvest Kaanisohu jooksta.

Kaanijärve ei upu enam inimesi ära. Siiski on selle järve veel nagu salavägi juures. Kord läinud mees järve ujuma. Kiitnud ise, et ujub nagu masin. Mees astunud vette, pea püsti. Tulnud teisele kaldale välja — pea kuklas, kael nagu masina korsten. Surmani kannud mees pead kuklas. Veevaim mehe pea kuklasse käänanud.

123. Järvevaim viib järve ära.

H. Karu Palamuselt.

Kaanjärv seisab Patjala küla all Palamuse kihelkonnas. Küla naised käinud laste, meeste riideid ja muid musti asju järdes pesemas. Järvevaim vihastunud selle pärast ja viinud järve paar versta eemale ära Kuremaa mõisa alla, mida nüüd Kuremaa järveks nimetatakse. Kaanjärvest pole muud järele jäänud kui ainult väikene lombikene, praegu raba sees.

124. Allikanäkk.

V. Veelmann Rakverest.

Roosna-Alliku vallas heinamaal olnud ennemalt suur allika-auk. Igal kevadel suurte vete ajal käinud sealt allika-august näkk väljas. Ta meelitanud ikka lapsi ja hüüdnud alati: „Tulge näki nägara peale sõitma!“

Vanemad keelanud lapsi sinna augu juurde minemast. Ükskord läinud üks naine sinna allikale oma lapse nartsusid pesema. Allikas vihastunud ja läinud siis kõige näkiga ära.

125. Näkk ahvena näol.

H. Karu Palamuselt.

Kivijärve mõisa juures (Laiuse kihelk.) seisab sellisama-nimeline mäda põhja ja mäda kallastega järv, mis suuremalt osalt juba sammalt täis on kasvanud.

Kord püüdnud keegi mees ööse salaja järvest ühe suure ahvenakala kinni. Asi näidanud mehele küll kahtlane olevat, aga siiski ei lasknud ta kala lahti, vaid küpsetanud kala ülestehitud tule peal ära ja pistnud nahka. Järgmisel ööl rebitud mees magamise pealt jalgupidi kinni ja sikutatud kui tuul järve poole. Õnneks saanud ta veel suure hirmuga Taevaisa nimetada; kohe selle järele lastud tal jalgadest lahti, aga vedajast pole muud kui paljas sinine suits näha olnud. Mees pääsnud eluga surmasuust.

126. Veevaim.

O. Hintzenberg Tapalt.

Rahva arvamise järele on peale näkineiuude ja veteemade veel veevaimud. Kuna esimesed inimestele enamasti head teevad, püüavad veevaimud inimestele lausa õnnetust saata.

Nii läinud ühe jõe ääres oleva mõisa tisler hommikul õue, vaadanud: suur ilus jänes ujunud jões. Tisler mõtelnud: „Oot, oot, oled sa vette sattunud, siis pead ka minu oma olema.“

Toonud toast püssi ja tõmmanud ujuvale jänesele paugu. See pole paugust väljagi teinud, ujunud aga edasi-tagasi. Tisler kõrvetanud uue paugu; seegi pole midagi teinud. Läinud ja ajanud vahimehe ja kutsari üles. Need tulnud.

Tisler sidunud kõie enesele ümber, annud kõie otsa vahimehe ja kutsari kätte. Läinud siis ise jõkke jänese järele. Jänes polegi ära ujunud. Tisler rabanud jänesest kinni. Kuid jänes ujunud nii suure hooga vee alla, et tisle-

rigi vee alla tõmmanud. Isegi vahimees ja kutsar pidanud kangest tõmbamisest jõkke kukkuma. Rebinud siis tislari jõest välja. See olnud üsna uimane. Rääkinud siis, et tema näinud kõik jõe põhja jäneseid täis olevat. Poleks tislari kutsarit ja vahimeest abiks olnud, siis oleksid veevaimud ta endile võtnud.

127. Merekurat.

A. Kuldsaar Sõrvest.

Lapsed mänginud kord mere ääres. Üks neist vandunud ühtepuhku. Teised targemad keelnud teda juba mitu korda.

Ikka hüüdnud poiss edasi: „Merekuratid, tulge siia!“

Äkisti kuulnud vee peal kohinat. Lapsed vaadanud mere poole. Sealt tulnud suur pikk mees nende poole.

Lapsed kartnud. Jooksnud eemale.

Pikk mees ütelnud: „Ärge kartke midagi. Tulge aga ligemale; ma näitan teile, kuidas merekuratid tantsivad!“ Endine vanduv poiss läinud võõra mehe juurde. Ütelnud ise: „Näkk, näkk, nõela varas! Ma istun näkineitsi peale?“

Sel silmapilgul kadunud see kõige poisiga merde.

128. Purtniku ja Ikerpera järv.

J. Kivisäk Karksist.

Purtniku järv Lätimaal ei ole vanasti seal olnud, kus praegu, vaid Karksis. Purtniku järve aset kutsutakse praegu veel Lagessooks. Seal on ka veel väike järveke. Seda järve hüütakse Ikerpera järveks.

Järve muutus tulnud sedaviisi:

Vete-emal olnud kaks last, tütar ja poeg. Vete-emal saanud himu Karksis elamisest täis, niisama ka pojal. Võtnud nõuks Purtnikku minna.

Tütär aga ei tahtnud Karksist lahkuda. Pannud emale vastu.

Emal saanud süda täis, et tütar talle järele ei tulnud. Ema võtnud varda, pistnud tütre silma peast välja.

Tütär jäänud sinna paika maha, kael kahekorra.

Must pilv tõusnud Lagessoo pealt üles ja viinud järve vete-emaga ja ta pojaga Purtnikku.

Praegune Ikerpera järv saanud siis oma nime Ikerpera. Kui tütar vete-ema minekut vaadanud, kukkunud silm talle kaela. See silm olla see saar, mis praegu Ikerpera kõvera kaela sees on.

129. Kirve lugu.

J. A. Weltmann Kolga-Jaanist.

Vanal ajal raiunud ühe rikka peremehe sulane Parika järve kaldal ahjukütist. Korraga tundis, et kirves varre otsast lahkus ja järve sulpsatas. Küll otsis kirvest veest, aga mis kadunud, see kadunud. Raske südamega läks koju peremehele õnnetust kaebama.

Peremees sai tigidaks, käratas sulase peale: „Kui kirve järve lasksid, siis raiu kas kápuga! Aga õhtuks olgu süld puid valmis!“

Sulane uuesti järve äärde kirvest otsima. Asjata kõik! Istus viimaks kurva meelega järve kaldale. Korraga kuuleb vee sulinat. Vaatab: ilus neiu¹⁾ ujub ta poole. Sulane löi kokkuma.

Neiu küsima: „Miks sa nii mures oled?“

Sulane kaebas oma õnnetust.

Neiu vastu: „Ära muretse, küll ma otsin su kirve üles!“

Ütles ja kadus vette. Tuli silmapilk tagasi, vaskkirves käes. Küsis: „Kas see on sinu?“

1) Teisendi järele veevaim.

„Ei!“ vastas mees.

Neiu käis jälle järve põhjas, tõi hõbekirve välja. Küsis: „Kas see on sinu?“

„Ei!“ vastas mees.

Kolmat korda järve minnes tõi neiu kuldkirve. Küsis: „Siis on see sinu?“

„Ei ka mitte!“ vastas mees.

Alles neljandal korral tõi neiu mehe oma kirve. Selle tunnistas mees kohe omaks. Vesineiu kinkis teised kolmgi kirvest mehele ja kadus ise vette.

Sulane tegi töö valmis, läks koju, rääkis lugu peremehele. Peremehel kohe nõu peetud. Pani oma kolm kirvest õrnasti varre otsa, läks järve äärde ja pillus kõik kirved ükshaaval vette. Selle peale hakkas oma kirveid taga kurtma.

Kohe tuli vesineiu ja küsis, mis viga. Ihnus peremees rääkis oma õnnetust.

Neiu kadus vette, tõi kolm kuldkirvest korraga nähtavale. Küsib: „Kas on need sinu omad?“

Peremees kohe vastu: „Jah, just needsamad!“ Tahtis neid ruttu enesele võtta, aga korraga vulises vesi ja vesineiu kadus kõige kirvestega.

Peremees ootas, ootas, aga ei ilmunud kedagi. Ilma kõigist kolmest kirvest.

Paha meelega läks ta koju, varastas sulase kirved ära.

Sulane läks jälle järve kaldale puid raiuma. Istus järve kaldale ja kurtis varastatud kirveid taga.

Vesineiu ilmus jälle. Küsis kohe: „Mis sul viga?“

Sulane kurtis oma õnnetust. Vesineiu läks vee põhja, tõi sealt valge kivi välja, andis sulasele ja ütles: „Ütle sellele kivile, mis iganes soovid! Kohe saad seda!“ Seepeale kadus vesineiu vette.

Sulane varsti proovi tegema. Ütles: „Kivikene, mu retse mulle mu kallid kirved tagasi!“

Kirved varsti seal.

Sulane läks koju, võttis enese peremehe teenistusest lahti, hakkas oma käe peal elama.

Sai kivi abil väga rikkaks meheks.

Kai Parrika suust.

130. Veeneitsi mehe naiseks.

O. Schantz Pootsist.

Igal jaaniõhtul kuulnud kord mere kaldal haledat nutuhäält. Nutmine kestnud mõned silmapilgud, siis jäänud kõik jälle vagusi.

Üks noormees hakanud lugu järele arvama, et kas nutja ehk mõni näkk ei ole. Ka olnud igal jaaniõhtul peale nutmist plahvatust kuulda, nagu oleks mõni asi vette kukkunud. See teinud noormehe arvamise ikka kindlamaks.

Noormees läinud targale selle asja pärast rääkima. Tark vastanud: „Seal elab vist mõni näkk või veeneitsi. Et ta nutab, on ta vist õnnetu; on vist kogemata sinna juhtunud!“

Tark mõtelnud tüki aega ja ütelnud veel: „Enne ei või me midagi parata, kui jaaniööl. Siis peame mõlemad valvama minema. Kui ta jälle nutab, peame lugu ligemalt vaatama. Saab siis näha, mis saab!“

Viimaks jõudnud jaaniöö kätte. Tark läinud noormehega paati. Oodanud näkineiu ilmumist.

Saanud päike looja läinud, astunud keegi kivi otsa ja hakanud nutma.

Tark ja noormees sõitnud paadiga salaja nutva neiu selja taha. Tark hakanud neiu õlast kinni, löönud pahema jala kannaga kolm korda neiu pihta ja ütelnud: „Ära põgene! Ära põgene!“

Nuttev neiu tahtnud küll vette hüpata, aga olnud kivi külge korruga nagu kinni valatud. Pöörnud ümber ja ütelnud: „Olge terved, et mind olete päästnud. Mina olen näkineiu vee-ema valitsuse alt!“

Tark ja noormees viinud neiu koju. Pärast võtnud noormees neiu enesele naiseks.

131. Merest leitud neiu.

J. Abreldal Kuusalust.

Kord läinud üks I h a s a l u mees üle mere Soomemaale. Merel näeb mees äkisti ühe inimese selili vee peal seisvat.

Mees mõtleb: see on vist uppunud inimene. Ligemale saades näeb mees, et see on magaja naisterahvas. Mees tõstab naisterahva paati. Imestleb ise: kuidas teine ometi sedaviisi kesk mereseljale on tulnud!

Mehe meel läheb õige lahkeks, kui magaja silmad lahti teeb ja mehega rääkima hakkab. Naisterahvas mehele väga meelt mööda.

Mees toimetab kaubaasjad Soomes ära, sõidab jälle koju tagasi, leitud naisterahvas ikka kaasas.

Koju saanud, kosib mees teise enesele naiseks.

Elavad väga õnnelikult, saavad lapsigi.

Seitse aastat läheb mööda.

Mees hakkab just selsamal päeval, mil naise merest leidnud, juhtumise kombel jälle Soome minema. Vaheajal oli mees küll mõnikümmend korda Soomes käinud, aga kordagi ei kippunud naine kaasa.

Täna naine paluma, et mees ta kaasa võtaks. Mees võtab kaasa, ehk küll lapsed kodu võõra hoole alla peavad jääma.

Seitse aastat on möödas, aga mehel pole kordagi meelde tulnud küsida, kes naine on.

Merel sinna saades, kus naine leitud, tulnud mehele lugu meelde.

Mees ütleb naisele: „Meie oleme ju mõnda aastat ühes elanud, aga pole veel kordagi selle üle rääkinud, kust ma su leidnud!“

Naine nagu ehmatas pisut ja ütles: „Kas ma sulle olen koormaks olnud, et sa hakkad vanu asju arvama? Jäta see jutt järele! Räägime parem muust!“

Mehel aga kipitab see jutt ikka nagu keele peal. Teeb uuesti juttu: „Kas tead ka veel, kust ma sinu olen saanud?“

Naine nagu kohkub uuesti ja keelab, et mees sest ei räägiks.

Natukese aja pärast teeb mees sest kolmat korda juttu.

Nüüd saab naine nagu pahaseks ja ütles: „Kui see sulle nii vaeva teeb ja ma sulle koormaks olen, siis ütle, kus sa mind leidsid!“

Mees vastu: „Siitsamast merest seitsme aasta eest!“

Mees ei saanud viimseid sõnu veel täiesti välja üteldagi, kui vesi plaksudes kahele poole kargas ja naine lainetesse kadus.

Mees kahetsenud nüüd küll, miks ta sest rääkima hakanud, aga mis see enam aitas!

132. Terviste saatmine.

J. Schneider Klloodist.

Kord sõitnud üks mees Jäneda järve äärest (Ambla kihelkonnas) mööda ja näinud, et üks noorherra seisab järve kaldal

Mees pole sellest midagi välja teinud, vaid sõitnud rahulisti edasi. Aga kui ta noorherra kohta saanud, hakanud noorherra kõnelema: „Mees, kuhu poole sa nüüd sõidad? Kas lähed ka Viitna järvest (Kadrina kihelkonnas) mööda?“

Mees saanud säärase asja üle üsna imestust täis, sest ta teekond viinud ka tõesti noorharrast tähendatud järve liigidalt läbi.

Mees vastama: „Jah, aus noorherra, sinnapoole tahtsin küll sõita.“

„Hea küll, et sa sinnapoole sõidad, sest ma tahtsin Viitna järve neitsitele terviseid saata. Ole siis nii hea ja mine Viitna järve äärde ja hõika: Jäneda järve noorhärрад saadavad Viitna järve neitsitele palju terviseid, „ütelnud noorhärра ja kadunud mehe silmist.

Mees jõudnudki järgmisel päeval Viitna kõrtsi juurde, kus ta järve äärde tervituseid teatama läinud.

Järve äärde saades hüüdnud mees: „Jäneda järve noorhärрад saadavad Viitna järve neitsitele palju tuhat terviseid.

Silmapilk ilmunud järve vee peale ilus pikk naisterahva käsi ja seepeale visatud aina suur havikala mehe ette.

See oli siis näkineiu de kink mehe toodud terviste eest.

133. Kaevuhaldja õnnistus.

Koerust.

Äbavere mäe all orus oleva kaevu üle räägib rahva vanajutt järgmist: Kord hakanud üks mees kaevu sügavust mõõtma, et näha, kui palju vett kaevus on. Mees ajanud pika lati kaevu; et latt põhja ei ulatanud, sidunud kõie jätkuks lati otsa, siis lasknud alla; põhi vastas. Hakanud köit latiga välja rebima; see olnud liiga raske mehel üksi üles kiskuda. Parajasti tulnud teine mees kaevu juurde. Kahekesi, ühendatud jõul, vedanud kõiest, kuni lati otsast kätega saanud kinni võtta. Viimaks, kui lati alumine ots vee pinda nähtavale saanud, näinud mehed väikese poisikese ohtu mehekese lati otsast kinni hoidvat, ja vesi keerelnud kaevus ja tõusnud kohisedes kõrgemale. Mehed kokkunud selle üle, pidanud lati kõiega tükis kaevu tagasi laskma. See poisikeseohtu mehekene palunud härdasti mehi, et nad ta kaevust välja tõmbaksid: Ärgu midagi kartku!

Mehed vinnanud lati ühes poisikesega kaevust välja. Kohe vaikinud kaevus vee keerlemine, kohin ja tõus ning

vesi langenud endisesse seisu tagasi. Väike mees annud saha esimesele kaevu mõõtjale, teisele mehele kirve. Käskinud meest saha adra rauapuu otsa panna ja siis adraga põldusid künda. Kirvega käskinud puuseppa töösid raiuda. Saha ja kirvest vaadates pole mehed näinud, kunas väike mehike kui tina tuhka ära kadunud.

Saha saaja teinud nii, kuidas kästud. Kirve saaja tegi nii, kuis juhatatud. Adraga, millega see sahk rauapuu otsas oli, künnud mees enese põllulapikese üles, teinud viljad peale. Viljad kasvanud imeilusad ja head.

Sügisel, kui viljad olid pekstud ja aita kokku pandud, olnud salved vilja kuhjani täis.

Nii kestnud viljasaagi hea õnn mehel iga aasta. Vaesest orjast saanud pärast rikas mees. Kirvega puutöösid tehes saanud ta tööd imeruttu valmis. Kõik puutööd, mis mees iganes ette võtnud, saanud ilusad ja imehead. Kirstu kappide, toolide ja laudade tahtjaid olnud mehel väga palju. Ta teeninud palju raha ja saanud ka rikkaks meheks.

Seda saanud Ärina mõisa härra teada, võtnud kogutud varanduse meeste käest puhtaks ära, niisamuti ka saha ja kirve. Tahtnud nendega lasta ka omale varandust teenida. Adraga, millel õnnistav sahk, lasknud põllud künda ja viljad maha teha. Vili pole maast üleski tõusnud. Kadunud kõik. Teine külv seesama järele läinud nurja, seeme ei idanenud ega tulnud maast välja. Kirvega laskis ta puusepal töösid teha, aga puusepad kaevanud, et kirve tera puud ei lõika.

Kõike seda nähes vihastunud härra väga ja lasknud endised saha ja kirve omanikud mõisa kutsuda, et mehed suured nõiad olevat, tema töö ära rikkunud ja kahju teinud. Mehed viidud ööseks mõisa keldrisse kinni, et teisel päeval nende üle kohut mõista.

Hommiikul mindi mehi keldrist kohtu ette tooma. Seal tulnud toapoiss teatega, et härra olnud voodis-surnud.

Mehed saanud vabaks, läinud koju, viinud saha ja kirve kaasa. Adraga põllul kündes toonud sahk mehele iga aasta

viljaõnne. Kirves sünnitanud puusepa käes endist viisi ilusaid ja häid majariistu jne. Mõlemad mehed elanud eneste perekonnaga jõukasti. Kes neist kahest õnnelikust töötegijast teada tahab, mingi Äbavere mäe juurde orus oleva kaevuvaimu (-hoidja) käest seletust küsima.

134. Mähajärv.

Kord hoidnud karjalapsed Mähajärve ääres karja. Äkitselt tuleb järvest rammus, ilus lehm välja. Järvelehm läheb talulehmade juurde, sööb nendega üheskoos. Õhtu jõuab kätte. Võõras järvelehm läheb peremehe karjaga koju, teisel päeval jälle ühes karjaga välja ja õhtul jällegi koju. Peremees võtab järvelehma enesele; süda rõõmus, et ilma hinnata ütle mata tubli lehma omandanud.

Aastad kuluvad. Järvelehm poegib iga aasta vasika, ilusa ja rammusa nagu ise. Peremees jätab iga järvelehma halli vasika eluvasikaks. Vasikatest kasvavad lehmad. Noored lehmad annavad, nagu nende emagi, nii rohkesti piima, et ette vaadata tarvis, muidu jookseb piim üle lüpsiku ääre.

Peremehele on järvelehmast kogu hall kari kasvanud. Kõik kihelkond imestab peremehe ilusaid lehmaid, kelle sarnaseid viieskümnes vallas ja kümnes kihelkonnas ei nähta. Talus otsegu piima allikas voolamas ja võiküngas kasvamas: kuldas ka pere söögu ja müügile võid viiakse, võile ja piimale talus lõppu ei tule.

Peremehe süda hüppab rõõmu pärast oma karja vaadates. Külamehed katsuvad kadeda silmaga karja sigidust küll seisatada, aga ei aita midagi: kari kasvab ühtelugu, karja saadused võrsuvad iga päevaga.

Ennäe, üks läinud kord peremees ja perenaine isekeskis sõnelema. Teine ei tahtnud teisele järele anda. Perenaine sammub pahal tujul õue, õuest karja-aeda. Karja-aias juhtub talle vana järvelehm teele ette. Perenaine lööb käega

lehma. Lehm kokkub, nagu oleks välk teda puutunud. Silmapilk lehm väravast välja, just nagu kiili jookstes järve poole. Kogu kari vanale lehmale järele. Küll ruttab perenaine karja kinni pidama, aga asjata kõik: iga lehm jookseb perenaisest mööda, ikka järve poole. Jõuavad järve äärde, kargavad järve, kaovad järve.

Küll hüüab ja vissitab perenaine järve kaldal, küll ootab lehmade tagasitulekut, aga ükski lehm ei pista pead järve veest välja ega näita ennast enam.

Kõik järvelehmade sugu ühes vana lehmaga jääb järve põhja edasi elama.

Mõnel aastal tuleb hall lehmakari jaaniööl järve kaldale rohtu sööma. Ruttab keegi neid kinni püüdma, siis jooksevad kõik eest ära järve tagasi. Talu karjaga ei seltsi nad enam.

135. Merelehmad.

Kord tulnud Saaremaa rannas üks isemoodi karjane hallikirjude loomadega merest välja randa ilusa murumaa peale. Loomad söönud isuga ilusat rohtu ja olnud väga rõõmsad. Karjasel aga hakanud igav, uni tulnud peale; karjane jäänud magama.

Loomad söönud esmalt küll rannas, aga viimaks läinud rannast kaugele. Karjane ometi maganud edasi.

Seal ligidal niitnud üks mees oma naisega heina ja näinud seda lugu pealt. Läinud tüki aja pärast karjase juurde vaatama. Näinud: karjasel olnud iseäralik vile. Kui seda vilet puhutud, siis kogunenud loomad kõik kokku.

Mees võtnud vile kaasa ja läinud jälle heina niitma. Viimaks ärganud karjane üles. Näinud: loomad kadunud. Hakanud kohe vilet otsima, et sellega loomi kokku koguda. aga vile kadunud nagu tina tuhka, ei leia enam kuskilt.

Läinud viimaks mehe käest küsima, kas ehk mees ei ole vilet leidnud. Mees annud karjasele vile kätte ja juhatanud, kuhu külge loomad läinud.

Karjane tänanud meest südamest, annud mehele vikati ja ütelnud: Kui sa seda vikatit luiskad, siis ei hakka ta enam rohu peale. Selle eest hoiast!“

Karjane ise läinud selle peale loomi otsima. Vilistanud tüki aega. Kõik loomad, kes iganes vile häält kuulnud, tulnud kokku. Mees sammunud viimaks vette tagasi, loomad taga järele.

Mõned loomad ei olla aga vile häält kuulnud, vaid jäänud maale edasi sööma. Sest saadik olla Saaremaal enamasti hallikirjude loomade sugu.

See mees niitnud selle vikatiga eluaja ega ole teda iialgi luisanud ega kõhutanud. Ja ometigi niitnud ta kõige paremini.

Mehe naine ei annud aga mehele rahu, vaid ütelnud: „Kõhuta ometi ka! Ei tea, kui hästi vikat, siis veel rohtu niidab!“

Mees pole täitnud naise käsku, vaid pidanud karjase ütlemeelse meeles. Viimaks tüdinud naise sundimisest ära ja luisanud vikatit. Kohe olnud puulaast vikati otsas. Vikat ei ole enam rohtu niitnud.

Mees kahetsenud küll, aga mis kahetsemine enam aitas.

136. Kuidas Kihelkonna poiss mere-ema tütre enesele naiseks sai.

A. Kuldsaar Sõrvest.

Kord läinud üks Kihelkonna poiss mere äärde käima. Näinud korraga: merest tulnud suured hobuste- ja lehmakarjad kaldale, kaks karjast järel, üks poiss, teine tüdruk.

Kihelkonna poiss hoidnud ennast vähe kõrvale. Jäänud vaatama, mis sest välja tuleb.

Tüki aja pärast läinud karjad jälle merde tagasi. Enne seda uinunud aga karjatüdruk kaldale magama.

Kihelkonna poiss läinud magavat tüdrukut vaatama. Tüdruk olnud talle nii meele pärast, et tüdruku enesele naiseks võtnud.

Elanud mitu aastat õnnelikku abielu. Selle aja sees sündinud neile lapsigi.

Mees käinud igapäev teiste meestega merel kala püüdmas. Kaevanud aga iga päev halva kalasaagi üle.

Ühel päeval ütelnud naine: „Võta mind merele kaasa, Ma näitan, kus head püügikohad on!“

Mees võtnudki teisel päeval naise merele kaasa.

Mees tahtnud igapäevase püüu kohta võrku sisse lasta. Naine keelnud ja ütelnud, et see olla ta isa õu ja kalu seal ei olla. Käskinud edasi sõuda.

Kui nad tüki maad olid edasi sõitnud, ütelnud naine: „Vaata, siia laske võrgud sisse; see on mu isa karjalautade tagune. Siin on kalu kui palju.“

Võrgud lastud välja. Naine aga kadunud laevast.

Tüki aja pärast tulnud naine jälle vee peale nähtavale, suur lüpsik käes, vahutav õlu sees. Pakkunud kalapüüdjatele juua.

Mehed küsinud, kust ta selle saanud. Naine vastanud, et ta selle isa õllevaadist toonud. Mehed joonud ja kiitnud.

Viimaks võtnud naine tühja lüpsiku ja kadunud uuesti vette.

Mehed oodanud ja oodanud, aga naine jäänudki vette.

Mõni aeg peale seda rääkinud lapsed isale iga kord, kui isa väljast koju tulnud, et memm neid vaatamas käinud a neile uued riided toonud.

Sisu.

Esimene jagu: Arutused näkist.

	Lhk.		Lhk.
1. Vee vaimlised koda- kondsed	5	9. Vesihaldjas ja näkk	32
2. Näki sünd	5	10. Ahti	34
3. Näki moondumised	11	11. Vanapagan veevaimuks	37
4. Näki püüd uputada	16	12. Vete-ema	39
5. Näki mõju inimese kohta	20	13. Mere-ema	42
6. Võitlemine näkiga	22	14. Vete-ema tütreid	43
7. Näkineitsi, näkineiu	27	15. Järvede rändamine	46
8. Näkk ja kellad	30	16. Merekoll	54
		17. Näkk Soomes	56
		18. Näkikirjandus	59

Teine jagu: Jutud näkist.

1. Vanataadi poiss ja tüd- ruk	61	28. Kala meest kinni hoid- mas	77
2. Krahvi tütrest näkk	61	29. Näkk kuulutab uppumist ette	78
3. Unijärve näkk	62	30. Näkk jäätükkide vahel	78
4. Millal tuleb viimne päev? 5. Hoiatav näkk	63	31. Näkki hüüdmine	78
6. Lapsed näkiga ratsa sõitmas	64	32. Näki hääl	79
7. Näkk palgi näol	65	33. Kära ja müra järvel	79
8. Lapsed näkki narrimas	65	34. Kivi otsas istumas	80
9. Lapsed ja näkk	66	35. Kütt ja näkk	80
10. Näkk lapsi taga ajamas	66	36. Näkk jaaniõhtul	81
11. Näkikivi Härgla Kalda- küla all	67	37. Kivi otsas pesemas	82
12. Sõimav näkk	67	38. Heinaste näkk	83
13. Näkk last nõudmas	68	39. Noormees ja näkk	83
14. Mees näki eest põge- nemas	68	40. Virtsjärve näkk	84
15. Näkk musta koguna	69	41. Must härg laukas	84
16. Valtu mehe sulane ja näkk	69	42. Sukka kuduv näkk	85
17. Näkk lapsena	70	43. Näki laul	86
18. Ujuv laps	70	44. Näkk riideid pesemas	86
19. Laps nutmas	71	45. Näkineiu Tohise jões	86
20. Näkk paadiga sõitmas	71	46. Näki leidmine	87
21. Kadunud näkk	71	47. Hõbeprees	87
22. Mees Üllikjärve ääres	72	48. Näki särk	88
23. Kalaõngitseja ja näkk	72	49. Näki särk	88
24. Näkk õitseliste juures	74	50. Näkk vanaisa näol	89
25. Soldat ja näkk	75	51. Mehe juhtumised	89
26. Nisadega naine järves	75	52. Võitlemine sõrmusega	90
27. Tund on tulnud, meest on vaja	76	53. Jõkke viimise katse	90
		54. Jänese tagaajaja	91
		55. Näkk jänese näol	92
		56. Näkk kangast jõkke kiskumas	92

	Lhk.		Lhk.
57. Näkk kaevus	93	101. Kuidas näkki püssiga lasti	118
58. Tõld hobustega jõkke	93	102. Kuidas näkki nõelaga lasti	119
59. Hobune kallale kippumas	93	103. Näki peksmine	120
60. Näkineitsi kiusab noort jahimeest	94	104. Jõe valitseja kuldne kuningas	121
61. Näkk hobuseks	95	105. Kuidas näkk jõest välja toodi	122
62. Järve hobune	96	106. Mehed näkkide lossis	122
63. Järve härg	96	107. Mees näki majas	124
64. Kärkla näkk	96	108. Näkineiu nutmas	125
65. Rägavere näkk	97	109. Nuttev näkk	125
66. Parika järve näkk	98	110. Kuldkamm	126
67. Virtsjärve näkk	98	111. Kuidas näkk paadi ümber lükkas	126
68. Virtsjärve salakambris	99	112. Abi „Issa-meiest“	127
69. Tõlluste näkk	99	113. Tiiginäkk	127
70. Kahala järve tondid	100	114. Emajõe näkid	128
71. Kahala näkk	101	115. Haldjas tüdrukute kallale kippumas	129
72. Kaevunäkk	101	116. Vesihaldjad uhked nais-terahvad	129
73. Kaevunäkk	101	117. Perenaine jõehaldja sõber	130
74. Juhtumised kaevu juures	102	118. Järvehaldja ja mehe sõprus	130
75. Vankritäis lapsi jõkke	102	119. Kuidas näkid Viitna Suurest järvest ära kadunud	131
76. Kari poissa	103	120. Soome näkk	131
77. Pime näkk	103	121. Järve ilmutused	132
78. Uputatud lapsed	103	122. Näkijärv	132
79. Tantsijad näkid	104	123. Järvevaim viib järve ära	133
80. Näkk tantsimas	104	124. Allikanäkk	133
81. Kuldkarikas	105	125. Näkk ahvena näol	134
82. Kuldsõrmus	106	126. Veevaim	134
83. Hõbesõrmus	107	127. Merekurat	135
84. Sõrmus mehe uputaja	108	128. Purtniku ja Ikerpera järv	135
85. Noormees uuri püüdmas	108	129. Kirve lugu	136
86. Ujuja surm	108	130. Veeneitsi mehe naiseks	138
87. Kaks ujujat	109	131. Merest leitud neiu	139
88. Näkk meest järve kiskumas	109	132. Terviste saatmine	140
89. Näkk ja heinavargad	110	133. Kaevuhaldja õnnistus	141
90. Ema, tule koju!	111	134. Mähajärv	143
91. Linade likkupanija	111	135. Merelehmad	144
92. Näki nägemised	112	136. Kuidas Kihelkonna poiss mere-ema tütre enesele naiseks sai	145
93. Vähilise uppumine	113		
94. Kollane näkk	113		
95. Näki ristitütar	114		
96. Sarviline sai-näkk	115		
97. Pruut näkiks	115		
98. Petisveteneiu ehk näkk	116		
99. Näki hüüdmine	117		
100. Kuidas näkk poissi järve viinud	118		